Tokaji Országzászlóért Egyesület ★ Pap Miklós Népfőiskola IV.

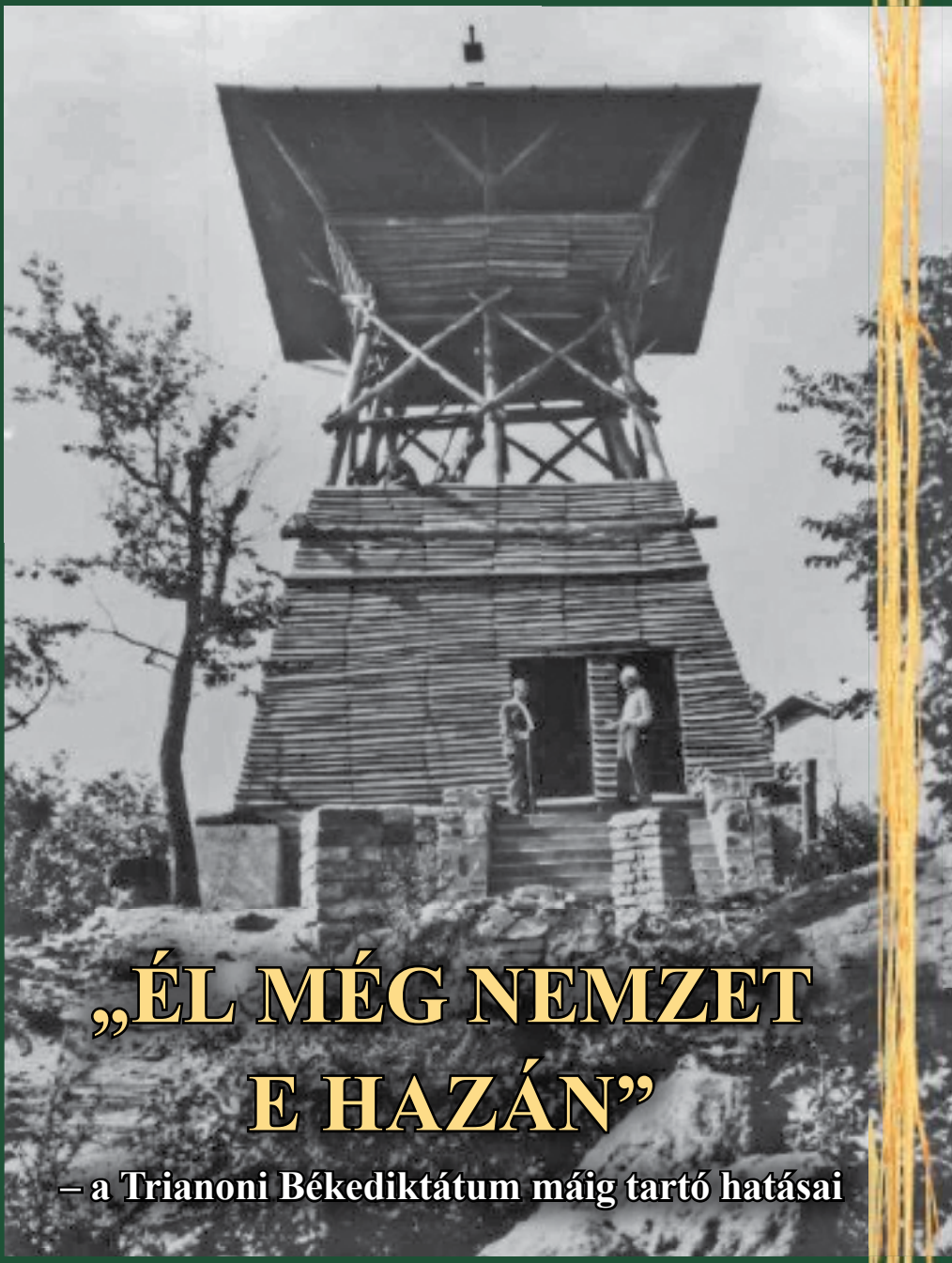

„ÉL MÉG NEMZET E HAZÁN”

– a Trianoni Békediktátum máig tartó hatásai

„ÉL MÉG NEMZET E HAZÁN”

– a Trianoni Békediktátum máig tartó hatásai

2022. március 5-én megtartott előadások szerkesztett anyaga

Tokaji Országzászló Egyesület * Pap Miklós Népfőiskola kiadványa IV.

A kiadványt támogatta:

NEAO-KP-1-2023/6-000639

Borító:
Sátoraljaújhely, Magas hegyi kilátó (1927.)

Felelős kiadó:
Magyar a Magyarért Alapítvány
3526 Miskolc, Gyóni Géza u. 4.
Mankovits Tamás
www.magyaramagyarert.hu

Készült:
SZELKER Nyomda
1103 Budapest, Noszlopy u. 8.
Farkas Dávid

ISBN 978-615-00-7281-4

Tokaj 2023.

Tartalom

Előszó.....5

Vizi László Tamás:
Akik a legreménytelenebb pillanatokban is vállalták magyarságukat –
Párizs, 1920 7

Ujváry Gábor:
Trianon és a magyar felsőoktatás 24

Kása Csaba:
A román invázió határán
Egy székely kisváros kálváriája 1916-ban 57

Köő Artúr:
Erdélyi román politikai törekvések a dualizmusban 82

Kocsis Lajos:
Az országzászló mozgalom csonka Zemplén vármegyében 95

Godzsák Attila:
Központi megyeszékhelyből perifériális kisváros – Sátoraljaújhely
1920 és 1950 közötti lehetőségei a megmaradásra és a fejlődésre 119

Demján Szabolcs:
Revíziós megmozdulások és ünnepségek
Tokaj-Hegyalján 1938-ban.....133

Szerzők.....164

Előszó

Tisztelt Olvasó!

Immáron a negyedik, a Tokaji Országzászlóért Egyesület által gondozott kiadványt tartja a kezében. Egyesületünk alapszabályában is rögzített célja a trianoni békediktátumra való emlékezés. A mi emlékezéseinket azonban sohasem az öncélú múltba révedés motiválta.

„Akik nem emlékeznek a múltra, arra ítéltetnek, hogy újra átéljék azt." Ezt a gondolatot sokan sokféleképpen fogalmazták már meg, és igencsak súlyos igazságot fogalmaz meg.

A trianoni békediktátum kétségtelenül nemzetünk legnagyobb traumája. Az akkori nagyhatalmi politika célja nem volt más, mint a magyarság kivéreztetése. Gróf Apponyi Albert nevezetes trianoni védőbeszédében ezt nagyon érzékletesen fogalmazta meg.

„Arról van szó, hogy Magyarország elveszítse területének kétharmad- és népességének majdnem kétharmadrészét, és hogy a megmaradt Magyarországtól a gazdasági fejlődés majdnem összes feltételei megvonassanak. Mert az ország e szerencsétlen középső része, elszakítva határaitól, meg lenne fosztva szén-, érc- és sóbányáinak legnagyobb részétől, épületfájától, olajától, földgázforrásaitól, munkaerejének jórészétől, alpesi legelőitől, amelyek marhaállományát táplálták; ez a szerencsétlen középső rész, mint mondottam, meg lenne fosztva a gazdasági fejlődés minden forrásától és eszközétől, ugyanakkor, amikor azt kívánják tőle, hogy többet termeljen."

A győzők által óhajtott vég azonban elmaradt. A nemzet élni akarása erősebb volt. Ma, több mint száz évvel a békediktátum aláírása után: „Él magyar, áll Buda még!". A mohácsi vész és a trianoni béke közötti párhuzam nem légből kapott. A magyar nemzet határokon át történő egyesítése az elmúlt száz év legsikeresebb „projektje". A Tokaji Országzászlóért Egyesület a maga szerény eszközeivel is ehhez szeretne hozzájárulni.

Az általunk létrehozott konferencia – talán nem tűnik szerénytelenségnek – ma már egyfajta szellemi műhely, köszönhetően az előadóknak és az

elhangzott előadásoknak. Hagyományt teremteni szép dolog. A hagyományokat ápolni pedig nehéz dolog. Egyesületünk az idén több évfordulóról is meg kíván emlékezni.

Az idén lesz 85 éve annak, hogy a tokaji országzászlót felavatták.

Az első megemlékezésünket a lerombolt országzászlónál 20 évvel ezelőtt rendeztük, és az idén lesz 10 éve annak, hogy eredeti állapotában sikerült az országzászlót helyreállítanunk. Bízunk benne, hogy további munkánkhoz ad erőt a magyarok istene.

„Hiszünk Magyarország feltámadásában!”

Tokaj, 2023. február 15.

Dr. Simon Csaba
a Tokaji Országzászlóért Egyesület elnöke

Vizi László Tamás

Akik a legreménytelenebb pillanatokban is vállalták magyarságukat – Párizs, 1920

„A párisi békekonferencia kijelölte a határokat.”

„Clemenceau újabb, hosszú és kimerítő diplomáciai jegyzékeket intézett a Tanácsköztársaság kormányához s ezeknek a jegyzékeknek egyikében közli a konferenciától megállapított azokat a végleges politikai határokat is, amelyek között megengedtetik Magyarországnak a továbblétezése.” Ezzel a mondattal kezdődik „Az ántánt-hatalmak és a Magyarországi Tanácsköztársaság uj jegyzékváltása.” című, a Népszava 1919. június 19-i számának első oldalán megjelenő szerkesztői írás.[1] Ugyan ezen az oldalon egy másik hír pedig arról tudósított, hogy „A párisi békekonferencia kijelölte a határokat.”[2] Tartalma pedig nem volt más, mint Clemenceau-nak, a párizsi békekonferencia elnökének 1919. június 13-án kelt és a magyar kormánynak három részletben megküldött táviratnak a szövege. Clemenceau ebben a táviratában – melyet a magyar kormányon kívül a cseh–szlovák és román kormányoknak is továbbított – a szövetséges és társult hatalmak nevében kijelentette, hogy „1. a határok, amelyeket a következő táviratokban írnak le, állandóan el fogják választani Magyarországot Cseh-Szlovákiától s Romániától; 2. hogy ezen hatalmak hadseregei kötelesek azonnal megszüntetni az ellenségeskedéseket és kötelesek a lehető legrövidebb idő alatt visszavonulni az így meghatározott természetes határok mögé.”[3] A magyar kormánynak adresszált távirat külön kiemelte, hogy „a cseh-szlovák területen harcoló magyar hadsereg fölszólíttatik, hogy azonnal vonuljon vissza a Magyarországnak megjelölt határok mögé, ugyancsak ezen belül kell maradnia az összes más magyar csapatoknak is.”[4] A távirat folytatásában pedig az olvasható, hogy „A román csapatokat abban a pillanatban visszavonják, amikor a magyar csapatok kiürítik

1 *Népszava*, 47. évf. 145. sz. (1919. június 19.) 1. o.

2 uo.

3 uo.; Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetérő 1918–1919. Szerk. *Ádám Magda – Ormos Mária*. Budapest, 1999. 303. o. (A továbbiakban *Ádám – Ormos* 1999.)

4 *Népszava*, 47. évf. 145. sz. (1919. június 19.) 2. o.; *Ádám – Ormos* 1999. 304. o.

Cseh-Szlovákiát."[5] A Clemenceau-távirat, vagy ahogyan azt a magyar történetírás használja, az úgynevezett második Clemenceau-jegyzék[6] harmadik része részletesen ismertette a békekonferencia által kijelölt magyar–csehszlovák és magyar–román határt. Lebontva azt konkrét földrajzi pontokra és településekre.[7] A Népszava másnapi, 1920. június 20-i száma pedig a térképet is közölte, amelybe bejelölésre került a Clemenceau–jegyzékben meghatározott magyar–csehszlovák és magyar–román határ.[8]

A két Clemenceau – jegyzékkel kapcsolatban a következőket érdemes leszögezni:

1. A magyar–csehszlovák és a magyar–román határt a győztesek egyoldalúan, önkényesen, kizárólag csak antant, cseh–szlovák és román politikusok, valamint „szakértők" meghallgatását követően, azokat kritikátlanul magukévá téve, a magyar fél és a területen élő lakosság megkérdezése nélkül határozták és vonták meg. De igaz ez a magyar–délszláv és a magyar–osztrák határok megállapítására is.

2. Az 1919. június 13-i úgynevezett második Clemenceau – jegyzék megdöbbentő módon úgy fogalmaz, hogy a megjelölt határ állandóan el fogja választani az országokat. Azaz még a legkisebb esélyét sem adja meg annak, hogy azon a közeli, vagy távolabbi jövőben bármilyen módosítás bekövetkezhessen. Csupán annyit jegyez meg a jegyzék,

5 *Népszava*, 47. évf. 145. sz. (1919. június 19.) 2. o.; *Ádám – Ormos* 1999. 304. o.

6 Az úgynevezett első Clemenceau-jegyzék 1919. június 7-i keltezésű. Ebben a szövetséges és társult hatalmak a leghatározottabban felszólítják „a budapesti kormányt, haladéktalanul vessen véget a cseh–szlovákok elleni támadásoknak, ellenkező esetben a szövetséges és társult kormányok mindenképpen és késlekedés nélkül a végső eszközökhöz folyamodnak, hogy így kényszerítsék Magyarországot az ellenségeskedések beszüntetésére, valamint a szövetségeseknek parancsaik végrehajtását megkövetelő hajthatatlan akaratának elfogadására." Ádám – Ormos 1999. 297–298. o.

7 *Népszava*, 47. évf. 145. sz. (1919. június 19.) 2. o.

8 *Népszava*, 47. évf. 146. sz. (1919. június 20.) 7. o.; A magyar–csehszlovák és a magyar–román határ békekonferencián történő meghúzásának részleteit lásd *Gulyás László:* Versailles fényes termeiben 1: A csehszlovák–magyar határ születése a békekonferencián. In: Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szerk. *Gulyás László*. Szeged, 2019. 105–123. o.; *Gulyás László:* Versailles és a kommün, 1919 júniusától augusztus 1-ig. A magyar–csehszlovák és a magyar–román határ véglegesítése. In: A trianoni békediktátum története hét kötetben II/2. A katonai megszállástól a magyar békedelegáció elutazásáig. A párizsi békekonferencia és Magyarország. Szerk. *Gulyás László*. Szeged, 2021. (A továbbiakban *Gulyás* 2021.) 294–300. o.

hogy „A szövetséges és társult hatalmak tudatában vannak annak, hogy e határok helyenként átvágják a két szomszédos állam gazdasági kapcsolatai fönntartásához szükséges vasútvonalakat; hasonlóképpen annak is tudatában vannak, hogy még hátra van egy sor kisebb határkiigazítás, amelyek végleges meghatározása csak pártatlan helyszíni szemlét követően történhet meg. Mivel a békeszerződés mindkét esetre figyelmet fordít, semmiképpen sem engedhető meg, hogy ezen okok addig is akadályt képezzenek a szövetséges és társult hatalmak által folytatott politikával szemben. A legcsekélyebb jóakarattal lehetséges helyi rendezés; és amennyiben véleménykülönbség merül föl, azokat a szövetséges hadseregek helyszínen tartózkodó tisztjei elé kell tárni: döntésük a békeállapot végleges helyreállításáig törvényerejűnek tekintendő."[9] Ehhez a meglehetősen homályos, konkrétumokat csak nyomokban mutató szöveghez kísértetiesen hasonlít az 1920. május 6-i keltezésű Millerand–féle kísérőlevél, amelyet a Szövetséges és Társult Hatalmak a véglegesített magyar békeszerződés átadásakor, ahhoz csatolva a magyar békedelegáció elnökének, Apponyi Albertnek eljuttattak. Idézzük a kísérőlevél vonatkozó részét: „A Szövetséges és Társult Hatalmak azonban nem feledkeztek meg arról a gondolatról, amely őket a határok kiszabásakor vezette és foglalkoztak azzal a lehetőséggel is, hogy az így megállapított határ esetleg nem felel meg mindenütt teljesen a néprajzi vagy gazdasági kívánalmaknak. A helyszínen megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a szerződésben megállapított határt áthelyezzék. Ilyen vizsgálatot azonban nem lehet ma lefolytatni, mert ez bizonytalan időre kitolná a béke megkötését, pedig ezt egész Európa sóvárogja. De, majd ha a Határbizottságok megkezdték munkájukat, ha úgy vélik, hogy a Szerződés intézkedései, mint fentebb mondottuk, valahol igazságtalanok, s hogy ennek az igazságtalanságnak orvoslása közérdek, módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetség tanácsa felajánlhassa jószolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol annak megváltoztatását valamelyik Határbizottság kívánatosnak mondja. A Szövetséges és Társult Hatalmak bíznak benne, hogy ez az eljárás megfelelő módot nyújt minden igazságtalan határvonal kiigazítására, ha azok ellen alapos ellenvetést lehet tenni."[10]

Nem kétséges, hogy a későbbiekben valóban működtek Határkiigazító

9 *Ádám – Ormos* 1999. 303. o.; *Népszava*, 47. évf. 145. sz. (1919. június 19.) 1–2. o.

10 Trianon. Szerk. *Zeidler Miklós.* Budapest, 2020. 149–150. o.

Bizottságok, és a későbbiekben történt is néhány kisebb határmódosítás[11], de ma már biztosan állítható, hogy a Millerand-féle kísérőlevélnek ezek a sorai annak érdekében íródtak, hogy a magyar félben reményt ébresszenek a későbbi etnikai és gazdasági szempontokat figyelembe vevő jelentősebb határváltoztatások vonatkozásában, s ezzel egyrészt a béke aláírása, másrészt annak ratifikálása felé tereljék a magyar kormányt és a törvényhozást. Nem tagadás, az antant számításai beváltak. Magyarország képviselő 1920. június 4-én aláírták a békeszerződést, de a Határkiigazító Bizottságok egyenlőre nem kezdték meg működésüket. Apponyi Albert a békeszerződés ratifikációja során 1920. november 2-án a nemzetgyűlés Külügyi Bizottságában ki is jelentette, hogy a magyar fél komoly reményeket alapozott a Millerand-féle kísérőlevélre, amelyek azonban „nem teljesültek abban a tekintetben, ahogy talán némelyek azt hitték."[12]

3. Az 1919. június 13-i Clemenceau – jegyzéknek van még egy megdöbbentő kijelentése. Nevezetesen az, ahol az új államhatárokat „természetes határok" -nak nevezi. Tudatlanságból, avagy cinizmusból? Aligha kell amellett érvelni, hogy a Duna magyar–csehszlovák szakaszát kivéve semmilyen természetes határhoz még csak nem is közelítettek a meghúzott új államhatárok.

A térképen jól látható, hogy a magyar–jugoszláv és a magyar–osztrák határt 1919. júniusában még nem véglegesítették a győztesek. Arra csak később került sor. A magyar–jugoszláv határt az 1919 július 19-e és 26-a közötti bizottsági üléseken rögzítették[13], míg a magyar–osztrák határvonalat 1919 nyár végére. Az 1919. szeptember 10-én

11 Erre példaként lásd Soós Kálmán: Kercaszomor, a „legbátrabb falu". Az 1920. augusztusi szomoróci fegyveres felkelés és a Communitas Fortissima címért folytatott küzdelem története. In: Trianon utóélete – Az első sikerektől a százéves évfordulóig. Szerk. *Babucs Zoltán – Vizi László Tamás*. Budapest, 2021. (A továbbiakban *Babucs – Vizi* 2021.) 47–75. o.; Suba János: Somoskőújfalu hazatérése (1921–1924). In: *Babucs – Vizi* 2021.77–97. o.; Szávai Ferenc: Az osztrák–magyar határváltozás 1923. In: *Babucs – Vizi* 2021. 125–142. o.

12 A nemzetgyűlés Külügyi Bizottságának üléséről részletes beszámolót közölt az MTI 1920. november 2-i kiadása. A tudósítást a legtöbb napilap átvette, s annak alapján tudósította olvasóit a Külügyi Bizottság ülésén elhangzottakról. Erre lásd példaként Pesti Napló, 71. (1920. november 3.) 259. sz. 3. o.; *Vizi László Tamás:* A trianoni békeszerződés magyar ratifikációja. In: 1920 – Kényszerpályán. A trianoni békediktátum ratifikálása. Szerk. *Hermann Róbert – Ligeti Dávid*. Budapest, 2021. 18–19. o.

13 *Gulyás László:* A határvonal-javaslatok véglegesítése. In: Gulyás 2021. 191–192. o.

Saint-Germain-en-Laye kastélyában Ausztriával aláírt békeszerződés értelmében Nyugat-Magyarország nagyobbik része Bécs fennhatósága alá került.[14]

A magyar–csehszlovák és a magyar–román határ térképen való jelölése (Népszava, 1919. június 20.) https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszava_1919_06/?pg=178&layout=s

„Soha még magyar államférfiú nehezebb útra nem indult…"

Amikor 1919. szeptemberére valamennyi Magyarországgal szomszédos ország vonatkozásában az antant Legfelső Tanácsa véglegesítette az új határokat, Magyarországon még rendkívül kaotikus belpolitikai viszonyok uralkodtak. Az ország még az antant által elismert kormánnyal sem rendelkezett.

Legfelső Tanács által megbízott brit diplomata, Sir George Russell Clerk több hetes bukaresti tárgyalást követően[15] 1919. szeptember végén

14 *Tóth Imre:* Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig. Pécs, 2020. 67–75. o.

15 Clerk 1920. szeptember 11-én érkezett Bukarestbe és szeptember 29-én hagyta el a

érkezett Budapestre. Célja, egy az antant által elismerhető magyar kormány megalakítása volt. Clerk tárgyalásainak [16] eredményeként 1919. november 25-én megalakult a Huszár Károly által vezetett koncentrációs kormány.[17] A Huszár-kormány elismerésének feltételei között szerepelt többek között, hogy „a miniszterelnök a Párizsból érkező hivatalos meghívás vétele után azonnal kinevezi a békekonferencián részt vevő küldötteket."[18] Ehhez azonban a magyar kormányt hivatalosan is meg kellett hívni a békekonferenciának otthont adó francia fővárosba.

Erre a meghívásra 1919. december elején került sor, miután Clerk 1919. november 29-én a Legfelső Tanácsnak benyújtotta a magyarországi tárgyalásairól szóló jelentését.[19] A Clemenceau vezette értekezlet 1919. december 1-jén tárgyalta Clerk beszámolóját.[20] A megbeszélésről szóló feljegyzés szerint Clerk arról tájékoztatta a jelenlevőket, hogy Budapesten arra a meggyőződésre jutott, hogy „a magyarok készek a békekonferencia hívására eljönni, hogy aláírják a békeszerződést." [21] Clerk ezen kijelentéséből világosan kiderül, hogy a magyar kormányt, illetve annak delegációját egyáltalán nem tárgyalni hívták Párizsba, hanem a békefeltételek átvételére és annak aláírására. Majd úgy folytatta: „Mindent egybevetve, Budapestről avval a benyomással távoztam, hogy általánosságban a magyarok nagyon is szeretnének együttműködni a szövetségesekkel." [22] Clemenceau a magyarok

román fővárost. Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1919–1920. Szerk. *Ádám Magda – Ormos Mária*. Budapest, 2004. (A továbbiakban Ádám – Ormos 2004.)100.; *Ormos Mária*: Padovától Trianonig 1918–1920. Budapest, 1983. 357. o.

16 *Ádám – Ormos* 2004. 113–114., 124., 127–129., 130–131., 134., 145–146., 152–153. o.; *Gulyás László*: A Horthy-korszak külpolitikája. 1. köt. Az első évek. 1919–1924. Máriabesnyő, 2012. 13–15. o.

17 A Clerk-misszió tevékenységét és a Huszár-kormány megalakulásának körülményeit részletesen elemzi Anka László: A Huszár-kormány megalakulása. In: *Gulyás* 2021. 420–438. o.

18 *Ádám – Ormos* 2004. 155. o.

19 *Ádám – Ormos* 2004. 157–166. o.; Sir George Clerk jelentését lásd továbbá Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról (Paul Mantoux tolmácstiszt feljegyzései). Szerk. *Litván György* Budapest, 1998. (A továbbiakban Litván 1998.) 230–237. o.

20 *Ádám – Ormos* 2004. 170–173. Az 1919. december 1-jei tárgyalás jegyzőkönyvét ismerteti továbbá *Litván* 1998. 227–230. o. Munkánkban a francia diplomáciai iratokban közölt jegyzőkönyvet idézzük.

21 Ádám – Ormos 2004. 171. o.

22 *Ádám – Ormos* 2004. 172. o.

meghívásával kapcsolatos rövid értekezletet azzal zárta, hogy az lesz „a legjobb, ha mihamarabb iderendeljük őket."[23]

Az amerikai távíróadón, rejtjelezés nélkül 1919. december 1-jei keltezéssel, Clemenceau aláírásával elküldött és Huszár Károly miniszterelnöknek címzett távirat szövege a következő volt: „Miután meghallgatta budapesti megbízottját, Sir George Clerket, a szövetséges és társult hatalmak Legfelső Tanácsa úgy határozott, fölkéri a magyar kormányt, a szükséges fölhatalmazások birtokában küldje Neuillybe (a Madrid-kastélyba) megbízottait, hogy a szövetséges és társult hatalmakkal megkössék a békét. A Legfelső Tanács következésképpen fölkéri a magyar kormányt, hogy e megbízottakat a legrövidebb határidőn belül küldje Neuillybe."[24]

A magyar kormány 1919. december 2-a és december 29-e között többféle összetételben és több esetben más politikusokkal és szakértőkkel kiegészülve négy alkalommal – december 2-án, 8-án, 12-én és 29-én – tárgyalta a kiutazással kapcsolatos kérdéseket. A két legfontosabb téma az esetleges időhúzás, azaz a kiutazás késleltetése, illetve a delegáció személyi összetétele volt. A december 29-i minisztertanácson végül megszületett a döntés. Eldőlt, hogy a gróf Apponyi Albert vezette magyar békedelegáció 1920. január 5-én indul útnak Párizsba.[25]

A Párizsba induló szerelvény – amelyet a Keleti pályaudvar indulási oldalának első sínpárjára állítottak be – négy első- és másodosztályú Pullman-kocsiból, egy udvari kísérőkocsiból, a vonat közepén egy étkezőkocsiból és további két vagonból, ún. paklikocsiból állt.[26] A szerelvény végén található két vagonban a nagyobb bőröndöket, poggyászokat, a békekonferencia részére átadandó hatalmas mennyiségű iratanyagot tartalmazó embermagasságú ládákat, valamint a békedelegációnak az állami nyomdából kölcsönzött kézinyomdáját helyezték el.

Hálókocsikat nem sikerült szerzeni az utazáshoz. Azokat mind elrekvirálták a románok. A magyar békedelegáció tagjainak így a hálókocsik kényelmét nélkülöznie kellett. A negyvennyolc órás utazás két éjszakáját úgy oldották meg, hogy a fülkék üléseit kihúzták és rendes fekvőhellyé alakították azokat.

23 *Uő*: 173. o.

24 *Uő*: 173–174. o.

25 Az 1920 decemberi kormányülések vitáját és a döntéshozatal folyamatát lásd *Tóth Andrej*: A Huszár-kormány és a békekonferencia, 1920 decemberében. In: *Gulyás* 2021. 439–452. o.

26 *Praznovszky Iván:* A magyar békedelegáció Neuillyben. Visszaemlékezés. Közli: *Zeidler Miklós*. Budapest, 2012. (A továbbiakban *Zeidler* 2012.) 184. o.

A Pullman-kocsik fülkéiben két-két személy kapott helyet. Egyedül senki sem utazott. Még Apponyi sem. Ő Teleki Pállal osztotta meg fülkéjét.

A Párizsba 1920. január 5-én kiutazó küldöttség hivatalosan 66 főt számlált, de közülük csak 63-an indultak el a különvonattal. Bródy Miksa, Az Est tudósítója, a békedelegáció sajtószolgálatának a tagja csak Zürichben csatlakozott a delegációhoz[27], míg Dr. Bartha Richárd igazságügy-minisztériumi államtitkár és Walko Lajos pénzügyi államtitkár külön indultak el és csak január 13-án érkeztek meg Neuillybe.[28]

Gróf Apponyi Alberten, a delegáció elnökén kívül, a francia nyelvű utaslistán a következő személyek nevei szerepeltek: gróf Teleki Pál a békeelőkészítő iroda „A" osztályának vezetője, gróf Bethlen István a békeelőkészítő iroda „B" osztályának vezetője, dr. Popovics Sándor nyugalmazott pénzügyminiszter, az Osztrák-Magyar Bank volt kormányzója, báró Lers Vilmos államtitkár, a külügyminisztérium gazdasági osztályának vezetője, gróf Somssich László az OMGE elnöke, mint főmegbízottak.

Gróf Csáky Imre követségi tanácsos, Kállay Tibor államtitkár, a Felszámoló Hivatal vezetője, báró Láng Boldizsár vezérkari alezredes, Konek Emil sorhajókapitány, dr. Bartha Richárd igazságügy-minisztériumi államtitkár, Walko Lajos pénzügyi államtitkár, mint megbízottak.

Scitovszky Tibor miniszteri tanácsos, a külügyminisztérium közgazdasági osztályának helyettes vezetője, Hegedűs Lóránt a Kereskedelmi Bank igazgatója, dr. Jármay Elemér a külügyminisztérium közlekedési osztályának vezetője, mint szakértők.

Praznovszky Iván főtitkár, valamint helyettesei Wettstein János követségi tanácsos és dr. Hauer Ernő a főtitkársághoz beosztott konzul.

Titkári beosztásban voltak tagjai a delegációnak Török Béla miniszteri osztálytanácsos, a külügyminisztériumból, Walter Emil miniszteri osztálytanácsos, mint a vasúti kérdések szakértője a külügyminisztériumban, Kiss Sándor követségi titkár angol és francia fordító, Bobrik Arnó követségi titkár, Barkóczy György konzul, mint a külügyminisztérium számjelosztályának kiküldöttjei, Ottrubay Károly vezérkari őrnagy,

27 *Zeidler* 2012. 188. o.

28 A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 január-március havában. I-III. kötet. Budapest, 1920-1921, M. kir. Külügyminisztérium. I. kötet. (a továbbiakban MBT I.) Bevezetés XVIII. o.; *Zeidler Miklós*: A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest (1920). Budapest 2017. (A továbbiakban *Zeidler* 2017.) 24. 57. o.; *Zeidler Miklós*: A párizsi magyar békedelegáció összetétele. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-parizsi-magyar-bekedelegacio-osszetetele (A letöltés időpontja: 2023. január 12.)

Kirchner Sándor alezredes, a hadifogoly-ügyek referense, gróf Csáky István követségi attasé a békeelőkészítő irodából, báró Bánffy Zoltán követségi titkár a békeelőkészítő irodából és Ezry Sándor konzuli attasé, mint az irattár kezelője.

A delegációhoz hat fős irodai személyzet került kijelölésre: Guary Pál irodaigazgató, Győrffy István, Mara László, Yolland Arthur egyetemi tanár, mint angol és Dedy Henrik és Sömjén Géza, mint francia fordítók.

A delegáció tagja volt még hat gyors-és gépíró hölgy: Boronkay Helén, Demeter Olga, Éhler Irén, Gretschl Margit, Petschachler Hanna és Szalay Etel; négy altiszt: Farkas István, Németh/Némethy Imre, Tomasics Mátyás, Tulkán János; négy nyomdász: Draschitz Ferenc, Jaks Rezső, Mischitz Elemér, Privigyei Géza, valamint az öt fős vasúti személyzet és az étkezőkocsi hat fős személyzete.

A hazai sajtót hét fős újságíró delegáció, az úgynevezett „sajtószolgálat" kísérte el a párizsi útra. Az MTI-t Fabro Henrik, a Pesti Hírlapot Benda Jenő, a Budapesti Hírlapot Boros Samu, Az Estet Bródy Miksa[29], a Szózatot Krisztics Sándor, a Pester Lloydot és a Budapesti Hírlapot Ottlik György, a Nemzeti Újságot Saly Dezső képviselte és tudósította.[30]

A magyar békedelegációt szállító különvonat pontban 8 óra 50 perckor gördült ki az állomásról.[31] Amint a szerelvény kerekei megmozdultak, a delegáció búcsúztatására érkezett és a peronon várakozó sok száz főnyi tömeg kalapját levéve, elkezdte énekelni a Szózatot. Az elindulás pillanatában Benda Jenő keserűen jegyezte meg: „A magyar békedelegáció elindult Párisba, hogy a földig tiport Magyarország nevében a győztes entente feltételeit meghallgassa…" „Szerényebb és puritánabb alkalmatossággal aligha indult még útnak hasonló világtörténelmi feladattal megbízott testület."[32]

Benda Jenő nem tévedett. Amikor 1920. január 5-én az Apponyi Albert vezette békedelegáció elindult Párizsba[33], a politikusok és a közvélemény előtt is hónapok óta ismertek voltak a tervezett országhatárok. A békedelegációt szállító különvonatot az útba eső állomásokon lelkes és bizakodó tömeg várta. De a gróf tudta, hogy ez a maréknyi ember,

29 Bródy Miksa csak Zürichben csatlakozott a delegációhoz.

30 MBT. I. köt. Bevezetés XVIII. o.; *Zeidler* 2017. 24., 57. o.

31 *Budapesti Hírlap,* 40. (1920. január 6.) 5. sz. 4. o.

32 *Pesti Hírlap,* 42. (1920. január 6.) 5. sz. 1. o.

33 A békedelegáció Budapesttől Párizsig tartó útját lásd *Vizi László Tamás*: A békedelegáció elutazása: 1920. január 5. In: *Gulyás* 2021. 453–467. o.

akik Budapesten a vonatra szálltak, lehetetlen küldetésre vállalkoztak. Apponyinak mindenhol beszédet kellett mondania. Kimérten és megfontoltan szólt mindenhol az emberekhez. Kerülve az illúziónak még a látszatát is.

Királyhidán elhangzott beszédében például a későbbi magyar érvrendszer egyik fontos elemét említette meg, amely majd visszaköszön híres 1920. január 16-i beszédében. Apponyi az elcsatolandó területekre kezdeményezett és szorgalmazott népszavazás magyar igényéről beszélt hallgatóságának, s a beszédében nem hagyott kétséget afelől, hogy a népszavazás eredményét a magyar fél tiszteletben fogja tartani: „A hatalom birtokosaival szemben, akiknek akaratát mi nem tudjuk leküzdeni, apellálni fogunk az elvhűséghez és az erkölcsi tudathoz. Súlyos mondanivalónk lesz számukra: Emberek ezreit, emberek millióit barom módjára akarják-e az egyik határtól a másikhoz hajtani, vagy pedig elismerik őket embereknek, akiknek joguk van, hogy önmagukról határozzanak. Ha régi határainkat nem akarjátok elismerni, ám legyen, de kérdezzétek meg a lakosságot, mi az ő akarata. Ha a nép azt mondja, hogy meg akarja változtatni a határt, akkor mi Önöktől kézszorítással elbúcsúzunk. Ha azonban azt mondja, a lakosság: Mi Magyarországnál akarunk maradni, akkor hiába állapítják meg önhatalmúlag a határt. Nem tudom, lesz-e módunkban valamit elérni a befejezett tényekkel szemben. Lelkiismeretlenség volna, ha túlzott várakozásokat és reménységet ébresztenék önökben. De túl azon a sötét alagúton, amelyen át kell haladnunk, ránk fogja vetni sugarát a reménység napja, a jobb jövő világossága.”[34]

Miután 1920. március végére világossá vált, hogy a békeszerződés január 15-én átadott feltételein – a magyar fél érveit tartalmazó számos jegyzék ellenére – érdemi változtatásokat nem lehet elérni, s miután a békedelegáció is értékelte a helyzetet és az aláírásnak alternatíváját nem látta[35], Apponyi Albert és Teleki Pál úgy gondolták, hogy az adott helyzetben a békeszerződés aláírásának elkerülhetetlenségére, valójában annak traumájára, fel kell készíteni a közvéleményt. Ennek érdekében mindketten nyilatkoztak Benda Jenőnek. Apponyi még Párizsban, a delegációnak ekkor szállásul szolgáló Château de Madridban. Apponyi kifejtette Bendának, de azt az egész magyar közvéleménynek címezte, hogy „Emlékeztetem arra, amit elutazásomkor mondottam, amidőn a közönséget óva intettem attól, hogy a békeszerződés érdemleges módosítása iránt

34 *Pesti Hírlap*, 42. (1920. január 6) 5. sz. 3. o.; *Budapesti Hírlap,* 40. (1920. január 6.) 5. sz. 5. o.

35 *Zeidler* 2017. 176–182. o.

vérmes reményeket tápláljon. Ugyanakkor azonban azt is mondottam, hogy ne tekintsék Magyarország sorsát ehhez a szerződéshez kötöttnek, hanem inkább ahhoz az időhöz, ami ezután következik és ahhoz a tevékenységhez, amelyet ezután fogunk kifejteni. Erre nézve viszont már akkor is bizonyos bizalommal nyilatkoztam, amit mostani benyomásaim szerint még határozottabban megtehetek.”[36]

Teleki Pállal jóval hosszabb interjút készített Benda Jenő. Teleki arra a kérdésre, hogy „Hogyan látja gróf úr a magyar béke helyzetét most, amikor a magyar delegáció már másodszor tér vissza Párisból?” Teleki így felelt: „Úgy látom, ahogy előbb láttam, amikor a tárgyalásra kijöttünk. Akkor is az volt a nézetem, hogy a békeszerződésben magában semmit, vagy majdnem semmit sem fogunk elérni és hogy nekünk nem is [az volt a feladatunk v. nem is azért kellett megjelennünk Párizsban][37] hogy pótoljuk azt a munkát, amit évtizedek megfeszített igyekezetével kellett volna elvégeznünk: Magyarország megismertetését a külfölddel. A külföld végül föl fogja ismerni bennünk azt a kultúrállamot, amelyről eddigi sejtelme sem volt. És talán föl fog ismerni a külföld két dolgot. Az egyik az, amit eddig csak egyes messzebbtáto emberek, akik inkább tudósok, mint politikusok, ismertek föl, hogy Közép-Európának a földrajzi alakulat következtében a magyar alföld a központja s ezért Közép-Európa jövőjének a megoldásánál föltétlenül számolni kell azokkal az emberekkel, akik a magyar alföldet lakják. A másik fölismerés pedig az, hogy a magyar nemzet a legmagasabb kultúrájú nép a középeurópai nemzetek kőzött s hogy emellett egyéb tulajdonságai: komolysága, szövetségi hűsége is olyanok, amelyek értéket jelentenek s amelyek miatt érdemes vele barátságot kötni.” [38]

Akikre a legnehezebb feladat várt – a diktátumot aláíró delegáció

1920. május utolsó napján a magyar kormány megbízásából egy másik küldöttség is elindult Párizsba.[39] Ők az Orient expressz menetrendszerű

36 *Pesti Hírlap*, 42. (1920. április 2.) 80. sz. 1. o.

37 A Telekivel készül tudósítás fent jelzett kérdésére adott válaszban sajtóhiba nehezíti az értelmezést. Az 5. és a 6. sor ugyanis duplikálódott. A hiányzó szövegrész lehetséges változatait szögletes zárójelben oldottuk fel. *Zeidler* 2012. 54–55. o.

38 *Pesti Hírlap*, 42. (1920. április 2.) 80. sz. 1. o.

39 Kiválasztásukra lásd *Vizi László Tamás*: Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. In: *Közép-Európai Közlemények*, 3. (2010) 4. sz. 110–113. o.; V*izi László Tamás*: A trianoni ceremónia. *Emlékeztető*, 2. (2017) 1–2. sz. 24–25. o.

járatával utaztak. A delegációt, egy a politikai életben éppen csak ismertté vált, a kormány 40 esztendős munkaügyi és népjóléti minisztere, a keresztényszocialista politikus, dr. Benárd Ágost vezette, s mandátuma, akárcsak a másik aláírónak, Drasche-Lázár Alfréd, rendkívüli követ és meghatalmazott miniszternek, kizárólagosan a békeszerződés aláírására korlátozódott. [40]

A Benárd Ágost vezette delegáció tehát még a döntés meghozatalának estéjén, azaz 1920. május 31-én vonatra szállt. Az Orient expressz, melyhez ezúttal egy külön, úgynevezett miniszteri szalonkocsit is csatoltak, 21 óra 20 perckor a Keleti pályaudvar üvegkupolája alól indult Párizsba.[41] Az utazó küldöttségnek az aláírásra kijelölt két személyen kívül tagja volt még gróf Csáky Imre diplomata, követségi tanácsos, gróf Csáky István követségi attasé, későbbi külügyminiszter, Kállay Tibor államtitkár, a későbbi pénzügyminiszter, valamint a sajtó részéről Barabás Albert, a Nemzeti Újság munkatársa és Ottlik György, a magyar kormány félhivatalos lapjának számító Pester Lloyd külpolitikai szerkesztője. A Magyar Királyi Államvasutak képviseletében Kelety Dénes kormánybiztos, a m. kir. államvasutak igazgatóságának későbbi elnöke, míg a budapesti francia misszió részéről Sermage[42] őrnagy kísérte a küldöttséget. A delegáció tagjai szabályos diplomáciai útlevéllel a zsebükben és csupán egy-két kézipoggyásszal, meglehetősen nyomott hangulatban várták az indulást.[43]

A sajtó részéről a magyar delegációval tartott volna Benda Jenő, a Pesti Hírlap közíró-szerkesztője is, aki 1920. januárjában a párizsi béketárgyalásokra kiküldött Apponyi Albert vezette magyar delegáció mellett, mint sajtótudósító, heteken keresztül napi rendszerességgel tájékoztatta olvasóit a békeküldöttség munkájáról és mindennapjairól. Benda azonban mégsem tartott a delegációval, mert haldokló édesapjához kellett utaznia.

40 *Vizi László Tamás:* A trianoni békeszerződés magyar aláírói: Dr. Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd. In: Közép-európai arcképcsarnok 20. század. Szerk. *Lukács István – Majoros István*. Budapest, 2018. 405–420. o.

41 *Nemzeti Újság*, 2. (1920. jún. 1.) 130. sz. 1. o. Hétfői Napló, 25. (1934. jan. 29.) 5. o.

42 Sermage őrnagy. Ekkor már alezredes. Az Apponyi vezette békedelegáció mellé beosztott francia összekötő tiszt, aki a magyar küldötteket többször kísérte a Párizs–Budapest úton és vissza. A Benárd vezette delegációnak is ő volt a francia kísérője.

43 *Hétfői Napló*, 25. (1934. jan. 29.) 5. o.

Benárd közvetlenül a vonat indulása előtt nyilatkozott a Nemzeti Újság tudósítójának: „Az elképzelhető legfájdalmasabb lelkiállapotban indulok erre az útra, hogy aláírjam azt a békeszerződésnek nevezett önkényes határozatot, mely ellen minden porcikám a legszenvedélyesebben tiltakozik, s amelynek nyílt visszautasítását csak jelenlegi kényszerhelyzetünk nem engedheti meg. A szerződést azonban azzal a határozott meggyőződéssel írom alá, hogy az nem a mi hősi halálunk megpecsételése lesz, hanem örökös mementó, mely kétszeres munkára és kitartásra fog serkenteni mindenkit, aki magyar, hogy tetszhalottunkból ismét életre keljünk.”[44]

A Párizsba történt elutazás körülményeiről és hangulatáról Benárd Ágost húsz év távlatából így emlékezett: „Elutazásunk Párisba a legszomorúbb és legkétségbeejtőbb körülmények között történt. A főváros utcái tarkállottak a plakátok ezreitől. Minden házfalról a szétdarabolt ország térképei kiáltoztak, a tiltakozó plakátokról a megrabolt ország könnyei hullottak felénk, elátkozták a kezet, amely a békeszerződést aláírja. Ötvenhónapi frontszolgálat[45] alatt egyetlen esetben nem éreztem félelmet és szívszorongást, de azt a rövid utat soha elfelejteni nem tudom.”[46]

Az Orient expressz 1920. június 3-án reggel 8 óra 50 perckor futott be Párizs legnagyobb és legrégebbi pályaudvarára, a Gare de’Est-re.[47] A magyar küldöttséget Henry ezredes, valamint Praznovszky Iván követ és Wettstein János követségi tanácsos várták.[48] A magyar delegátusokat a pályaudvarról szigorú felügyelet mellett, állami autókon a Bois de Boulogne-on keresztül kísértek szállásukra, a Versailles-ban található Hôtel de Réservoirs-ba.

A június 3-i nap a diplomáciai formaságok elintézésével telt. A magyar delegáció bemutatta megbízólevelét, melyet a győztesek megfelelőnek találtak. Délután megérkezett a másnapi aláírásra kerülő békeszerződés.[49] A francia nyelven készült kb. 60–70 cm hosszú és 50 cm széles, Magyar Békeszerződés címet viselő vaskos okmány utolsó oldalai az aláírásoknak és az aláírók pecsétjeinek lett fenntartva. A másnapi aláírók – így a magyar

44 *Nemzeti Újság,* 2. (1920. jún. 1.) 130. sz. 1. o.

45 Benárd első világháborús tevékenységéről lásd *Vizi László Tamás*: A trianoni békediktátum aláírói az első világháborúban. In: Sorsok, Frontok, Eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Főszerk. *Majoros István*. Szerk. *Antal Gábor – Hevő Péter – M. Madarász Anita*. Budapest, 2015. 307–324. o.

46 *Esti Újság*, 5. (1940. aug. 1.) 174. sz. 5. o.

47 *Pesti Napló.* 71. (1920. jún. 4.) 133. sz. 1. o.; *Pesti Hírlap*, 42. (1920. jún. 4.) 133. sz. 1. o.

48 *Fabro Henrik* párizsi békedelegációs naplója. 1920. június 3-i bejegyzés.

49 *Hétfői Napló,* 25. (1934. jan. 29.) 5. o.

képviselők is – még aznap, azaz június 3-án ellátták a dokumentumot a saját pecsétjükkel.[50] A szerződésről már csak az aláírások hiányoztak.

A magyar delegáció stációi – út a Nagy-Trianon kastélyba

1920. június 4-én délután négy órakor a szálloda parkolójába előálltak a magyar békedelegáció rendelkezésére bocsátott autók. Az elsőbe Dr. Benárd Ágost, Drasche-Lázár Alfréd, Praznovszky Iván és Henry ezredes szálltak. Őket Wettstein János követségi tanácsos, Bobrik Arno követségi titkár, Csáky István gróf követségi attasé követték. Ottlik György, Barabás Albert, Fabro Henrik és Szalay Etel gépírónő viszont kénytelenek voltak gyalog megtenni a szállodából a Nagy-Trianonig tartó mintegy húsz perces utat, mert számukra a franciák nem biztosítottak gépjárművet.

A magyar aláírókat és diplomatákat szállító autók négy óra után pár perccel hagyták el a Hôtel de Reservoirs-t és a rue des Reservoirs-on, a boulevard de la Reine-en és az alléé Trianonon át jutottak el a Nagy-Trianon kastély hátsó bejáratának vasrácsos kapujához.[51]

16 óra 15 perckor álltak meg a magyar delegátusokat szállító autók az erre az alkalomra a francia nemzeti trikolórral sűrűn fellobogózott Nagy-Trianon kastély oldalszárnyának közelében. Innen, a magyar delegáció mellé beosztott katonai misszió tagjainak a kíséretében már gyalog ment tovább a küldöttség. A menetet Dr. Benárd Ágost vezette, oldalán Henry ezredessel. Mögötte Drasche-Lázár Alfréd haladt, akit Burrowes[52] angol őrnagy kísért. A harmadik sorban a menetből kimagasodó, Praznovszky Iván lépdelt, Jacomoni[53] olasz főhadnagy társaságában. A négy sorból

50 *Zeidler* 2012. 60. o.; *Zeidler Miklós*: Egy jelentés a magyar békedelegáció működéséről / Forrásközlés. http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/egy_jelentes_a_magyar_bekedelegacio_mukodeserol_forraskozles/ (A letöltés időpontja: 2023. január 10.); Benda Jenőnek Trianon bölcsőjénél című, a Képes vasárnap 1940. június 9-i számában publikált írásának fotómellékletei között közli Dr. Benárd Ágost azon pecsétgyűrűjének a képét, amellyel a miniszter a békeszerződésen lévő aláírását hitelesítette.

51 *Az Est*, 11. (1920. jún. 13.) 141. sz. 3. o.

52 Burrowes őrnagy az Apponyi vezette békedelegáció mellé beosztott brit összekötő tiszt, aki francia és olasz kollégájával együtt a magyar küldötteket kísérte a Párizs–Budapest úton. A Benárd vezette delegációnak is ő volt a brit összekötő tisztje.

53 Jacomoni főhadnagy az Apponyi vezette békedelegáció mellé beosztott olasz összekötő tiszt, aki francia és brit kollégájával együtt a magyar küldötteket kísérte 1920 januárjában a Budapest–Párizs, majd 1920 márciusában a Párizs–Budapest úton. A Benárd vezette delegációnak is ő volt az olasz összekötő tisztje

álló menetet az egymás mellett haladó Bobrik Arno, Csáky István gróf és Wettstein János zárta.

Az érkező magyar delegátus elhaladt a Nagy-Trianon palota hátsó oldalszárnyának bejárati lépcsősorához vezető úton, melyet jobb oldalról egy francia díszszázad lábhoz tett fegyverekkel álló, mozdulatlan alakzata zárt le. A magyar delegációt nem fogadta katonai tiszteletadás. Jeléül annak, hogy a békeszerződés aláírásáig a felek között még fennállt a hadiállapot. Közben kattogtak a fényképezőgépek, és a mozgóképfelvevő készülékek, s a háttérből a hatalmas park szökőkútjainak vízcsobogása hallatszott.

A bejárati lépcsőnél a magyar delegációt Augustin Pierre Becq de Fouquières[54], a francia külügyminisztérium protokollfőnöke (chef du protocole) fogadta[55], majd az aláírásra kijelölt Cotelle-csarnokba (Galérie des Cotelle) kísérte a magyar küldötteket.

Az aláírási ceremónia – a történelmi tollvonások

Millerand, az elnöklő francia miniszterelnök rövid beszéddel megnyitotta az ülést, majd a következő szavak kíséretében felszólította a magyar delegátusokat a békeszerződés aláírására: „Uraim! Átadom önöknek azt a szerződést, amelyet a szövetségesek Magyarországgal kötnek. Az a szöveg, amelyet alá fognak írni, azonos azzal a szöveggel, amelyet május 6-án adtunk át a magyar delegátusoknak. Fölszólítom a magyar, meghatalmazott urakat, lássák el a szerződést aláírásukkal."[56]

16 óra 26 percet mutatott az óra, amikor a protokollfőnök Benárdhoz lépett és felkérte a békeszerződés aláírására. Amikor Benárd a nagy patkó alakú asztal két vége közé állított díszasztalhoz lépett, melyen ott feküdt a békeszerződés vaskos kötete, Becq de Fouquières hellyel kínálta. „Merci beaucoup Monsieur!" – válaszolta Benárd és udvariasan visszautasította a hellyel való ajánlatot. Majd az asztalra dobva kesztyűjét, „állva, szinte oda se nézve, félvállról, a szálló asztalán talált és magammal hozott rozsdás, puhafa-szárú tollal" aláírta a békeszerződést.[57] Benárdot követően

54 Augustin Pierre Becq de Fouquières (1868-1960) francia diplomata, 1920-tól 1937-ben bekövetkezett visszavonulásáig a francia külügyminisztérium protokollfőnöke, meghatalmazott miniszter.

55 A magyar békeküldöttség hivatalos naplója. Wettstein János 1920. június 4-i bejegyzése.

56 *Népszava,* 48. (1920. jún. 6.) 135. sz. 2. o.; *Pesti Napló*, 71. (1920. jún. 6.) 135. sz. 2. o.

57 *Új Nemzedék,* 12. (1930. jún. 4.) 125. sz. 1. o.

Drasche-Lázár Alfréd lépett a díszasztalhoz. Ő ülve írta alá a békeokmányt egy magával hozott, elemi iskolás, diákszerű tollal.[58]

A francia Le Matin tudósítójaként az aláírási ceremónián részt vevő Stéphane Lauzanne tudósításában elismerően jegyezte meg, hogy a „magyarok fesztelenül és mogorvaság nélkül közeledtek az asztalhoz és írták alá a szerződést."[59]

Amint a magyar delegátusok visszatértek helyeikre, a többi államok képviselői is felvonultak az okmány aláírásához. Először a négy főhatalom képviselője látta el kézjegyével az okmányt. Sorrendben Wallace nagykövet az Egyesült Államok részéről, majd Anglia nevében lord Derby, és a brit birodalom domíniumai: Kanada, Ausztrália, Új-Zéland és Dél-Afrika delegáltjai, azután Millerand és a négy francia képviselő. A többi győztes hatalom képviselői a francia ábécé szerint járultak az asztalhoz.

Az ülésen elnöklő Millerand rövid néhány mondatos záróbeszédét a „La séance est levée!" (Az ülést berekesztem!) mondattal fejezte be. Fejbólintással köszönt a magyar megbízottaknak, akik meghajlással viszonozták az elnök gesztusát, majd elhagyták a termet.[60] Az egész aláírási ceremónia alig tartott tovább tíz percnél.

A protokollfőnök az épület lépcsősorának aljáig kísérte a magyar küldöttséget. Amint a delegátusok a palota kijáratánál álló díszszázadhoz érkeztek, a díszszázad parancsnoka tisztelgést vezényelt, s a katonák fegyvereiket tisztelgésre emelték. Megadva a tiszteletet a Magyar Királyság távozó delegátusainak. Ezzel jelezve, hogy lezárult a háború, s a béke megköttetett. A magyar delegáció tagjai ezt követően gépkocsikba szálltak és a francia, a brit és az olasz összekötő tisztek kíséretében visszatértek szállásukra, a Hôtel de Réservoirs-ba.[61]

A magyar küldöttek távozását a La Matin tudósítója a következőképpen ismertette: „A távozás a legnagyobb rendben folyt […] A park nagy fái alatt, amelyeket enyhe nap sugarai aranyoztak be, a magyar megbízottak visszatértek kocsijaikhoz és kíséretükhöz. Ezúttal is korrekten, egyszerűen, méltóságteljesen lépdegéltek, – de bizonyára nem volt megnyugvás bennük […]"[62]

* * *

58 *Hétfői Napló*, 25. (1934. jan. 29.) 6. o.

59 Stéphane Lauzanne tudósítását idézi *Az Est*, 11. (1920. jún. 13.) 141. sz. 3. o.

60 *Nemzeti Ujság*, 2. (1920. jún. 13.) 141. sz. 3. o.

61 *uo; Hétfői Napló*, 25. (1934. jan. 29.) 6. o.; *Zeidler* 2012. 60–61. o.

62 *Az Est,* 11. (1920. jún. 13.) 141. sz. 3. o.

1920. január elején, majd május utolsó napján két hivatalos magyar delegáció tagjai szálltak fel a Párizsba induló szerelvényekre. Azt, amelyik 1920. január 5-én különvonattal indult útnak, a kortársak által a „legnagyobb élő magyarként" tisztelt, 74 éves gróf Apponyi Albert, a magyar politikai élet legtekintélyesebb személyisége vezette, s megbízása a békefeltételek átvételére és az azokra történő magyar válaszok megadására szólt.

A másik delegációt, amely az Orient expressz menetrendszerű járatával utazott, a Simonyi-Semadam Sándor-kormány 40 éves munkaügyi és népjóléti minisztere, a keresztényszocialista politikus, dr. Benárd Ágost vezette. Neki és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszternek egyetlen cselekményre volt felhatalmazása, a békeszerződés aláírására.

Mindkét delegáció és annak vezetői az ország történetének talán legnehezebb megbízatását teljesítették. Hiszen egy kiszolgáltatott és megalázott ország képviseletében keltek útra, a siker minden reménye nélkül. Magyar embernek aligha adatott nehezebb és keservesebb küldetés. De ebben a kilátástalan helyzetben is mind az Apponyi Albert mind pedig a Benárd Ágost vezette delegációk becsülettel, tisztességgel, emelt fővel, megalkuvást nem ismerve vállalták azt, amit a sors és a történelem rájuk rótt. A legreménytelenebb pillanatokban is büszkén vállalták magyarságukat.

Ujváry Gábor

A történelmi Magyarország felbomlásának kulturális következményei

A történelmi folyamatokat egy-egy esemény jelentősen alakíthatja, sőt irányíthatja, ám mindent eldöntő hatást mégsem gyakorolhat rájuk. A fontosabb fordulatokat előzmények sora befolyásolja, amelyek a következményekre is erősen hatnak. Ezért a kisebb vagy nagyobb változásokat soha nem egy, hanem szinte mindig számos tényező eredményezi. Így volt ez a Trianonhoz vezető út, különösen kulturális és a felsőoktatás-politika esetében is. Az 1920. június 4-én aláírt és az 1921. évi XXXIII. törvénnyel becikkelyezett békeszerződés ugyanis a megcsonkított Magyarország oktatási életére vonatkozó rendelkezéseket egyáltalán nem tartalmazott. Bár a külső, a diktátumot elfogadni kényszerítő tényezők az ország nagy részének elvesztéséhez vezettek, és óriási károkat okoztak kulturális-tudományos vonatkozásban is, e területen – több más szakpolitikával szemben – semmi sem korlátozta a megmaradt állam belső mozgásszabadságát. Ráadásul a felsőoktatás átalakítása már nem sokkal a Nemzeti Tanács hatalomátvétele után, 1918 végén megkezdődött, a trianoni béke aláírásáig pedig nagyjából le is zárult. Mindennek az előszele pedig – az 1900–1901. évi egyetemi keresztmozgalomban, illetve különböző szervezetek és fórumok létrehozásában és tevékenységében – a 20. század elejétől érezhető volt.

A felsőoktatás átalakításának kezdetei

A keresztmozgalom kapcsán nemcsak a progresszívnak és a konzervatívnak nevezett egyetemi szervezetek csaptak össze, de az egyetemi ifjúság keresztény és izraelita része közötti, egyre áthidalhatatlanabbá váló törésvonalak is nyilvánvalóvá váltak.[1] Ennek fő oka a 19. század végi és a 20. század eleji európai eszmeáramlatok magyarországi recepciója mellett a zsidó származású hallgatók arányának gyors növekedése volt. Utóbbi számos társadalomtörténeti tényező együttes hatásával (a zsidóság városokba tömörülése és foglalkozásszerkezete; a környezeténél nagyobb nyitottsága az oktatás, a továbbképzés iránt; mindezek révén gazdasági

1 Ennek nemrégiben megjelent összefoglalója: Ligeti 2018.

és kulturális térnyerése stb.) ma már könnyen magyarázható.[2] A korabeli szemlélőkben olykor mégis ellenérzéseket keltett, hogy az (elsősorban szabad) értelmiségi pályákat egyre nagyobb mértékben töltötték be izraeliták. Különösebb feszültséget azonban mindez – az antiszemita politika és közhangulat gyengesége és háttérbe szorítottsága miatt – ekkor még nem okozott.

A modern, jórészt nyugat-európai ihletésű szellemi irányzatokat követve 1900-ban indult útjára a *Huszadik Század* című folyóirat – amely 1906-tól lett a polgári radikalizmus szócsöve –, és a körülötte csoportosulókból 1901-ben jött létre a Társadalomtudományi Társaság. 1904-től olvashatták a *Világosság* számait, majd 1905-ben megalapították a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületét, amelynek főiskolai fiókja az elsősorban társadalomtudományi kérdésekről előadás-sorozatokat szervező, 1911-től a *Szabadgondolat* című periodikát is megjelentető Galilei Kör lett.[3]

Az egyházellenességet hirdető, többnyire ateista eszméket valló, jórészt zsidó származású intellektuelekből álló és egymást is gyakran átfedő körökhöz lazább vagy szorosabb kapcsolat fűzött számos szociáldemokrata politikust, közülük is elsősorban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt legműveltebb és legintelligensebb vezetőjét, Kunfi Zsigmondot.[4]

Kunfi több alkalommal fölszólalt a Galilei Kör rendezvényein, rendszerint harcosan antiklerikális szellemben, a kötelező hitoktatás eltörlését, az egyház iskolákra gyakorolt hatásának kiküszöbölését követelve.[5] Hasonló konklúzióra jutott az egyetemek „klerikális túlkapásainak” kiátkozása kapcsán a galileisták első elnöke, a későbbi neves gazdaságtörténész és

2 1881 és 1898 között csaknem duplájára nőtt az izraelita hallgatók összlétszáma, a hallgatóságon belüli aránya pedig – a hittudományi karokat és intézményeket nem ideszámítva – enyhén, 25,03%-ról 25,86%-ra emelkedett (Statisztikai évkönyv 1898, 576.) 1898/99-ben már 27,07%-ot (Statisztikai évkönyv 1899, 311.), 1899/1900-ban 28,41%-ot (Statisztikai évkönyv, 1900 314.), 1905-ben pedig 30,40%-ot (Statisztikai évkönyv 1905, 392.) tett ki, majd stagnált (1910: 29,6%: Statisztikai évkönyv 1910, 389.; 1915/16. II. féléve: 29,44%); ezután 1916/17. II. félévére 31,98%-ra, 1917/18. II. félévére pedig 33,74%-ra (utóbbi három adat: Statisztikai évkönyv 1915–1918, 213–215.) nőtt. Ha a hittudományi karokat is ideszámítjuk, valamivel alacsonyabb adatokat kapunk. Vő. Kovács M. 2012, 132., 135., 138–140., 142–143.

3 A Galilei Körről némileg elfogult, ám igen alapos összegzés: Csunderlik 2017, e tekintetben főleg 50–65.

4 Kunfiról (hőse irányában kissé részrehajlóan): Agárdi 2001

5 Előadásairól adott beszámolók közül: A valláserkölcsi középiskola. *Népszava*, 1909. március 9. 7. A magyar közoktatás állapotai. Népszava, 1911. február 5. 8.

szociálfilozófus, Polányi Károly[6], aki a *Szabadgondolat*nak is munkatársa volt. Utóbbi lap első számának 1911-es, programadó cikke – amelyet a szerkesztő, Vámos Henrik jegyzett – szintén azt hangsúlyozta: „Hirdetni fogjuk, hogy a valláserkölcs nem más, mint rég letűnt primitív korok erkölcsének, babonájának, előítéletének, félelmének és szorongásának perpetuálása [örökérvényűsége]; nem szabadság, de kényszer, nem fejlődés, de visszaesés; hogy ez a múlt zsarnoksága a jelen szabadságának, előremenésének elnyomás ára. […] Elgondolni is borzasztó, mekkora tömegeket mételyez meg értelmükben, közvetve és közvetlenül, az egyház."[7]

A szabadgondolkodók által vallott elképzelések az 1910-es években és a világháború alatt még viszonylag szűk, főleg egyetemistákból és nemrég diplomázott értelmiségiekből álló kört szólítottak meg, majd csak az 1918. október 31-i hatalomváltást – amely nem kis részben a baloldali érzelmű egyetemi ifjúság aktivitásának volt köszönhető[8] – követően váltak politikailag jelentőssé. A Galilei Kör az új berendezkedés „hivatalos" ifjúsági egyesületeként működött, és a Központi Egyetemmé átnevezett budapesti tudományegyetem főépületének kupolatermében tartotta gyűléseit.[9]

Eközben a gombamód szaporodó, gyakran csak rövid ideig működő egyetemi ifjúsági egyesületek körében 1918 végén, 1919 elején egyre erősebbé vált a már két évtizede megfigyelhető polarizáltság. A hallgatók többsége – különösen a vidéki felsőoktatási intézményekben – nem rokonszenvezett az egyházellenes, pacifista, baloldali nézetekkel.

A mind népszerűtlenebb kormányzat baloldalt támogató politikája 1918 decemberében a Galilei Kör és az általa irányított – alakulása után másfél hónappal meg is szűnt – Diáktanács előnyben részesítése mellett a Szocialista Diákok Szervezetének alapításában nyilvánult meg, ezek tagsága pedig fokozatosan balra tartott, és egyre inkább közeledett a kommunistákhoz. Miként 1920-ban a galileisták iránt amúgy elfogult Jászi Oszkár is leszögezte: „A T[ársadalomtudományi]. T[ársaság]. fiatalabb neveltjeiből alakult […] Galilei Kör mindinkább egy szocialista

6 Galilei Kör-beli előadásáról: A klerikalizmus ellen. Népszava, 1910. május 1. 7. – Polányiról: Polányi 1986, e tekintetben: 18–33.

7 [Programadó cikk a szerkesztőtől, Vámos Henriktől:] *Szabadgondolat*, 1911/1. 2–4.

8 1918. október 25-én jött lére a Nemzeti Tanácsot támogató Diáktanács. Október 28-én a „lánchídi csatában" is döntő többségben voltak a hallgatók, s az október 31-ére virradó éjjel az Astoria előtt is szép számmal jelentek meg egyetemisták. Bővebben: Viczián 2002, 171–188.

9 Csunderlik 2017, 333.

jellegű diákszervezetté vált, melyben egyre nagyobb mértékben a zsidó hallgatóság vitt vezérszerepet. A háború nyomora és izgalmai közepette egyre szélsőségesebb antimilitarista és szindikalista tanok terjedtek el soraiban, úgyhogy néhány héttel a forradalom kitörése előtt a rendőrség az egyesületet feloszlatta, a tagjai sorából többeket elfogatott. A kommunista forradalom húszéves intellektuális emberanyaga csaknem kizárólag a Galilei Kör embereiből állott, akik közül sok zöld kritikátlanság, pökhendi elbizakodottság és vaskos modortalanság mellett nem egy igazi érték, rajongó önfeláldozás, s lelki derékség volt található."[10]

A Vörös Blokkba tömörülő baloldallal szemben 1918. december elején jött létre a több hagyományos egyetemi egyesületet magában foglaló ernyőszervezet, a Piros–Fehér–Zöld Blokk, amelyet az 1919 őszétől tevékenykedő egyetemi karhatalmi alakulatok, illetve a két világháború közötti bajtársi egyesületek elődjének tekintünk.[11] Az indulatok elszabadulását és az antiszemita hangulat erősödését jelezte, hogy 1918. december 7-én, amikor két budapesti küldött ismertette a debreceni egyetemen a Piros–Fehér–Zöld Blokk programját, Huss Richárd germanista professzor – a nemzetiszocializmus későbbi híve – a következő szavakat intézte a hallgatósághoz: „Remélem, zsidómentesek vagyunk – kezdte beszédét, majd belemelegedett és kezét égnek emelve kiáltotta: – Pogromot hirdetek! Irtsuk ki a zsidókat!" Hozzá kell tenni azonban, hogy mindez nem maradt megválaszolatlanul. „Tóth Lajos és Thegze Gyula egyetemi tanárok még a beszéd elején megbotránkozással hagyták el a termet, Bernolák Nándor pedig nyomban reflektált a kiszólásra és visszautasította. Ilyen hangnemben, mondta, talán mégsem lehet beszélni. A zsidók együtt véreztek velünk." Mikor a város lakossága minderről december 9-én – többnyire fölháborodással – értesült, „Husz [helyesen: Huss] egyetemi tanár a debreceni újságíróknak kijelentette, hogy fölszólalását rosszul értették, mert ő csak szellemi pogromot hirdetett a zsidóság ellen". Az ebben a formában is elfogadhatatlan szavakra adott védekezést az egyetem tanácsa visszautasította, s „Kiss Géza rektor elítélte Husz Richárd föllépését s miután eljárásában a fegyelemsértés tényét állapította meg, elrendelte ellene a fegyelmi eljárást".[12]

Huss vállalhatatlan nézeteivel a sok más egyetemi szervezethez hasonlóan rövid életű, a két világháború között viszont gyakran példaként

10 Jászi 1982, 298.

11 Az 1918 végi 1919 eleji folyamatokról részletesen beszámol: Viczián 2002, 190–216.

12 A kik pogromra buzditanak. *Budapesti Hirlap*, 1918. december 10. 8. – Vö. Egy debreceni tanár pogromot akart rendezni. Az Est, 1918. december 10. 8.

emlegetett Piros–Fehér–Zöld Blokk sem azonosult. A tömörülés viszont sikeresen akadályozta a baloldali egyetemi egyesületek további előretörését, s Magyarország integritásának védelmében is jóval határozottabban lépett föl, mint vetélytársai. A kormány ugyan ragaszkodott a területi egység megőrzéséhez, ám pacifizmusa és külpolitikai tehetetlensége eszköztelenné tette ennek megvalósításában. A katonadiákok és a Ludovika hallgatói ezért alakították meg 1918. december 15-i, Vigadóbéli nagygyűlésükön az Egyetemi és Főiskolai Ifjúság Magyarország Területi Épségét Védő Ligáját[13], amely átvette a Piros–Fehér–Zöld Blokk szerepét; hamarosan azonban feloldódott az 1919. január 26-án létrejött Magyar Ifjak Nemzeti Pártjában, illetve Ifjúsági Területvédő Liga néven működött tovább.[14]

Egyetemmenekítések

Az ország fölbomlásának megakadályozása vagy legalább lassítása közös nevezőnek tűnt ugyan, ám a szociáldemokraták balszárnya már ekkoriban is elutasította az integritáshoz való ragaszkodást – miközben az egyetemek sorra, több nyelven jelentették meg a területi sérthetetlenség mellett érvelő, a „világ művelt közvéleményéhez" szóló szózatokat[15], s az ifjúsági egyesületek is hasonlóan cselekedtek.[16] A *Népszava* viszont már december 5-i vezércikkében, a Szociáldemokrata Párt álláspontjaként

13 „Az egyetemi polgárok és polgárnők teljesen megtöltötték a termeket. A gyűlést Godova Károly elnök nyitotta meg s utána Németh Ágnes ismertette a liga célját. A magyar egyetemi és főiskolai ifjúság, mondotta a többi között, az intelligencia és megértés hatalmas fegyverével fog a világ összes egyetemeihez és főiskoláihoz fordulni és általuk az egész művelt világhoz, fölvilágosító iratokkal árasztja el a külföldet és nemzetiségi vidékeinket, erős külföldi és belföldi agitációt indít Magyarország területének sértetlenségéért. […] Utána Ballagi Aladár dr. gyújtó beszédben hívta föl az ifjúságot cselekvésre. A külföld véleménye, úgymond a többi közt, meg van fertőzve. A most uralkodó két vezető eszme, a szocializmus és a nacionalizmus között lényegi különbség nincs: egyesüljön tehát mindenki a haza megmentésére!" A gyűlés „után az ifjúság kivonult a teremből és a Kossuth-nóta, valamint a Himnusz és kuruc nóták éneklése mellett vonult föl a Kossuth Lajos utcán és Múzeum körúton át üdvözölni Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligáját". Az ifjúság az ország területi integritásáért. Budapesti Hirlap, 1918. december 17. 2.

14 Viczián 2002, 230–234, 244, 258.

15 Minderről bővebben: Várdy 2003, 286–305. – Vörös 2011. – Ujváry 2017.

16 Ennek egyik példája: „A magyar ifjúság területvédelmi szövetségének egy küldöttsége megjelent Goodwinnál, az amerikai bizottság vezetőjénél és átadta neki a szövetség memorandumát, melyet Magyarország integritása érdekében az amerikai ifjúsághoz intéz. Goodwin megígérte, hogy a memorandumot illetékes helyre fogja juttatni." A magyar ifjúság az amerikai ifjúsághoz. *Pesti Hirlap*, 1919. március 13. 5.

kijelentette: „Ha a nem magyar ajkúak nem akarnak velünk egy államban élni, kísérletet sem szabad tenni kényszereszközök alkalmazására. De azt kérdezzük a budapesti egyetem tanáraitól és mindazoktól a magyar uraktól, akik most ligát alakítanak Magyarország területének megvédésére, vajon milyen eszközökkel akarják ezt a területi épséget megvédeni? Erre feleljenek, ne pedig hazafias fájdalmukat sírják el. Mit akarnak csinálni? Fegyverbe akarják újból szólítani a négy és fél év óta vérzett magyar népet? […] Ezek az urak egy népszerű jelszó mezében zavart akarnak okozni, *a területi integritás jelszavának hangoztatásával ellenforradalmi hangulatot igyekeznek teremteni* [kiemelés az eredetiben – U. G.], az ellenforradalmi erőket, igyekeznek szervezni! […] A mozgató erő, amelyet a »B[udapesti]. H[irlap].« szerkesztőségében, a levitézlett agráriusok táborában és a »B. H.« mai vezércikke után ítélve a budapesti egyetem tanárai között kell keresnünk, nyilvánvalóan rosszhiszemű, hazafias jelszóval ellenforradalmat kereső."[17]

Az ekkor még tárca nélküli munkaügyi és népjóléti miniszter, Kunfi Zsigmond pedig – aki pártja idézett véleményének egyik fő alakítója volt – két héttel később a minisztertanács ülésén vetette föl az integritás gondolatától való elfordulás szükségességét. Az etnikai határok elvéhez viszont ő is ragaszkodott. „Az eddigi alappal szemben – fejtegette – meg kellene próbálni úgy rendezni a dolgokat, hogy ez a kormány azon a Magyarországon kormányozzon, amely az etnográfiai egység határain belül fog kialakulni. Erre az alapra kell helyezkedni, mert ez a konzekvenciája a háború elvesztésének."[18]

Ezek a kérdések a felsőoktatás-politika szempontjából is lényegesek

17 A területi integritás hazug jelszava. *Népszava*, 1918. december 5. 1–2. – Az utalásban szereplő cikk közölte a budapesti tudományegyetem tanárainak Szózatát és megjegyezte: „Amitől ma sajog minden magyar szív, amiben hánykódik minden magyar elme, arról a véres témáról a magyar egyetemi tanárok Szózatot szerkesztettek, s elküldték az összes külföldi egyetemi tanároknak. A tudománynak, a kultúrának, az emberiség szent érdekének segítségkiáltása ez a remek, tömör, egyszerű és mélyen megindító írásmű […]." Az ország integritása. *Budapesti Hirlap*, 1918. december 4. 1.

18 MNL OL, K 27. 1918. december 18-i ülés, 1. napirendi pont. – Kunfival Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter – Károlyi Mihály bizalmas tanácsadója, a kommün hatalomra kerülése előtt a béketárgyalásokra való előkészületeket irányító Külügyi Tanács elnöke – sem értett egyet. „[…] azon a véleményen vagyok és voltam – állította –, hogy a svájci alapon reorganizált Magyarország, mely a szomszéd államokkal a legszorosabb szövetségi kapcsolatba lép, a demokráciának, a gazdasági haladásnak és a békének nagyobb garanciája lett volna, mint egy megcsonkított Magyarország, mely elkeseredetten, életképtelenül, rémálmok által üzötten mereven elzárkózik a környező államokkal szemben. Különben is miről kívánták, hogy lemondtunk volna? Hisz a békeszerződés határozatait még nem ismertük, és az antant váltig hirdette, hogy a demarkációs vonalaknak a jövő politikai határaihoz semmi közük nincs." Jászi 1982, 364–365.

voltak, hiszen az ország négy tudományegyeteméből kettő, az 1872-ben alapított kolozsvári és az 1912-ben létrehozott pozsonyi román, illetve csehszlovák megszállás alá került: Erdély központja 1918. december 24-én, a későbbi szlovák főváros pedig 1919. január 1-jén. További működésük 1919 januárjától bizonytalanná vált, s későbbi sorsukat, a tanári kar és a hallgatóság szinte teljes egészének Budapestre menekülését, majd szegedi (1921) és pécsi (1923) letelepedésüket előlegezte[19]. A negyedik tudományegyetem, a szintén 1912-ben létrehozott debreceni – a pozsonyihoz hasonlóan – ekkor még kiépülőben volt. Klinikai telepe „felvételi" (adminisztratív) épületének fölavatására 1918. október 23-án, IV. Károly király jelenlétében került sor, ami nemcsak amiatt váltott ki komoly visszhangot, mert az uralkodót a vasútállomásra érkezésekor az osztrák himnusz hangjaival fogadta a katonazenekar, hanem azért is, mert abba a Nagytemplomba is ellátogatott, ahol 1849. április 14-én kimondták a Habsburg-ház trónfosztását. Ez volt a király utolsó nyilvános közszereplése.[20]

A nagy múltú Selmecbányai Erdészeti és Bányászati Főiskola hallgatói már 1918. december közepén magyar fennhatóságú területre érkeztek, s a két univerzitással ellentétben gyűjteményeiket és műszereiket is összecsomagolták és megmentették. Tanáraik 1919. február végéig követték diákjaikat, és néhány hetes budapesti tartózkodás után 1919 márciusától Sopronban folytatták munkájukat. A tanév első óráit már a Tanácsköztársaság idején, április 28-án tartották.[21] Az idegen kézbe került magyar felsőoktatási intézmények már 1919–1920 folyamán megszűntek: két gazdasági (Kassa és Kolozsvár) és két jogakadémiának (Kassa és Nagyvárad), valamint a Fiumei Kiviteli Akadémiának is ez lett a sorsa.[22] A csekély létszámmal működő hittudományi főiskolák egy része viszont az új államkeretek között is tovább dolgozhatott.

E változások számos ellentmondást hordoztak magukban és kétélűeknek

19 A kolozsvári egyetem Szegedre kerüléséről: Kiss, 1991. – Vincze, 2006. – A pozsonyi univerzitás Pécsre költözéséről: Lengvári 2014.

20 Debrecen, 2012.

21 Sopronban 2019. április 10-én rendezték a Sopron & Selmec 100 című emlékkonferenciát, az itt elhangzott előadások szerkesztett változata (Bartha Dénes–Bende Attila, Horváth Zita, Szűts István Gergely, Szögi László, Sági Éva, Tóth Imre, Dominkovits Péter, Orosz László, ifj. Sarkady Sándor tanulmánya) a Soproni Szemle 2019. évi 3. számában jelent meg, 245–321.

22 Magyarországi világi, 2006, 51–52., 59., 60–61., 75., 79–81., 86. – A hódmezővásárhelyi intézményről: Presztóczki, 2016.

bizonyultak. A felsőoktatási intézmények Magyarországra települése – amelyhez a határon túl rekedt magyar állami alkalmazottak, közöttük jelentősen felülreprezentáltan az értelmiségiek Magyarországra menekült tömege társult – növelte ugyan a „csonkaországbéli" diplomások arányát, közvetve a kultúrpolitika két világháború közötti szerepét és Magyarország kulturális súlyát, ám rendkívüli módon gyengítette az utódállamok magyarságát – nemcsak a létszámapadás, hanem a szellemi vezetők számottevő részének elvándorlása miatt is.

1918 végén és 1919 elején az egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületek ellentétei és az ország területi egységét fölbontó külső fenyegetettség mellett többen az egyetemek – elsősorban a legrégibb, az ország összhallgatóságának csaknem felét fogadó és a legnevesebb tudósokat fölvonultató budapesti univerzitás – oktatói karát is támadták. A vélt vagy valós konzervativizmusa miatt bírált professzori gárda teljes átalakítását szorgalmazó törekvések szószólói egyre hangosabbakká váltak. Bár a gyökeres változásokat hirdetők a tudományos közvélemény támogatását nem vagy csak kis részben élvezték, a kormánypolitika fölkarolta céljaikat.

Elégedetlenség az egyetemi oktatókkal szemben, új tanári kinevezések

A helyzetet tovább bonyolította, hogy ez akkor történt, amikor 1917-hez képest jelentősen növekedett a diáklétszám – először 1918-ban, amikor a hadbavonultaknak nyáron három hónapos pótszemesztert hirdettek –, s ezáltal a tanárság leterheltsége. 1923-ig érződött ennek hatása, hiszen a tanulmányaikat az önkéntes bevonulás vagy a behívások következtében megszakító – és a háborút túlélő – diákok 1918 őszén részben ugyan visszatértek a frontokról, ám számukat a később hadifogságból hazaérkezők is gyarapították. Mindezt az elszakított területekről a „csonka hazába" menekült diákok tömege tetézte. Ezen okok következtében 1919 őszén a korábbinak harmadára csökkent, ráadásul gazdaságilag is a tönk szélére került országban jóval több egyetemista tömörült, mint a világégés idején egy háromszor akkorában. Ugyancsak új keletű probléma volt a hölgyek fokozatos térfoglalása: miközben 1914 és 1917 között a korábbi tendenciákkal ellentétben drasztikusan csökkent a felsőoktatásban részt vevők száma, a nőké látványosan emelkedett.[23] Ráadásul ezek az összetett,

23 A felsőoktatás hallgatóinak száma: 1880: 6514; 1900: 10 567; 1913: 14 575; 1917: 7183; 1919: 18 449; 1920: 10 005; 1921: 14 234; 1922: 17 306; 1923: 18 347; majd az 1920-as években 15 000 körül állandósult. A hallgatónőké: 1897: 6; 1900: 36; 1910: 318; 1913: 475; 1917: 1189; 1919: 1672; 1920: 674; 1921: 1240; 1922: 1456; 1923: 1537; ezután az ő számuk is csökkent, valamivel 1000 fölötti maradt az 1920-as években. Lásd: Magyar tudománypolitika 1927, 38, 41, 49–50.

egy-egy elemében is komoly nehézséget jelentő folyamatok egy éven belül, háromszori hatalomváltás közben játszódtak le.

Az egyetemek és az új hatalom viszonya harmonikusan indult, hiszen a Nemzeti Tanács, amelyben Károlyi Mihály pártja mellett a szociáldemokraták és a polgári radikálisok is szerepet kaptak, a budapesti tudományegyetem jogi karának szakvéleményét fölhasználva tett szert egyszerre törvényhozói és végrehajtó hatalomra, s töltötte be ennek révén – a demokrácia és a hatalommegosztás alapelveitől eltérően – egyszerre az Országgyűlés és a kormány szerepét.[24]

Ennek ellenére Hatvany Lajos már néhány nappal a hatalomváltás után, 1918. november 5-én kollektíven bélyegezte meg és minősítette a magyar professzorokat: „A mi professzoraink – tisztelet a kitűnő kivételeknek! –, de javarészt mégse tudósok [sic!]. Inkább csak bizonyos pártpolitikai szervezet tagjai. Épp azon pártpolitikai felekezeté [Hatvany szerint az akkor már megszűnt Nemzeti Munkapárté, U. G.], mely a háborút akarta, szervezte, folytatta és még ma sem hagyta volna abba, ha nem kényszerítik reá a fegyverletételre. […] A tudósok munkája az új korszak cselekvő tényezőinek csakis úgy válhatik hasznára, ha az egyetemi tanács kissé kiszellőzteti fülledt szobáját. Ajtót kell nyitni. Új alakoknak kell besétálniok a nyitott ajtón. A modern tudomány embereinek, kik eddig ebből a dohos teremből ki voltak zárva."[25]

Hatvany szavai termékeny talajra hullottak. Az új rendet megtestesítő politikusok közül különösen a polgári radikálisok, de sok szociáldemokrata is osztotta e nézeteket. Károlyi párthíve, az egyébként mérsékeltnek számító Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter (1918. október 31.–1918. december 22.) szintén szorgalmazta a budapesti tudományegyetem jogi kara tanári gárdájának frissítését, és a társadalomtudományi tárgyak oktatásának nagyobb súlyt kívánt biztosítani. (A sors fintora, hogy rövid idejű miniszterségéről történt lemondása után Lovászy szembeszállt Károlyiék mindinkább balra tolódó politikájával; 1919. január 6-án már az Ifjúsági Területvédő Liga Vigadóbéli nagygyűlésén szónokolt, Bartha Albert volt honvédelmi miniszterrel együtt – utóbbi a pacifista közhangulattal szemben 1918 novemberében egyetemi zászlóaljakat szervezését is

24 Mezey Barna: Az egyetem az 1918-as forradalomban. In: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002. Szerk. Szögi László. Budapest, 2002. 253.

25 Egyetemi tanárok. *Pesti Napló*, 1918. november 5. 8. – Hozzá kell tennem: a későbbiekben Hatvany jócskán finomította ezt az elképzelését, s maga is elítélte a túlzott változtatást: Hatvany Lajos: Tudomány és vidéke. *Pesti Napló*, 1919. január 16. 4.

megkísérelte az államhatárok megvédése érdekében.)[26]

Lovászy 1918 novemberében kérte a kiváló jogfilozófus, Somló Bódog kolozsvári professzor budapesti tudományegyetemre, az általános jogtan és enciklopaedia tanszékre történő kinevezését. Ezzel azonban megsértette az európai egyetemfejlődés egyik alapelvét, miszerint kizárólag az univerzitások tanárai kezdeményezhetik új oktatók alkalmazását.[27] A jogi fakultás végül egyhangú titkos szavazással hívta meg a nemzetközileg ismert tudóst a katedrára, méltányolva Lovászy leiratának azon kitételét, miszerint nem kívánja az ügyet precedensnek tekinteni, a tanszékek betöltésénél „megőrzendőnek tartja az egyetemi autonómiát". Nem sokkal ezután azonban Lovászy arról értesítette a kart, hogy hét új tanszéket szeretne szervezni – jelöltjei közül Varga Jenőt és Rónai Zoltánt meg is nevezte –, és kívánsága teljesítésére egyhetes határidőt szabott. Mivel e lépés a kar teljes átalakítását jelentette volna, annak január 15-i ülése visszautasította Lovászy kívánságát. (Ekkor már nem is ő, hanem – államtitkárként – Juhász Nagy Sándor vezette a tárcát.)[28]

Ezután gyorsan pörögtek az események. Az új miniszter, Kunfi Zsigmond már az első munkanapján, 1919. január 22-én értesítette az egyetemi tanácsot, hogy a jogi karra hét professzort nevez ki, s a fakultás „hozzászólásának kikérését ezúttal a forradalom szellemi vívmányainak biztosítására" mellőzi.[29] A jogi kar tanácsának január 25-én a miniszterhez intézett felterjesztése határozottan tiltakozott ez ellen, és egyhangú

26 Lovászy szerepéről újabban: Hatos 2018, 143–145., 364–366. – Lásd még: Lovászy lemondásának okai. *Pesti Hirlap*, 1918. december 25. 3–4. A cikk szerint lemondásának okaként többek között „a kormány szélsőséges politikai irányát" jelölte meg. – Lovászy Vigadóbéli beszédéről: Az egyetemi ifjúság nagygyűlése. Az Est, 1919. január 7. 6. – A nagygyűlést követően tüntetésen éltették Lovászyt és Barthát, miközben „Vesszen Jászi!", „Le a bolsevizmussal!", Vesszen Kun!", „Le Pogánnyal" kiáltásokat skandáltak. Erről: Viczián 2002, 228. – Ugyanő tudósít Bartha „Egyetemi Őrsereg" alakítására vonatkozó törekvéseiről is: Uo. 200–201.

27 Somló kinevezéséről: Néptanítók Lapja, 1918/50–51. december 16. 15. – Somló 1920. szeptember végén – mivel képtelen volt földolgozni Magyarország felosztását – önkezével vetett véget életének. Kolozsvárott, a Házsongárdi temetőben – édesanyja sírja fölött – akasztotta föl magát. Hatos 2018, 285.

28 Mezey 2002, 254–255. – Vö. Rácz, 2010, 72. – Lovászy jelöltjeiről: Varga és Rónai elvtársakat egyetemi tanárokká nevezik ki. Népszava, 1918. december 22. 5.

29 A kérdéskör mindmáig legrészletesebb – bár Kunfi, Jászi, a polgári radikálisok és általában az új kormányzat irányában meglehetősen elfogult –, dokumentumokkal kísért kifejtése: Litván 1968, 401–427, az idézet: 409. – Lásd még: Hét uj egyetemi tanár. Népszava, 1919. január 23. 2.

szavazással törvénysértőnek nevezte az eljárást. [30]

Kunfi azonban nem hátrált. A sajtó hírei szerint 1919. január 25-én a budapesti egyetem bölcsészkarára – megint csak mindenféle egyeztetés nélkül – nyilvános rendes tanárrá nevezte ki a kvalitásai alapján ezt feltétlenül megérdemlő, ám doktori címmel nem rendelkező Babits Mihályt, továbbá a filozófus Fogarasi Bélát, a művészettörténész Fülep Lajost – aki egyébként tiltakozott, hogy az autonómia sérelme árán legyen professzor –, a vegyész Hevesy Györgyöt, a filozófus Lukács Györgyöt és a klasszika-filológus Révay Józsefet. További tizenkét professzori kinevezést is előlegezett, jelezve, hogy az ő személyükről sem fog egyeztetni.[31] A hírt egyébként – nyilván a várható tiltakozás miatt, illetve azért, mert Kunfi nem akart az egyetemen újabb fakultáson is frontot nyitni – Kunfi pártjának lapja, a *Népszava* már másnap cáfolta és „teljesen alaptalannak" nevezte. (A zavaros viszonyokra és kommunikációra viszont jellemző, hogy a *Színházi Élet* – „egész sor új katedra rendszeresítése" mellett – Babits és Lukács professzorságát köszöntötte.) A tervek azonban később – igaz, csak részben – mégis megvalósultak: a Tanácsköztársaság kikiáltása után jó két héttel, 1919. április 7-én az említettek közül – több mint két tucat társuk mellett – Babitsot, Fogarasit, Fülepet és Révayt is kinevezték.[32]

A sajtóban olyan értelmezések is megjelentek, miszerint az egyetem ugyan nem kérdőjelezte meg a jelöltek rátermettségét, csak a jogai semmibevételét jelentő eljárást utasította vissza. Az elsőként tiltakozó jogi kar tanácsülésén például állítólag elhangzott, „hogy a kinevezett tanárok nagy része erőszak nélkül is, meghívás útján bejuthatott volna az egyetemi tanárok sorába, mert tudományos működésükkel rászolgáltak".[33] A jogi fakultás tiltakozásához egyébként a kormányt támogató, a progresszívek közé sorolt Pikler Gyula és – a Kolozsvárról nemrégiben Budapestre került – Somló Bódog is csatlakozott, törvénysértőnek ítélve a miniszter módszereit.[34]

30 Litván 1968, 409–413.

31 Ujabb tanári kinevezések a budapesti egyetemen. *Az Est*, 1919. január 26. 5.

32 Minderről, illetve Fülep kinevezésével kapcsolatos aggályairól bővebben: Babus, 2002, főként a III. közlemény. – A *Népszava* cáfolata: 1919. január 26. 6. – A *Színházi Élet*, 1919/6. (február 9–16.) 10–11. oldalán: Két új professzor címmel köszöntötték Babitsot és Lukácsot az egyetemi katedrán.

33 Obstrukció az egyetemen. *Pesti Napló,* 1919. január 29. 1. – Nagyjából ugyanezt tartalmazta az orvostudományi kar 1919. február 3-i, egyetemi tanácsnak írott jelentése is: Litván 1968, 417.

34 Az egyetem harca a hét kinevezés ellen. Pesti Napló, 1919. január 29. 4. – Vö. A budapesti tudományegyetem ügye. *Az Ujság*, 1919. január 31. 5.

Az egyetem tanácsa január 29-én foglalkozott az új tanárok ügyével, s véleménye egyezett a jogi karéval, ezért kérte a minisztert, hogy az önkényes kinevezéseket helyezze hatályon kívül.[35] Kunfi erre kijelentette, hogy „a budapesti egyetemi tanács ezzel nyíltan kibontotta az ellenforradalom zászlóit". Az egyetemi tanács álláspontjához a jogi fakultás magántanárai is csatlakoztak. Ugyanezen az estén a bölcsész magántanárok szintén az autonómia ügyéről tanácskoztak,[36] s a Hóman Bálint, későbbi kultuszminiszter megfogalmazta határozati javaslatban kijelentették, hogy szövetségük „a tudományos munka szabadsága érdekében ragaszkodik a magyar tudományegyetemeknek jogszokásban, szabályrendeletekben és törvényekben biztosított jogaihoz, és kívánja azok tiszteletben tartását", ezért nem fogadja el az új kinevezéseket.[37]

A helyzet tisztázása érdekében az egyetemi tanács 1919. január 31-én meglátogatta Berinkey Dénes kormányfőt és Károlyi Mihály ideiglenes köztársasági elnököt. Az erről beszámoló cikkből ugyan nem derül ki, mi történhetett a miniszterelnökkel folytatott beszélgetésen, a Károlyival történt tárgyalás azonban rekonstruálható. Moravcsik Ernő rektor az egyetemi autonómia megőrzésére tett esküjükre hivatkozott, és kijelentette „hogy a békés megegyezést akarják, és állásfoglalásuk nem renitencia, hanem csak kötelességteljesítés". Károlyi válaszában közölte, hogy az egyetemi tanároknak meg kell érteniük, hogy „ma forradalmi időket élünk", a forradalom pedig „rendszerváltozást jelent, amelynek az egész vonalon meg kell történnie, tehát a tudományban és az új eszmék terjesztésében is". Hangsúlyozta: „gyorsan kell cselekednünk, gyorsan kell módot adnunk arra, hogy a legfelsőbb oktatásban és a tudomány terjesztésében is tért hódítson az új szellem". Károlyi szavait nehezen lehetett félreérteni.[38]

Február 3-án a budapesti tudományegyetem bölcsészkara is a jogi kar véleményéhez csatlakozott, s az egyetemi tanács szintén megtagadta az új professzorok beiktatását, bár jelezte, hogy ugyan továbbra is

35 Litván 1968, 413–415.

36 Néptörvény készül az egyetemről. Az Est, 1919. január 31. 3.

37 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 15/157. – A kérdéskör bővebb feldolgozása: Ujváry 2018a, 589–601.

38 Károlyi az egyetemi konfliktusról. *Pesti Napló*, 1919. február 1. 2–3. – Vö. a *Vörös Lobogó* január 31-i számából: Nagy 1919, 327–329, az idézet: 327.

törvénysértőnek tartja az eljárást, de nem akadályozza a kinevezett tanárok működését, ha a minisztertanács előtt teszik le az esküt.[39]

Az egyetemi autonómia megszüntetése, tanárelbocsátások

A vita végül azzal zárult, hogy Kunfi Zsigmond 1919. február 5-én megszüntette az egyetem autonómiáját, amelynek február 1-jén még a megerősítését ígérte. Felmentette a rektort, s az intézmény élére Jászi Oszkárt – akit hat társához hasonlóan minisztersége első napján nevezett ki professzornak – állította kormánybiztosként. Jászi három nappal később bejelentette, hogy „[…] az orvosi és teológiai karral [amelyek nem álltak ki a jogi kar mellett, U. G.] megállapodásra jutott és e karok autonóm működése továbbra is érintetlen marad. A jog- és államtudományi, valamint a bölcsészettudományi kar autonómiáját azonban […] fölfüggesztette."[40]

Az autonómia kérdése erősen foglalkoztatta a felsőoktatás iránt érdeklődő közvéleményt, ráadásul tovább élezte a „progresszív" és a „konzervatív" tábor közötti ellentéteket, valamint a Tanácsköztársaság alatt történteket, majd az 1919 őszétől a felsőoktatásban megfigyelhető visszarendeződést is előlegezte.

A kommün 133 napja idején – mivel a kolozsvári és a pozsonyi univerzitások idegen területre kerültek, a debreceni pedig még csak „takaréklángon" működött (és áprilisban már román fennhatóság alatt állt) – átmenetileg a budapesti tudományegyetem maradt az egyetlen nagyobb magyar felsőoktatási intézmény. Itt számos tanárt – a bölcsészkaron húsz, az orvosin négy, a jogin nyolc professzort – elbocsátottak.[41] Helyükre olyan, általában egyébként kiváló személyiségeket neveztek ki – gyakran a képesítési követelményeket is figyelmen kívül hagyva –, mint a már említett Babits Mihály (modern magyar irodalom és világirodalom) és Fülep Lajos (olasz nyelv és irodalom), illetve Meller Simon (művészettörténet), Hevesy György (fizikai kémia) vagy a tanszékét el sem foglaló Szekfű Gyula (történeti segédtudományok). A tanítóképző főiskolán Mannheim Károly (filozófia), Hauser Arnold (irodalomelmélet), Trostler József (német nyelv és irodalom), Benedek Marcell (francia nyelv és irodalom), Pólya György

39 Litván 1968, 407, 420–424.

40 Az egyetem autonómiája. Népszava, 1919. február 9. 7. – Lásd még: Jászi, 1989, 101.

41 Viczián 2002, 269–270. – Lásd még: Felfüggesztették az ellenforradalmár egyetemi tanárok működését. *Pesti Napló*, 1919. április 2. 6. Ezekről az intézkedésekről gyakran megfeledkeznek a felsőoktatás történetének kutatói, akik többnyire csak a kommün bukása utáni, az imént jelzettnél kevésbé súlyos intézkedéseket emlegetik.

(matematika) és Gorka Sándor (állattan) jutottak így katedrához – többen közülük a kommün bukása után emigráltak, és nemzetközi karriert futottak be.[42]

A Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztossága élén Kunfi Zsigmond maradt, mellette 1919. április 5-étől Lukács György, Szabados Sándor és Szamuely Tibor is népbiztosi címet kaptak, így – a mindent felforgatni vágyó szándékokat és a kaotikus viszonyokat tükrözve – június 24-ig egyszerre négy vezetője volt a tárcának… Ezután a kommün bukásáig Pogány József töltötte be e tisztséget.[43] A népbiztosság főiskolai csoportjának vezetője, Fogarasi Béla 1919. április 6-án A *kommunizmus és az egyetem címen* tartott előadásában közölte: „[…] a pusztán anyagi újjáalkotással együtt át kell alakulnia az egész eddigi ideológiának is. A régi világ emberelnyomó formái között – a zsandárság és a bürokrácia mellett – ott volt az egyetem is. Ezer formalitásával, mintegy szimbólumaként a régi rezsimnek, engedelmes szolgahadat nevelt a kapitalisztikus életfölfogás számára."[44]

Éppen ezért választották volna ketté a tanár- és a tudósképzést. A jogi karokon és akadémiákon viszont szüneteltették a vizsgáztatást – ezzel tulajdonképpen az oktatást is –, többek között arra hivatkozva, hogy az igazságos kommunista társadalomban nem lesz szükség a burzsoá jogtudományra. A hittudományi karok működését felfüggesztették, ám az egyházak a saját költségükön továbbra is fenntarthatták volna azokat. Persze az illetékesek is tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy ez már azért sem lehetséges, mert az egyházakat szinte a teljes vagyonuktól megfosztották…

Mivel a középiskolákban az év végi osztályzást és az érettségit eltörölték – helyükbe a megfelelt vagy meg nem felelt minősítés, illetve egyszerű végbizonyítvány került – már képesítésre sem volt szükség az egyetemi vagy a főiskolai beiratkozáshoz. A felsőoktatási intézmények autonómiáját ugyancsak megszüntették.

A budapesti tudományegyetem élére a Galilei Kör korábbi rendszeres előadója, a nemzetközileg is ismert matematikus, Dienes Pál került, a már az elnevezésében is beszédes politikai megbízotti titulussal. A dékánokat, a tanárokat, sőt, még a segédszemélyzetet is a kormányzat nevezte ki, az egyetemi és a kari tanácsok korábbi szerepe és hatásköre ezzel magától eltűnt. A hallgatói szervezeteket, még a Szocialista Diákok Szervezetét is föloszlatták, és a főiskolai ifjúmunkás csoportokba olvasztották, és

42 A kinevezésekről: *Hivatalos Közlöny*, 27. (1919. május 22.) 190. – Lásd még: A főiskolai oktatás reformja – Új egyetemi és műegyetemi tanárok kinevezése, Fáklya, 1919. május 11.

43 Minderről és a Tanácsköztársaság kulturális politikájáról bővebben: *Ujváry* 2022.

44 A kommunizmus és az egyetem. *Népszava*, 1919. április 11. 11.

nagy hangsúlyt fektettek az egyedül üdvözítőnek tekintett marxista (–leninista) szellemű nevelésre. Hogy ez mit is jelentett, azt pontosan – egy–két kivétellel – még a kommün vezetői sem tudták. Mint az imént idézett Fogarasi Béla 1959-ben bevallotta: „[…] a Tanácsköztársaságnak nézetem szerint eddig nem eléggé méltányolt érdeme az elméleti, népgazdasági, filozófiai megalapozásra való törekvése volt. Természetesen nem sajátítottuk még el eléggé a leninizmust ahhoz, hogy a legbonyolultabb napi politikai kérdésekben is mindig helyesen tudjunk eljárni, de azt hiszem, hogy a marxizmus általános ismerete alapján olyan területeken, mint a kultúrpolitika, sikerrel lehetett a munka alapjait lerakni."[45] E gondolatkör jegyében – a moszkvai munkásegyetem mintájára – 1919. május 3-án nyitották meg a munkáskáderek képzését szolgáló Marx–Engels Munkásegyetemet, amelynek hallgatói kizárólag a proletárok közül kerülhettek ki.[46]

A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. júniusi jelentése mindemellett kiemelte, hogy a „három főiskolai jellegű kereskedelmi szakiskolát (Keleti Akadémia, Világkereskedelmi Akadémia, Kereskedelmi Akadémia) pedig tananyagainak, oktató személyzetének és hallgatóságának megrostálása után közgazdasági iskolává szervezte át". A budapesti tudományegyetem bölcsészkaráról megállapította, hogy az autonómiájának örve alatt „nem egy tanszékét egészen érdemtelen és tudományosan teljesen jelentéktelen egyénekkel töltötte be", ezért a népbiztosság „szükségesnek látta, hogy e kar tanító személyzetének nagy részét" az oktatástól eltiltsa és „egyelőre megbízott előadókkal helyettesítse". Persze „az orvosi karon és a műegyetemen is eltávolíttattak egyes tanárok" – a jogi karon és a jogi akadémiákon csak azért nem, mert azokon nem is folyt oktatás.[47]

45 Fogarasi 1959, 181.

46 A Tanácsköztársaság (felső)oktatáspolitikája viszonylag feldolgozottnak tekinthető, számos tanulmány és forráskiadvány látott napvilágot e témakörből. A legfontosabbak: Fináczy 1919, a felsőoktatásról: 107–112. – Gratz 1921. (A nagyszabású összegzés negyedik könyve – melynek címe: Kultúra – foglalkozik az egyház, az oktatás és a művészetek sorsával.) – Gratz, 1935. (A könyv több helyén szóba kerülnek a felsőoktatás-politikával kapcsolatos események). – Magyar Tanácsköztársaság 1959, főleg 93–110, 197, 211–213. – Liptai, 1965, főleg 227–252. – Hajdu, 1969., főleg 398–407. – Szabó 2016.

47 Magyar Tanácsköztársaság1959, 211–213.

Visszarendeződési folyamatok

A kevesebb, mint egy esztendő alatt bekövetkezett, az addigi állapotok teljes átalakítását eredményező folyamatok visszahatásaként 1919 őszén a felsőoktatás-politikát az egy évvel azelőtti állapotokhoz történő visszarendeződés szándéka vezérelte. Ez persze – a viszonyok teljes megváltozása miatt – csak részben valósulhatott meg. Az egyetemek és főiskolák belső élete ismét az 1918 előtti, klasszikus és Nyugat-Európában is elfogadott humboldti struktúrát követte: az egyetemi autonómiát visszaállították, a kommün alatt elbocsátott tudósok újra elfoglalhatták katedráikat. Ugyanakkor az akkor kinevezetteket eltávolították és megkezdődött a Tanácsköztársaság alatt is hivatalában maradt oktatói gárda és segédszemélyzet, sőt, a hallgatóság igazoltatása is. Ennek eredményeként viszonylag kevés felfüggesztés vagy nyugdíjazás történt, többeket azonban figyelmeztettek. Számosan pedig már a kommün bukásakor elmenekültek Magyarországról, okkal vagy ok nélkül tartva a felelősségre vonástól.[48]

Az egyetemi ifjúsági szervezetek közül a régebbiek többsége újjáalakult ugyan, de 1919 augusztusában és őszén a kormányok egyedüli számottevő fegyveres erejét jelentő Egyetemi és Műegyetemi Csendőrzászlóaljak váltak igazán jelentőssé. Részben belőlük jöttek aztán létre 1919-ban a bajtársi egyesületek, a minden felsőoktatási intézményben jelen lévő Turul, a kizárólag a Műegyetemen szerveződő Hungária, majd 1921-ben a katolikus ifjakat tömörítő Foederatio Americana, amelyek – különösen az első kettő – a két világháború közötti magyar egyetemi életet radikálisan jobboldali és erősen antiszemita irányba terelték. Mindenféle baloldali ideológiát élesen elítéltek, ellenben a szociális kérdések felé – különösen az 1930-as évektől – meglepő nyitottsággal közeledtek, sőt a Turulban és az Americanában még az illegális kommunistákkal rokonszenvező sejtek is alakultak.[49]

Az 1919 utolsó harmadára és 1920 elejére jellemző helyzetet kiválóan érzékeltette a neves konzervatív történész, Angyal Dávid 1943-as emlékezésében. Angyal 1919 elején a budapesti tudományegyetem bölcsészkarának dékánjaként szállt szembe Kunfi Zsigmondnak az

48 Az 1919 utáni kivándorlásról és a Magyarországot elhagyók nemzetközi érvényesüléséről: Frank, 2015.

49 A bajtársi egyesületek történetét az utóbbi esztendőkben a legalaposabban Kerepeszki Róbert és Szécsényi András – elsősorban a Turulról született – tanulmányai és kötetei elemezték. Összefoglaló munkáik: Kerepeszki, 2012. – Szécsényi, 2016. – Az Emericanáról: Ujváry, 2010. – Lásd még: Ladányi 1995. Ez erősen árnyalja korábban megjelent, igen komoly kutatásokat tükröző, ám meglehetősen pártos munkáját: Ladányi 1979.

univerzitás autonómiáját sértő rendelkezéseivel, ezért aztán 1919 őszén ismét őt választották a fakultás élére. Mindez azért is meglehetősen szokatlan volt, mert 1918 előtt – de még a két világháború között is – minden tanévben egymást váltották az egyetemi karok vezetői. Angyal 1943-ra, mikor 86 esztendősen számot vetett életével, az akkori zsidóüldözések hatására részben visszatért zsidóságához (kikeresztelkedett izraelita volt). Visszaemlékezésében azonban még pozitívumként jelentette ki, hogy 1919 augusztusában „letört a Tanácsköztársaság és kezdődött a visszatérés a keresztény magyarság hagyományaihoz". Majd így folytatta: „Az átmenet nem volt könnyű. Megkezdődött az egyetemen a zsidóüldözés. A proletárdiktatúrát Magyarországon általánosan zsidóuralomnak nevezték, mert valóban feltűnően sok zsidó tolongott a kommunista hivatalokban. Ez nagy visszahatást keltett. A zsidó egyetemi hallgatókat keresztény társaik nem akarták tűrni az egyetemen, bántalmazták őket, néha igen súlyosan."

Ugyanakkor több mint húsz év távlatából azt is megállapította: „Azt nem hallgathatom el, hogy a kormány erősen elítélte az egyetemi zavarokat. Huszár Károly, mint kultuszminiszter [1919. augusztus 15-től november 24-ig] erélyesen intézkedett is a zavar csillapítása végett. […] Nagy volt a felháborodás a tanári karban azok ellen a kollégák vagy magántanárok ellen, akik a proletárdiktatúra alatt hivatalt vállaltak, vagy a rendszert szolgálataikkal támogatták. Az egész tanító személyzet köteles volt igazolni azt, hogy ilyen vádakkal nem gyanúsítható. A gyanúsak ellen megindult a fegyelmi vizsgálat. […] Általában a[z egyetemi] tanács azt hitte, hogy meg kell szabadítania az egyetemet a szabadgondolkodóktól, a radikálisoktól. Ha ilyenekről kellett ítélnie, nem volt kíméletes. De általában méltányosságra törekedett."[50]

Minderről az eseményekkel egyidőben is hasonlóan vélekedett. „Bizonyára rosszul esett mindnyájunknak az, hogy ítélkeznünk kellett oly férfiak felett – jelentette ki tanértékelő beszédében 1920. június 1-jén –, akik éveken át kollégáknak, a közös nagy célért való törekvésben bajtársaknak tekintettünk. Senki sem fogta fel ezt az ítélkezést a bosszúállás egy nemének, az egész eljárásnak célja csak az lehetett, hogy a jövőre nézve lehetetlenné tegye az egyetemen a legjobb nemzeti hagyományokkal ellenkező szellemnek terjesztését. Az eljárás még nincs befejezve; reméljük, hogy a célt el fogjuk érni anélkül, hogy alkalmat adnánk jogos panaszokra.

50 Angyal, 1971. 137–138.

Szüksége volna az országnak a forradalmi szenvedélyek csillapodására, hogy összpontosuljon a figyelem a magyarság rendkívül veszélyes helyzetére."[51]

Angyal Dávid tehát nemcsak utólagosan értékelte nagyjából objektíven a helyzetet, hanem kortársi megnyilatkozásaiban is. Magánleveleiben már 1915 tavaszától egyre szkeptikusabban szemlélte a jövőt, és a történelmi párhuzamokra emlékeztetett. „Sötét felhők vannak egünkön. […] Mindig eszemben van 1619, 1703, 1741, Napóleon kora és 1848. Vajon most kilábalunk-e? De ne tovább." – „1526–1915. Azelőtt Rákos, ez előtt obstrukció. Tipikus jelenségek." [52] 1917 februárjában már „új mohácsi vészt" jósolt – mint bebizonyosodott, sajnos nem tévedett.[53] 1918. szeptember közepén pedig már teljesen apatikusan jelentette ki: „rajtunk csak csodák segíthetnek. […] Teszek, veszek, mindig azzal a tudattal, hogy senkinek, semminek. Sztoikusan kell a jövő elé néznünk. […] 1918 és 1919 igen fekete évek lesznek a mi történetünkben." [54]

Angyal imént idézett 1920-as tanévértékelő beszédében is a Mohács utáni időszakkal rokonítható analógiákat hangsúlyozta, és a néhány napon belül aláírandó trianoni békére utalva figyelmeztetett: „Nem tudom, csalódom-e, de nekem úgy látszik, hogy a magyar közvélemény e szörnyű állapotot könnyen megdönthetőnek, csak ideiglenesnek, hamar elmúlónak tekinti. […] Ma nincs európai hatalom, mely helyre akarná állítani Szt. István birodalmát és a vezető nemzetek köreiben gyönge a rokonszenv irántunk. A tőlünk elszakadt magyarság pedig oly nemzetek kezébe jutott, akik mindazt elkövetik ellene, amivel hajdan a magyarság nemzetiségi politikáját megrágalmazták. […] valóban ördögi ellenségekkel van dolgunk, kik három felül körülzártak, fogyasztanak és számító következetességgel vesztünkre törnek. Az európai politika ezen nem botránkozik meg. […] Szóval a történeti példákban és az európai helyzetben nincsenek olyan momentumok, melyek feljogosítanának a mostani helyzet gyors vagy könnyű megváltozásának reményére.

De kétségbeesnünk nem szabad, csak a helyzetet kell tisztán látnunk. […] Szövetségesünk nincs, ellenségeink bármily hitványak, sok fegyverre

51 Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 8/a, 25. köt. 1920. június 1-jei dékán- és rektorelektorokat választó ülés.

52 Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának Kézirattára (ELTE KK), Ms G 628, Angyal Dávid Szekfű Gyulának, 1915. március 5., április 6.

53 Uo. 1917. február 19. – 1920-as előadása: Angyal 1920.

54 ELTE KK, Ms G 628, Angyal Dávid Szekfű Gyulának, 1918. szeptember. 18.

és igen erős szövetségesekre támaszkodnak. Az új szomszéd államok felbomlását sem szabad közeli lehetőségnek tekintenünk. […] Meg kell tehát várnunk az európai helyzet változását. Most csak hisszük, hogy ez a helyzet már javunkra eltolódott; de ez inkább látszat, vagy legfeljebb gyönge kezdet, mely hogy a kedvező döntésig érlelődjék, sok időt, több nemzedékre terjedő korszakot kíván. És ezt a hosszú időt, a nagy megpróbáltatások korszakát azzal kell töltenünk, hogy megerősödjünk szellemi és erkölcsi kultúránkban."[55]

1920 júliusának elején Angyal szavai szokatlan józanságról, a nemzetközi helyzet higgadt és bölcs felméréséről, a csodavárás elhárításáról tanúskodtak, s a klebelsbergi kultúrpolitika alapelveit előlegezték akárcsak ugyanekkor Berzeviczy Albert, Hóman Bálint vagy Kornis Gyula – szintén a kultúrpolitika prioritását hirdető – megszólalásai.[56]

A kényszerből aláírt békeszerződés – mint már szóltam róla – nem tartalmazott a kulturális életre vagy a felsőoktatásra vonatkozó passzusokat. Mindez abból a szempontból érthető is volt, hogy a diktátumot az ország területe nagy részének elvesztése, illetve külső és belső – politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális – konfliktusok sora után fogadták el, s a rengeteg megrázkódtatás következtében a megszállt területekről 1920-ra amúgy is szinte teljes egészében Magyarországra menekült egyetemek és főiskolák helyzetének a kérdése a háttérbe szorult. Annál inkább előtérbe került 1920 nyarán és kora őszén, amikor az említett stresszhelyzetek kezelése, az ország konszolidációja megkezdődött – még ekkor is gyakran a mértéktartást és a higgadtságot nélkülözve.

A numerus clausus

A numerus clausust – sőt: kezdetben a numerus nullust, a zsidóság teljes kizárását a felsőoktatásból – elsősorban a leginkább érintettek, az egyetemi hallgatók követelték. 1919 végén, 1920 elején azonban a politika eszközévé vált és bizonyos hatalomra is szert tett ifjúságot – túlzott radikalizmusa miatt – már inkább fékeznie, mint bátorítania kellett a korábban őket támogató, ám ekkortól a sorozatos kilengések miatti negatív külföldi visszhangoktól jogosan tartó politikusoknak és professzoroknak. „Ha a fejleményeket jól figyeltem meg – összegezte az 1919 végi helyzetet, a tanárok többségének álláspontját tolmácsolva Doleschall

55 Ld. az 51. jegyzetet.

56 Berzeviczy 1920, 179. – Hóman 1920, 161. – Kornis 1928, 1–2. (A tanulmányt 1921-ben írta.)

Alfréd, a budapesti tudományegyetem jogtudományi karának dékánja –, a numerus clausus kérdését […] a hallgatóságnak az az erőszakosságoktól kísért mozgalma indította meg, mely kezdetben a proletárdiktatúra garázdálkodásaiban részes vagy legalább vele rokonszenvezett ifjaknak kizárására, majd annak a kétségbevonhatatlan ténynek appreciálásában, hogy a szovjeturalom szinte programszerűen a kereszténység letörésében is kulminálódott, aminthogy vezető és ihlető képviselői túlnyomó részében a zsidó fajhoz tartozók voltak, megkülönböztetés nélkül és általánységban arra irányult, hogy zsidók az egyetemre be ne fogadtassanak, vizsgákra és szigorlatokra ne bocsáttassanak. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy még annyira felkorbácsolt szenvedélyek közepette, a bolsevista rémuralom természetes visszahatásaként mutatkozó közhangulathoz való legmesszebb menő alkalmazkodás mellett is a polgári jogegyenlőség elvén felépült állami szervezetben egyetemi hatóságok ily extrém álláspontra nem helyezkedhetnek. Nem is tette a fakultások egyike sem, de mindegyik konstatálva azt a tényt, […] hogy kiváltképpen a kommunizmus tobzódásai sajnálatra méltó jelentékeny részben diplomás orvosokat, tanárokat és jogászokat éppen úgy megejtettek, amint az egyetemi hallgatók széles rétegeit hatalmukba kerítették. […] Az ifjúság egy részének szóban levő önkényes és erőszakos fellépése, mely szeptember 26-án az Egyetem bezárására vezetett, a vizsgálatoknak és avatásoknak november 17-től újból felvétele óta is megnyilatkozik, mégis végzetes hibának tartanám, ha az ifjúság egy részének határozottan rendbontó és fegyelemsértő, az egyetemi hatóságok rendelkezéseivel nyíltan szembehelyezkedő magatartása az egyetemi hatóságokat a most folyamatban levő vizsgálatoknak és avattatásoknak újabbi felfüggesztésére és ezzel az illegitim ifjúsági terror előtt való meghátrálásra indítaná."[57] Doleschall figyelmeztetését a tanárok többsége osztotta, habár voltak közöttük olyanok is, akik – hátérben maradva és saját önös érdekeiket képviselve – inkább tüzelték, mint csitították a diákokat.

Másként látta ezt a politikusok egy része. Ezért lett a Horthy-korszak súlyos öröksége a két világháború közötti szellemiséget mindvégig mérgező – és a népi-urbánus konfliktusok elmélyüléséhez is nagyban hozzájáruló – numerus clausus. Az akkoriban és napjainkban is sokszor egyoldalúan emlegetett, rövid szövegű intézkedés a „tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról" rendelkezett. 1918

57 Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 1/c – 500/1919–20. (1919. december 4.)

után ugyanis az egyetemi és a főiskolai hallgatók létszáma meghaladta a háromszor akkora államterületre szabott, világháború előttit. Így a felvételi lehetőségek korlátozása – elsősorban a tömeges értelmiségi munkanélküliség és az ebből adódó társadalmi feszültségek elkerülése érdekében – elkerülhetetlennek mutatkozott. Annál is inkább, mivel a szülőföldjükről a trianoni Magyarországra repatriáltak – családtagokkal együtt több mint 400 000 fő – többsége közalkalmazott és köztisztviselő, ezen belül is viszonylag nagy számban értelmiségi volt, így attól lehetett tartani, hogy a felsőfokú végzettséget kívánó szakmák még inkább telítődnek. Ráadásul a már említett menekült felsőoktatási intézmények csaknem teljes tanári kara és hallgatósága is a „csonkaországba" szorult. A numerus clausus észszerűségét mi sem bizonyította jobban, mint hogy a vidéki tudományegyetemek még az 1920-as végén is elhelyezési gondokkal küszködtek, ami különösen az eszköz- és helyigényes természettudományi és a műszaki képzést érintette negatívan.

Az ilyen indokokkal megalapozott rendelkezést azonban az 1920. nyári politikai csörték, majd a szeptemberi nemzetgyűlési viták során – Magyarországnak és az utódállamokban élő magyar anyanyelvűeknek is súlyos károkat okozva – látszólag a legkisebb ellenállást kiváltó irányba terelték, amikor a lakosság (különösen a keresztény értelmiség) Tanácsköztársaság utáni, virulens antiszemitizmusát meglovagolva zsidóellenes élt adtak neki. Bár ez érzelmileg magyarázható volt – hiszen, mint Angyal Dávid szavaiból is láttuk, a Tanácsköztársaság vezetői többségének zsidó származása rendkívüli indulatokat gerjesztett –, mégis elfogadhatatlanná tette, hogy a kommün alatt történetekért a zsidóságot kollektíve büntette. Mint a hasonló állásfoglalások többsége, ez erkölcsileg és politikailag, valamint az állampolgári jogegyenlőség szempontjából is indokolatlan és védhetetlen volt. Nem jelent mentséget az sem, hogy a numerus clausus az izraelita vallásúakat nem zárta ki a felsőoktatásból – tehát sokak interpretációjától eltérően semmiképpen sem volt jogfosztó –, „csak" a lakosságon belülinek megfelelő szintre kívánta csökkenteni hallgatói számarányukat, ami az 1938/39. tanévig magasabb maradt a 6%-ban rögzítettnél; a korosztályon belüli arányuknál pedig egészen 1942/43-ig.[58]

58 A statisztikai adatok összegzéséről lásd Kovács M. 2012, 132–133. – A korosztályon belüli arányukról: Kovács, 1938. Az antiszemita, ám adataiban megbízható neves statisztikus szerint: „A zsidóságnak a születésekben való elmaradását legjobban mutatja az az adat, hogy az elemi mindennapi iskolák tanulói között 1920/21-ben még 4.4% volt az izraelita, 1935/36-ban pedig: már csak 2.5%; ez mutatja azt az arányt, amelyet a zsidóság a későbbi nemzedékben el fog foglalni." Amikor az 1935/36-ban másodikos kisiskolások már az egyetemre tanulhattak – az 1942/43. tanév második félévében – 2,7% (a Kovács Alajos jelezte 2,5%-nál még ekkor is nagyobb – U. G.) volt az izraeliták aránya az egyetemi és főiskolai hallgatók között.

E jogkorlátozás azonban éles ellentétben állt a zsidóságnak a magyar társadalmi fejlődésben és modernizációban betöltött szerepével, jellemzően városi megtelepedésével, a közép- és a felsőfokú képzést a többi felekezetnél sokkal inkább preferáló, magasabbra értékelő hozzáállásával. A keresztényeket kívánta – korábbi helyzetükhöz képest – előnyben részesíteni, de mint minden, a társadalmi folyamatokba mesterségesen beavatkozó, íróasztalok mellett kiagyalt, kvótákat és kereteket megállapító döntés, nem ér(het)te el a célját. Éppen ellenkezőleg: olyan sebeket ejtett, amelyek máig sem gyógyultak be. Ezért a kizárólag az izraelitákkal, illetve az I. világháború alatt felgyorsuló női térnyerés növekedésével szemben érvényesített törvény manapság is indulatokkal teli vitákra ad szomorú alkalmat.

Még akkor is így van, ha a Tanácsköztársaság utáni antiszemita közhangulat miatt sok politikus, illetve az egyetemek és a főiskolák hallgatóságának többsége – vagy legalábbis hangosabb fele – az izraeliták felsőoktatásból történő teljes kizárását követelte, így a rendelkezést részben a „szélkifogás" jegyében hozták. És akkor is, ha jól tudjuk, hogy hasonló intézkedések másutt is születtek, így ez nem magyar sajátosság volt. Oroszországban a II. Sándor cár meggyilkolását követő 1881–84 közötti zsidóellenes pogromok hatásaként 1887-ben 10%-ban korlátozták a zsidók középiskolai és egyetemi létszámát. A tízes évek végétől az Amerikai Egyesült Államok több magánegyetemén is bevezették a numerus clausust, amely – mások mellett – a zsidókat is érintette. A magyar törvény kihirdetését követően pedig Romániában (1926), Hitler hatalomra jutásakor a Német Birodalomban (1933), ezután Lettországban (1934), majd egy sikertelen 1923-as kísérlet után Lengyelországban (1937) is kvótákat állapítottak meg, kifejezetten a zsidó hallgatók számának korlátozása céljából. A húszas–harmincas években szinte valamennyi európai országban politikusok és őket támogató diákok tömegei követelték a numerus clausus bevezetését – az akkori sajtóban alig múlt el olyan nap, amikor ilyen híreket ne közöltek volna.[59]

A szakfőiskolákra egyébként nem kiterjedő numerus clausus törvényben ugyan szó sem esett a zsidókról, ám mindenki tudta, hogy a 3. §. kitétele elsősorban ellenük irányul: „[…] arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenctized

59 Alma Mater 2016.

részét."[60] Mindezt – ha valaki az 1920. szeptemberi nemzetgyűlési viták után kételkedett volna benne – még inkább egyértelművé tette a törvényt kiegészítő 1920. évi 123.033. számú VKM rendelet, amely az izraelitákat külön nemzetiségként, számarányukat pedig 6%-ban határozta meg.[61] Mivel az izraeliták az 1910-es években már az egyetemi és főiskolai hallgatóság mintegy egyharmadát tették ki, a numerus clausus végrehajtási utasításával világossá vált, hogy a jogszabályt leginkább az ő kárukra hozták. Emellett azonban a numerus clausus a nőket és másokat is hátrányosan érintette, hiszen általánosságban korlátozta az egyetemre és főiskolára felvehető hallgatók számát. Mindezzel együtt is csak néhány ezer fiatal jövőjét befolyásolta, hiszen az egyetemi és főiskolai hallgatók száma az 1920-as évek közepétől (a tanévek második félévének adatait figyelembe véve) 15 000 fő körül mozgott, azaz körülbelül a huszada volt a jelenleginek. Ezen kívül – szemben a későbbi, az állampolgári jogegyenlőséget immár alapjaiban sértő zsidótörvényekkel – kizárólag az egyetemre készülő izraelita korosztályt érintette, az ő számuk pedig, mint láttuk, viszonylag alacsony volt. Semmilyen más területen nem szabályozták a nemzetiségnek minősített zsidók elhelyezkedését, így a gazdasági életben és az értelmiségi szakmákban betöltött szerepük változatlanul igen erős maradt.

A numerus clausus egyébként sem csak a társadalom többségénél lényegesen jobb anyagi lehetőségekkel rendelkező zsidóságnak, hanem Magyarországnak is sokat ártott. Az indulatos nemzetközi támadásokon kívül négy további okból is:

1. a tehetősebb zsidó fiatalok külföldön tanultak tovább, így hazájukba visszatérve jóval szélesebb látókörrel, alaposabb nyelvtudással rendelkeztek, mint keresztény társaik – ennek következtében pedig sokkal kedvezőbben helyezkedhettek el a szabad értelmiségi pályákon. (Az állami tisztviselői helyeket szinte kizárólag a „keresztény-nemzeti" középosztály tagjai töltötték be.)

2. Ezek a hallgatók néhány éven át nem Magyarországon költötték a pénzüket, ami komoly bevételektől fosztotta meg a magyar nemzetgazdaságot.

60 https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38

61 Magyarországi rendeletek 1920. 1455–1460.

3. Közülük végül sokan – gyakran éppen a legtehetségesebbek – külföldön maradtak, és ott értek el komoly sikereket a tudományos és a művészeti életben.[62]

4. Az utódállamokban élő magyar értelmiségi fiatalságot éppen a magyar numerus claususra hivatkozva igyekeztek háttérbe szorítani. Mindez a magyar nemzetpolitika szempontjából is tragikus következményekkel járt, mivel az 1920 körüli tömeges elvándorlás mellett ez a másik oka annak, hogy a határokon túli magyarság értelmiségének aránya még napjainkban is jelentősen alulreprezentált az ottani, államalkotó nemzetekhez képest.

Mindennek alapján nem lehet egyetérteni azokkal, akik az egyébként komoly társadalmi és politikai támogatást élvező numerus clausus-törvényt egyértelműen a holokauszt első állomásának tekintik. Számomra ez a felfogás ahistorikus és elfogadhatatlan. A numerus clausust követelőknek ugyanis eszük ágában sem volt a zsidóságot fizikailag megsemmisíteni: ők az egyetemeken történő háttérbe szorításukért, korábbi felülreprezentáltságuk megszüntetéséért küzdöttek. Kétségtelen, hogy ez távol állt a demokráciákban szokásos törvény előtti egyenlőség eszméjétől – amely a faji vagy vallási alapon történő megkülönböztetést teljes joggal tiltja –, de legalább ilyen messze volt a zsidók kiirtásának követelésétől is. Ennek ellenére kétségtelen, hogy a jórészt a Tanácsköztársaság következtében kialakult antiszemita közhangulat hozzájárult a zsidótörvények későbbi elfogadásához.

Ez még akkor is igaz, ha a húszas években az antiszemiták többsége – hogy Gömbös Gyula 1932-es, híres miniszterelnöki programbeszédét idézzem – „revideálta" az álláspontját, helyesen észlelve, hogy nem a zsidókérdés az egyetlen vagy a fő oka Magyarország nehéz helyzetének. Ezt azok is elég hamar belátták, akik kultuszkönyveikkel hozzájárultak az ellenforradalmi rendszer ideológiai alapvetéséhez, gondolhatunk Szabó Dezső Elsodort falujára, Szekfű Gyula *Három nemzedék*ére, Tormay Cécile *Bujdosó könyv*ére, Kosztolányi Dezső publicisztikájára, Bangha Béla vagy Prohászka Ottokár írásaira és beszédeire.

A numerus clausus 1920. szeptember 21-i elfogadása is meglehetősen sajátos körülmények között történt. Teleki Pál miniszterelnök be sem ment a parlamentbe, a későbbi kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno – akárcsak a kisgazdapárti honatyák – pedig a szavazás előtt távozott az ülésteremből, ahol egyébként a képviselők kevesebb, mint egyharmada, a tizenhárom

62 Minderről újabban: Haraszti, 2018. – Kelemen 2018.

miniszterből pedig mindössze három tartózkodott. Végül a 64 jelenlévőből 57-en voksoltak a törvény mellett.[63]

A felsőoktatás 1919–1920-as visszarendeződésének a numerus claususon kívül ugyancsak negatív következménye volt a felsőoktatás szociális zártságának megőrzése, az 1919-es – kétségtelenül rendkívül elhamarkodott és erőszakos – nyitás teljes elutasítása. Emiatt aztán a társadalom döntő többségét kitevő paraszt- és munkásfiatalok nem, illetve csak nagyon alacsony számban juthattak be egyetemekre vagy főiskolákra. A harmincas évek végén ugyan Hóman Bálint – más szociálpolitikai intézkedésekkel párhuzamosan – igyekezett ezen változtatni, ez azonban már elkésett, s a világháború kitörése miatt is kudarcra (pontosabban: csak kisebb sikerekre) ítélt kezdeményezés maradt.[64]

A kultúrfölény-elmélet

Nem szabad azonban megfeledkeznünk azokról a „pozitívumokról", amelyek az 1918 ősze utáni viharos időszak hatására – hozzáteszem: persze kényszerből – a két világháború közötti magyar felsőoktatást jellemezték. Ezek közül az elsőre már 1927-ben felhívta a figyelmet az 1920-as évek magyar tudományszervezésében, egyetemi és főiskolai életének alakításában kulcsszerepet játszó Magyary Zoltán, amikor megállapította:

63 A kérdéskörről részletesebben lásd az adatgazdag, ám tendenciózus, forrásait sokszor hangoztatott koncepciójához válogató és igazító monográfiát: Kovács M. 2012. – Nála sokkal árnyaltabban közelít a témához: Gyurgyák 2001. 117–123. – Ladányi 2000. 76–89. – Újabban: Trianon 2018. (Batalka Krisztina, Debreceni Péter, Gali Máté, Haraszti György, Hollósi Gábor, Joó András, Orosz László, Ujváry Gábor és Veszprémy László tanulmányai), Trianon 2019. (Batalka Krisztina, Joó András, Gali Máté, Ligeti Dávid és Ujváry Gábor írásai), Trianon 202 (Gali Máté, Hamerli Petra, Joó András dolgozatai). – A zsidóság Magyarországi Tanácsköztársaság alatti szerepéről és az 1920 körüli, virulens antiszemitizmusról lásd még: Komoróczy 2012, 354–395.

64 Földes 1941, 40–58. Földes az 1930/31. tanévi statisztikák és az 1930. évi népszámlálás adatai alapján megdöbbentő adatokat közölt (amelyek csak kis részben váltak kedvezőbbekké az 1940-es évek elejéig): „Reális képet akkor kapunk, ha az egyes rétegek főiskolásainak létszámát a megfelelő rétegek 18–23 éves korosztályához viszonyítjuk: Gazdasági tisztv. réteg minden 5-ik 18–23 éves gyermeke jár főiskolába. Nagy- és középbirtokos réteg minden 6-ik 18–23 éves gyermeke jár főiskolába. Kisbirtokos réteg minden 121-ik 18–23 éves gyermeke jár főiskolába. Szegényparaszt réteg minden 1320-ik 18–23 éves gyermeke jár főiskolába." (43.) „Ipari és bányászati tisztviselők minden 18-ik 18–23 éves gyermeke főiskolás. Ipari és bányászati munkások minden 425-ik 18–23 éves gyermeke főiskolás." (49.) A „szegényparasztok minden 1320-ik 18–23 éves gyermeke, a munkások minden 425-ik 18–23 éves gyermeke, járt főiskolába". (53.) – Történeti távlatból adott elemzés: Andorka 1979. – Hóman törekvéseiről: Ujváry 2018b, főleg: 113–114.

„[…] mindannyian Nagy-Magyarország méreteihez voltunk szokva, s most a harmadára csonkított ország keretei közé szorítva, viszonyaink sokkal egységesebbek és sokkal áttekinthetőbbek. […] Ami tehát csapás az egyik irányban, hasznos a másikban. Megcsonkított országunkat intenzív tudományos munkára megszervezhetjük s az így elért eredmények egyrészt nemzetközi tekintélyünk emelésében a legfontosabb tényezők közé tartoznak, másrészt meg fogják tartani értéküket határaink újabb kitágulásakor is."[65]

Másodsorban a már a 19–20. század fordulóján gyakran hangoztatott kultúrfölény-elmélet megerősödése is e változásoknak volt köszönhető. Ez a magyarok Kárpát-medencén belüli, más anyanyelvűeknél – a németeket kivéve – jobb kulturális mutatóira alapozva érvelt amellett, hogy a nemzetközi versenyben azok az államok állják meg leginkább a helyüket, amelyek a szakpolitikák közül a kultúrpolitika elsőségével szolgálják a kultúra és a tudomány tudatos fejlesztését.[66]

A „kultúrfölény-gondolatból" adódott a kultúrpolitika Horthy-korszakbéli prioritása, ennek megfelelően a Vallás- és Közoktatásügy Minisztérium költségvetésének gyors emelkedése, azon belül az 1920-as évek első felében a felsőoktatás kiemelt támogatása. 1922/23-ban az összes kiadások egynegyede jutott e célra; ez aztán a következő években – különösen az 1930-as évek elején – jelentősen csökkent. 1926-tól az állami büdzséből való részesedés tekintetében a kultusztárca lett az első a minisztériumok közül, s ezt a helyzetét az 1940-es évek elejéig megőrizte. A költségvetésből finanszírozott tudományos státuszok döntő többsége – ideértve a Földművelésügyi Minisztériumhoz tartozó Állatorvosi Főiskolát és gazdasági akadémiákat is – a felsőoktatást erősítette, a kutatás legfontosabb bázisai a tudományegyetemek voltak. Utóbbiak orvosi karai – klinikáik és intézeteik fenntartási költségei miatt – kerültek ugyan a legtöbbe, ugyanakkor a gyorsan fejlődő magyar egészségügy zászlóshajói lettek. A felsőoktatás tanári személyzetének létszáma és a diplomások lakosságon belüli aránya is növekedett.[67]

Ugyancsak a „kultúrfölény" fenntartásának érdekében vált rendkívül fontossá az elitképzés, amely a népoktatás gyors fejlesztése mellett Klebelsberg kultúrpolitikájának alappillérévé vált. A külföldi magyar

65 Magyar tudománypolitika 1927, 16.

66 Ujváry 2014, főleg 160–171.

67 A költségvetési adatokról: Magyar tudománypolitika 1927, 8–10. és 13–14, 47. és 56. – Az 1930-as évek eleji változásokról: Ladányi 2002 9–20.

intézetekben, illetve a világ jelentős tudományos központjaiban felhasználható ösztöndíjak elsősorban a frissen végzett, gyakran már doktorált, kiemelkedő tehetségű fiatalok többnyire egyéves továbbképzését biztosították. A két világháború között mintegy másfél ezren élhettek ezzel a kedvező lehetőséggel. Valamennyien visszatértek hazájukba, s néhány esztendőn belül – nemzetközi tapasztalataik birtokában – körülbelül a háromnegyedük bekerült a magyar értelmiségi vagy köztisztviselői elitbe.[68]

Végül, szintén az 1918-at követő esztendőkben, a menekült egyetemek és főiskolák vidéki elhelyezésének és Klebelsberg „kulturális geográfiának" nevezett elképzeléseinek következményeként a kulturális decentralizáció folyamata is megindult. A Budapest vízfejűségének enyhítését célzó szándék amiatt is felettébb indokolt volt, mivel a trianoni békeszerződés következtében Magyarország hat teljes körű regionális központjából ötöt (Zágráb, Pozsony, Kolozsvár, Kassa, Temesvár), a négy hiányos funkciójúból egyet (Nagyvárad) elveszített. Az előbbi kategóriából Debrecen, az utóbbiból pedig Szeged, Pécs és Győr maradt meg – Győr kivételével éppen az egyetemi városok, amelyeket Klebelsberg kultúrtartományi központnak, a magas kultúra terjesztőjének szánt.[69]

*

Az elmondottak összegezve megállapíthatom:

1. A magyar felsőoktatásban bekövetkezett, szokatlanul gyors és heves változások nem elsősorban Trianonnak, sokkal inkább az 1900-as évek eleji ideológiai csatározásoknak, az I. világháborúnak, az őszirózsás forradalomnak és a Tanácsköztársaságnak, valamint a történelmi államkeretek 1918–1919-es felbomlásának a következményei voltak.
2. Az átalakulás a „hagyományos" és a „progresszív" diákszervezetek küzdelmével kezdődött, a hallgatólétszám I. világháború alatti csökkenésével, 1918 végén és 1919 elején a budapesti tudományegyetem professzori gárdája részbeni kicserélésének szándékával, majd az univerzitás autonómiájának felfüggesztésével, a Tanácsköztársaság alatti teljes központosítással és ideológiai szemléletű átalakítással, végül az 1919 őszi visszarendeződéssel folytatódott.

68 Ujváry 2013 és 2017b.

69 Szabó 2011.

3. 1918–1919-ben, a többszöri hatalomváltással egy időben a magyar állam mindinkább összezsugorodott, az antant és szövetségesei által megszállt területek hovatartozását a trianoni szerződés szentesítette. Az ott lévő magyar felsőoktatási intézmények tanári karának és hallgatóságának döntő többsége azonban még a békediktátum aláírása előtt, 1918 végétől 1919 őszéig Magyarországra menekült.
4. Emiatt Trianon után az utódállamokban megszűnt a magyar tannyelvű felsőoktatás: a pozsonyi egyetem jogi kara 1921-ig, az erdélyi felekezetközi egyetem pedig az 1920/21. tanévben még működhetett ugyan,[70] ám ezután csak az igen alacsony hallgatószámú egyházi főiskolák egy része folytathatta magyar nyelven a tevékenységét. Másrészt viszont tulajdonképpen a teljes, 1918 előtti felsőoktatási rendszer továbbélt az 1920 utáni, harmadakkora csonkaországban.
5. Mindez javára vált az új magyar államnak, hiszen értelmiségének aránya – már csak amiatt is, mivel a menekültek körében erősen felülreprezentált volt ez a réteg – megnövekedett. Ugyanakkor óriási gondokat is okozott, hiszen egy életképtelennek tartott, gazdaságilag csődhelyzetben lévő országnak kellett ellátnia az állami alkalmazottak felszaporodott tömegét. Az utódállamok magyarsága pedig elveszítette szellemi vezetőinek jó részét, ami komoly problémákat gerjesztett – ezek hatása még napjainkban is érezhető.
6. Trianon után az említett nehézségekre adott torz reakcióként fogadták el a numerus clausus-törvényt, ám ezután a kultúrpolitika elsőségét hirdető, a felsőoktatást és az elitképzést kulcsfontosságúnak tartó pozitív válaszok is megszülettek, amelyek Klebelsberg Kuno mások által is inspirált, korszerű tudománypolitikai elképzeléseiben nyilvánultak meg.

70 Erdész 1998.

Felhasznált irodalom

Alma Mater 2016 = *Alma Mater Antisemitica. Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und 1939. Academic Milieu, Jews and Antisemitism at European Universities between 1918 and 1939.* Hrsg. Regina Fritz–Grzegorz Rossoliński-Liebe–Jana Starek. Wien, 2016.

Andorka 1979 = Andorka Rudolf: Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele, 1898–1942. *Statisztikai Szemle*, 1979, 176–198.

Angyal 1920 = Angyal Dávid: Mohács. *Budapesti Szemle*, 181. köt. 517. sz. 1920, 29–39.

Angyal 1971 = Angyal Dávid: *Emlékezések* S. a. r. és jegyzetekkel ellátta: Czigány Lóránt. London, 1971.

Agárdi 2001 = Agárdi Péter: *Kunfi Zsigmond*. Budapest, 2001.

Babus 2002 = Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban. I–V. rész. *Új Forrás*, 2002/1–5.

Berzeviczy 1920 = Berzeviczy Albert: Nemzeti katastropháink. *Akadémiai Értesítő*, 1920, július–december, 173–180.

Csunderlik 2017 = Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták: a Galilei Kör (1908–1919) története*. Budapest, 2017.

Debrecen, 2012 = *A Debreceni Egyetem története 1912–2012.* Szerk. Orosz István – ifj. Barta János. Debrecen, 2012.

Erdész 1998 = Erdész Ádám: A kolozsvári felekezetközi magyar egyetem 1920–1921. *Történelmi Szemle*, 1998, 257–276.

Fináczy 1919 = Fináczy Ernő: Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. *Magyar Paedagogia*, 1919, 92–114.

Fogarasi 1959 = Fogarasi Béla: A Tanácsköztársaság tudományos és kulturális politikájáról. *Magyar Tudomány*, 1959/4, 179–182.

Földes 1941 = Földes Ferenc: *Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon*. Budapest, 1941.

Frank 2015 = Frank Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York 1919–1945*. Budapest, 2015.

Gratz 1921 = *A bolsevizmus Magyarországon I–II.* Szerk. Gratz Gusztáv. Budapest, 1921.

Gratz 1935 = Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Budapest, 1935.

Gyurgyák 2001 = Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, 2001.

Hajdu 1969 = Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, 1969.

Haraszti 2018 = Haraszti György: Kényszer-peregrináció az első világháború után. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás. I. köt.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2018, 175–186.

Hatos 2018 = Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Budapest, 2018.

Hóman 1920 = Hóman Bálint: A magyar tudományosság jövője. *Budapesti Szemle*, 181. köt. 518–519 sz. 1920, 127–161.

Jászi 1982 = Jászi Oszkár: *Jászi Oszkár publicisztikája.* Vál., szerk. és a jegyzeteket készítette Litván György–Varga F. János. Budapest, 1982.

Jászi 1989 = Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai.* Budapest, 1989.

Kelemen 2018 = Kelemen Ágnes Katalin: Peregrináció, emigráció, száműzetés. *Múltunk*, 2018/4, 4–31.

Kerepeszki 2012 = Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban*. Máriabesnyő, 2012.

Kiss 1991 = Kiss József Mihály: Párhuzamos utak: A kolozsvári és pozsonyi egyetem válságos időszakának történetéhez. In: *Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX–XX. századi történetéből.* Szerk. Uő. Budapest, 1991, 123–161.

Komoróczy 2012 = Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon. II. 1849-től a jelenkorig.* Pozsony, 2012.

Kornis 1928 = Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. In: *Uő: Kultúra és politika. Tanulmányok.* Budapest, 1928.

Kovács 1938 = Kovács Alajos: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében.* Budapest, 1938. http://www.angelfire.com/zine2/judeolog/cikkek/csmzs1.htm

Kovács M. 2012 = Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon,* 1920–1945. Budapest, 2012.

Ladányi 1979 = Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben.* 1919–1921. Budapest, 1979.

Ladányi 1995 = Ladányi Andor: Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban. *Educatio*, 1995, 265–284

Ladányi 2000 = Ladányi Andor: *Klebelsberg felsőoktatási politikája. Budapest*, 2000.

Ladányi 2002 = Ladányi Andor: *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években.* Budapest, 2002.

Lengvári 2014 = Lengvári István: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. *Per Aspera ad Astra*, 2014/1, 15–24.

Ligeti 2018 = Ligeti Dávid: Kereszt az egyetemen. Az 1900/1901. évi keresztmozgalom története. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I. köt.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2018, 9–32.

Liptai 1965 = Liptai Ervin: *A Magyar Tanácsköztársaság*. Budapest, 1965.

Litván 1968 = Litván György: A forradalmi kormány és a budapesti tudományegyetem erőpróbája 1918–1919 fordulóján. *Történelmi Szemle*, 1968, 401–427

Magyar Tanácsköztársaság 1959 = *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek.* S. a. r. Petrák Katalin–Milei György. Budapest, 1959.

Magyar tudománypolitika 1927 = *A magyar tudománypolitika alapvetése.* Szerk. Magyary Zoltán. Budapest, 1927.

Magyarországi rendeletek 1920 = *Magyarországi rendeletek tára. Ötvennegyedik folyam.* Budapest, 1920.

Magyarországi világi 2006 = *Magyarországi világi felsőoktatási intézmények a kezdetektől 1945/1948-ig.* Szerk. Molnár László – Zsidi Vilmos. Budapest, 2006.

Mezey 2002 = Mezey Barna: Az egyetem az 1918-as forradalomban. In: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002.* Szerk. Szögi László. Budapest, 2002.

Nagy 1919 = Nagy Lajos: A pszichoanalízis tanszéke. In: Álmok és tények. *Magyar írók a demokráciáról és a nemzeti kérdésről a Monarchia felbomlása idején.* Gyűjt., szerk. József Farkas. Budapest, 2001.

Polányi 1986 = Polányi Károly. Karl Polanyi 1886–1964. Szerk., bev. Gyurgyák János. Budapest, 1986

Presztóczki Zoltán: Hódmezővásárhely első főiskolája. A Máramarosszigeti Református Jogakadémia utolsó évei. In: A *Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2016.* Szerk. Uő. Hódmezővásárhely, 2016, 163–196.

Rácz 2010 = Rácz Kálmán: Az egyetemi autonómia Magyarországon 1848 és 1945 között. Múltunk, 2010/1, 62–82.

Statisztikai évkönyv 1898-tól 1915–1918-ig = *A m. kir. kormány ... évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Budapest, 1899–1924.

Szabó 2011 = Szabó Attila: Klebelsberg Kuno kultúrgeográfiai stratégiája a területi revízió szolgálatában. *Tér és Társadalom*, 2011/2, 223–236.

Szabó 2016 = Szabó Viktor: A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. PhD-dolgozat, Eger, 2016. http://disszertacio.uni-eger.hu/16/1/Szab%C3%B3%20Viktor_%20%C3%A9rtekez%C3%A9s.pdf

Szécsényi 2016 = Szécsényi András: *A korszellem hálójában. Az egyetemi önkéntes munkaszolgálat rendszere, működése és nemzetközi beágyazottsága Magyarországon (1935–1944)*. Budapest, 2016.

Trianon 2018 = *Trianon és a magyar felsőoktatás. I. köt.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2018.

Trianon 2019 = *Trianon és a magyar felsőoktatás. II. köt.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2019.

Trianon 2020 = *Trianon és a magyar felsőoktatás. III. köt.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2020.

Ujváry 2010 = Ujváry Gábor: Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban". In: Uő: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban".* Szerk. Császtvay Tünde. Budapest, 2010, 413–493.

Ujváry 2013 = Ujváry Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. köt. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek.* Budapest, 2013.

Ujváry 2014 = Ujváry Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Pécs–Budapest, 2014.

Ujváry 2017 = Ujváry Gábor: A békekötés és a magyar történetírás. „Trianon elítélésében és a revízió kívánságában mindnyájan egyek vagyunk”. *Rubicon*, 2017/7–8, 110–115.

Ujváry 2017b = *Ujváry Gábor: Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. II. köt. Bécs és a magyar kulturális külpolitika.* Budapest, 2017.

Ujváry 2018a = Ujváry Gábor: Hóman Bálint 1918–1919-ben. In: *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére.* Szerk. Draskóczy István–Varga Júlia–Zsidi Vilmos. Budapest, 2018.

Ujváry 2018b = Ujváry Gábor: Az egyetemi ifjúság útkeresése az 1930-as években és 1940 körül. *Gerundium*, 2018/2, 97–116.

Ujváry 2022 = Ujváry Gábor: „Iszonyatos csönd az egész országon: siralomház csöndje”: A Magyarországi Tanácsköztársaság kulturális politikája. In: *Összeomlás, Terror, Trianon*. Szerk. Miklós, Péter–Vizi, László Tamás. Székesfehérvár–Budapest, 2022, 121–138.

Várdy 2003 = Várdy Béla: Trianon megnyilvánulása a két világháború közti magyar történetírásban. *Aetas*, 2003/3–4, 286–305.

Viczián 2002 = Viczián János: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919*. Budapest, 2002.

Vincze 2006 = Vincze Gábor: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921)*. Szeged, 2006.

Vörös 2011 = Vörös László: A történelmi Magyarország szétesése és Trianon. Az 1918–1920-as évek megjelenítése a magyar és a szlovák nemzeti történetírásban. *Limes*, 2011/1, 5–43.

Kása Csaba

A román inváziót határán
Egy székely kisváros kálváriája 1916-ban

„[…] Véres farkas-szemek állnak odafent, ahol máskor a szabadság csillaga szokott ragyogni. Vér van az elhunyt hősök szemében, hazájukért küzdött és megholt férfiak tekintetében. Véres kétségbeeséssel riad ránk kedvesünk, gyermekünk tekintete. És a szétterülő égboltozaton, a csillagok felett, mint egy tompa dübörgés hangzik a végzet lépése Magyarország felett. Hogyan ébredjen a keleti égen a hajnali csillag, mikor üszökre, vérre, kétségbeesésre kell néznie? Széles országútján Erdélynek, amerre fejedelmek és honvédek lengették tollaikat, aranykornak dicsőségét, harci diadaloknak hírét zengették a magyarul beszélő hegységek: lehorgasztott fejű, hallgatag menekülők igyekeznek nagy Magyarország felé, mintha valamely történelmi regény elevenedne meg, amelyet Jósika vagy Jókai írt. Tarkaruhás nők, az erdélyiek cifraságának hervadt díszeiben, népviseleteiben, amely most a régi nagy uraság kopottas öltönyeinek látszik; romantikus szemű, befont hajú, darázsderekú hajadonok a Báthoryak udvarából; a török hódoltságot, tatárbetörést, oláh rablótámadást egyformán suta, tudatlan szemmel néző gyermekek; megtört, az élet befejezése után sóhajtó öregemberek jönnek a nagy országúton, amely a Királyhágón át az anyaországba vezeti balsors űzte gyermekeit. Vajon vissza tudjuk-e adni nekik bűbájos tájékaikat, tündérmesés folyóikat, népregebeli hegyeiket, erdőiket, szokásaikat, dalaikat, erdélyiségüket, amely ezekkel oly messzire, történelembe estek tőlünk, mint ázsiai testvéreink? Különös, szépséges, vérbeli magyarok vonulnak a történelem horizontján az erdélyi menekülésben. Most kell éreznünk, hogy mennyire egyek, egy vér és hús vagyunk, midőn szerencsétlenségbe jutott testvéreink megkopogtatják házunk ajtaját.

Erdély, romantikus tüneménye, történelmi ó-aranya, gyöngye és féltett menyasszonya Magyarországnak, visszaveszünk a rabló nyergéből.”

Krúdy Gyula: Erdélyi krónika[1]

1 Krúdy Gyula: Erdélyi krónika. Magyarország, 1916. szeptember 3. 9.

Romániát legújabb kori történelme során elsősorban Erdély[2] megszerzésének és megtartásának a vágya vezérelte. Az európai összetűzések során mindig, minden irányból biztosította magát: bármikor, bárki is győz, ott tudjon lenni a nyertes, a nyertesek oldalán, egy olyan szerződéssel, amely elsődlegesen Erdélyt és esetleg más történeti tartományokat vagy tartományrészeket neki ítéli. Erre jó, és a jövőre nézve intő példa volt az első világháború során, előtte és alatta tanúsított magatartása. A szövetségesei szempontjából megbízhatatlan, bárkit, bármikor eláruló, de szükséges rossz partner, azonban saját szempontjából sikeres, ország-szerző politikát folytató, befolyásos európai államnak tekinthető.

Erdély megszerzésére az első kísérletet 1916 nyarán tette. Látta a központi hatalmak kifáradását, de egyúttal azt is, hogy Ausztria–Magyarország hátbatámadással való meggyengítését szívesen venné tőle az antant, amellyel 1916. augusztus 17-én titkos szerződést kötött. Ebben Románia vállalta, hogy háborút indít az Osztrák–Magyar Monarchia ellen és nem fog különbékét kötni. Cserébe győzelem esetén megkapja Erdélyt és Magyarországnak – megközelítőleg – a Vásárosnamény–Debrecen–Szeged vonaltól keletre eső részét. Ennek értelmében tíz nappal később hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának. Az előre megírt hadüzenetet Edgar Mavrocordat, bécsi román nagykövet már napok óta az asztalfiókjában tartogatta, s 1916. augusztus 27-én, vasárnap este háromnegyed kilenc órakor adta le a közös külügyminisztériumban, amikor senki sem volt a hivatalban. De a román katonák már órákkal korábban elkezdték a hadműveleteket. Elsőként a Déli-Kárpátokban Predeal határátkelőnél hatoltak be Erdélybe, de ezzel szinte egyidőben Petrozsény mellett a határhavasokban, a Vöröstoronyi-szorosban, a Keleti-Kárpátokban a Gyimesi-szorosban, majd szinte mindegyik átjárón, összesen tizennyolc helyen lépték át a határt.

A háború váratlan megindítása, a hadüzenet átadásának kiválasztott időpontja minden bizonnyal tudatos és előre eltervezett volt a román kormányzat részéről. Hiszen a hadüzenet akkor jutott el ténylegesen az állami vezetőkhöz, amikor már fél napja folytak a harcok. A cél feltehetőleg a székely-magyar lakosság elmenekülésének a kiprovokálása volt, az elnéptelenedés után a Kárpátokon túli lakosság áttelepítésével a terület elrománosítása. Nagybaconi Nagy Vilmos, későbbi honvédelmi miniszter

2 Erdélyen az egyszerűség kedvéért az utóbbi időben elterjedt szóhasználat szerint mi sem a történelmi Erdély területét értjük, hanem azt kiegészítve az első világháború végén Románia által elfoglalt és a békeszerződések alapján hozzácsatolt összes, korábban Magyarországhoz tartozó területtel.

1923-ban, még frissen az események után kiadott háromkötetes művében így írta le: „A románok orvul megindított támadása bombaképen csapott le a mit sem sejtő határmenti magyar és szász lakosságra, amelynek még élénk emlékezetében éltek azok a rém- és gonosztettek, amelyeket az erdélyi román lakosság 1848-ban a védtelen magyar lakossággal szemben elkövetett. Még nem mentek feledésbe az abrudbányai, zalatnai és nagyenyedi rémnapok. Így elképzelhető az a leírhatatlan rémület, amely jobbára aggokból, nőkből és gyermekekből álló határmenti magyarságot elfogta a váratlan román hadüzenet hírére, amely mindenfelé futótűzként terjedt tovább."[3]

Ehhez hozzátehetjük, a háború megindításának a célja teljes mértékben a rablás volt. Az antanttal kötött titkos szerződés nem indokolta sem a lakosság lakhelyéről való elűzését, sem a román katonáknak a civilek elleni atrocitásait. Elsősorban területszerzés, nemzetiségek nélkül. Az épített ország: közlekedési infrastruktúra, ipari és mezőgazdasági létesítmények, épületek, lakóházak megszerzése. Mindez Nagy-Románia megteremtésének, a Kárpátok két oldalán élő románok egyesítésének ideológiai köntösébe burkolva. Mihai Eminescu *Doina*[4] című versének első sora alapján alkotott jelmondatuk is ezt tükrözte: „România Mare, de la Nistru pân' la Tisa", azaz „Nagy-Románia, a Dnyesztertől a Tiszáig." Még egy lehetséges indok a támadás időpontjának kiválasztásához: Augusztus végére a mezőgazdasági termények nagy része már a hombárokban és a csűrökben volt, csak el kellett vinniük a learatott termést. A székelykeresztúri unitárius gimnázium igazgatója így írt erről: „Mindenben gazdag termés volt ekkor Erdélyben. Egyrésze már be volt takarítva, fel volt halmozva. Jól kiszámított gonosz tervvel rendezték a betörést is a jelzett időben, hogy a székelységtől annál többet rabolhassanak. Székely népünk évek hosszú során szorgalmas munka árán rengeteg baromállományra tett volt szert. Bámulatot keltett a nagy Magyarországon ily természetű kincsével. Ezt is harácsolás tárgyaiul szemelte volt ki a gálád ellenség. Sokat is zsákmányolt belőle."[5]

A fenti okok is hozzájárultak ahhoz, hogy Magyarország megtámadása és Erdély egy részének román megszállása a korabeli köznyelvben az oláh[6]

3 Nagy 1923. I. k., 76–77.

4 Doina: a román népdalok egy típusa, az előadó egyedül, hangszeres kíséret nélkül sírja el bánatát hallgatóinak.

5 Pap 1917, 3–4.

6 Oláh: a román nép történelmi elnevezése Magyarországon, a valachus, valachi latin szóból ered.

betörés elnevezést kapta, a nép hagyományos, ekkor használt, és még egy ideig tovább élő magyar elnevezése után. Később vettük át tőlük és terjedt el nyelvünkben is az általuk alkalmazott román[7] népnév. Éppen ezért a pontosság miatt a továbbiakban is az oláh betörés szavakat használjuk tanulmányunkban a történelmi eseményekre, és az azt végrehajtó népre a mai román elnevezését.

Az 1916-os hadi cselekmények összességében ismertek, a háború után több könyv jelent meg ezekről.[8] A hátország eseményei, a román csapatok által elkövetett atrocitások, rablások, fosztogatások, gyilkosságok még az év végén, a következő év elején felmérésre, leírásra, részben kiadásra kerültek.[9] Erdélyben az 1918-as impériumváltást követően – kivéve Észak-Erdély és Székelyföld visszatérésének idejét – a téma tabunak számított, beszélni, írni róla, emlékezni rá nem volt szabad. Ugyanez volt a helyzet Magyarországon a kommunista hatalomátvétel után. A rendszerváltást követően újra nemzet történetének részévé vált az oláh betörés, visszaemlékezések, dokumentumok, tanulmányok jelentek meg róla.[10] A Nagy Háború centenáriuma felé közeledve a kutatómunka a romániai magyar történészek között is felgyorsult. Jó példa erre Garda Dezső munkássága vagy a *Székelyföld* című folyóiratnak a századik évfordulóra kiadott tematikus száma.[11]

Az aránylag komoly feldolgozottság mellett van néhány nyitott kérdés is, például az, hogy a Nagy-Küküllő mentén meddig jutottak el nyugati irányban a megszálló csapatok? A korabeli hírlapok szerint Székelykeresztúrt elfoglalták a románok, de azért ez nem derül ki egyértelműen. A *Budapesti Hírlap* 1916. október 3-án tényként közölte, hogy Székelykeresztúrból kivonultunk. „Erdély keleti részében túlerőben levő ellenséges csapatok elől előcsapatainknak ki kellett üríteniük a Nagy-Küküllő mellett, Székelyudvarhelytől körülbelül húsz kilométerre nyugatra

7 Román: Az oláh nép által beszélt nyelv szláv eredetű volt, amelyet cirill betűkkel írtak le. Az 1700-as évek végén kezdték a latin betűket használni. Az 1800-as évek végére a bukaresti akadémia vezetésével nyelvük szavainak felét tudatosan cserélték le latinra, franciára és olaszra, nyelvtanukat pedig latin keretbe erőszakolták a magyar történetírás által folyamatosan cáfolt római származás bizonyítékául. Ennek megfelelően a nép a saját megnevezését románra változtatta.

8 Nagy 1923, Betegh 1924, Szádeczky 1932, Deseő–Ardói 1941.

9 Csekme 1917, Sebesi 1917, Vajda 1917.

10 Csóti 2004, Pomogáts 2012, L. Balogh 2016.

11 Garda 2016, Garda 2017, Székelyföld, 20. (2016) 8. sz.

levő Székelykeresztúrt."[12] *A Pesti Hírlap* 1916. október 5-i számában megjelent hivatalos jelentés szerint előző nap a románok előretörést kíséreltek meg a keleti fronton. „[…] a Segesvár–Marosvásárhely–Szászrégen vonal ellen nyomultak azzal a nyilvánvaló céllal, hogy így a hadihelyzetet elbillentsék a maguk javára […] A románok négy folyó völgyén igyekeztek nyugat felé nyomulni: a Felső-Maros, Görgény, Kis- és Nagy-Küküllő völgyeiben. A Felső-Maros és Görgény völgyében egyáltalán nem jutottak előbbre, a Nagy-Küküllő mentén Székelykeresztúron át visszaszorították csapatainkat Segesvár felé, a Kis-Küküllő mentén pedig – mint ezt a mai hivatalos jelentések közlik – Parajd felől szintén előbbre jutottak."[13] Valószínűsíthető, hogy csapataink csak úgy szorulhattak ki Székelykeresztúrról, ha helyüket az ellenség elfoglalta. A hírlap a következő számában is erre célzott: A német hadsereg a Nagy-Küküllő völgyében Székelykeresztúrt még odaadja a románoknak, de tovább nem engedi őket.[14] Azonban mindkét nap a harctéri beszámolóhoz mellékelt térképvázlaton Székelykeresztúr a legnyugatibb megszállt városként lett megjelölve. Orbán János helyi plébános 1943-ban megjelent könyve szerint, ami a mai napig az egyetlen átfogó várostörténeti mű, Székelykeresztúron hadi esemény nem történt. Mint írta: „Itt azonban összeütközésre nem került sor és Keresztúrra egy fogoly főtiszten s legényén kívül román katona nem tette be a lábát."[15]

Kápolnási Zsolt székelyudvarhelyi történész a Nagy Háború centenáriumán tizenhat részes sorozatban mutatta be Udvarhely vármegye 1916-os történéseit, tárta fel a megszállás és a menekülés helyi eseményeit.[16] Utóbbihoz kapcsolódva beszámolt a székelykeresztúri tanítóképző Bajára meneküléséről. Véleménye szerint: „Székelykeresztúrt az 1916-os támadás során nem érték el a román csapatok, de a város kiürítése természetesen itt is ugyanúgy lezajlott, mint a többi székelyföldi város esetében."[17] Azonban Szabó K. Attila nyugalmazott neveléstörténeti tanár levelében cáfolta a fenti állítást, bizonyítékul a székelykeresztúri tanítóképző szertárainak és könyvtárának a feldúlását hozta fel. Kápolnási Zsolt az *Udvarhelyi Híradó* egyik következő számában önálló írást szentelt a

12 *Budapesti Hirlap*, 1916. október 3. 2.

13 *Pesti Hirlap*, 1916. október 5. 2.

14 *Pesti Hirlap*, 1916. október 6. 1.

15 Orbán 1943, 71.

16 Kápolnási 2016, Kápolnási 2018.

17 Kápolnási 2018, 4. rész.

székelykeresztúri megszállás kérdésének. Ebben a hadtörténeti források alapján a következőképpen foglalta össze a Nagy-Küküllő völgyében történt hadieseményeket: „Székelyudvarhely eleste után a románok előrehaladását a Nagy-Küküllő völgyében a 61. honvédhadosztály 19. népfelkelő dandára próbálta lassítani. A honvédek ellenállásának volt köszönhető az, hogy a nagy román túlerő dacára a 4. hadsereg csak tapogatózva mert előnyomulni, úgyannyira, hogy szeptember 22-ig csak a Parajd–Székelyudvarhely vonalig jutott előre. Szeptember 30-án folytatódott a román támadás, a 19-esek az Etéd–Székelykeresztúr vonalig hátráltak. […] Október 1-jén a 19. népfölkelő hegyidandár kénytelen volt a románok nyomása elől egészen Fehéregyházáig visszahúzódni. […] Október 3-án pedig a 4. román hadsereg déli szárnyát Székelyudvarhely felé visszakanyarította. Megkezdődött a románok visszavonulása. Ezekből az adatokból tehát az világlik ki, hogy bár a román csapatok elérték Székelykeresztúrt, leghamarabb szeptember 30-án, ottlétük mindössze egy vagy esetleg két napra korlátozódhatott. A helyes megfogalmazás ezért az lett volna valóban, hogy Székelykeresztúron nem rendezkedett be a román hatalom […]”[18]

Tehát a Nagy-Küküllő völgyében a román megszállás nyugati határa Székelykeresztúr lett, már csak abban a kérdésben kell tisztán látnunk, hogy a település is elfoglalásra került-e, ha igen, részben-e vagy egészében, mennyi ideig tartott, történt-e károkozás? Tanulmányunk további részében ezekre a kérdésekre szeretnénk választ találni.

Székelykeresztúr a 20. század elején formailag nagyközség, valójában virágzó kisváros volt Székelyföld nyugati szélén. A róla elnevezett járás központja 1883-ban jött létre, három összeépült település – Keresztúr város, Keresztúrfalva és Timafalva – közigazgatási egyesülésével.[19] Udvarhely vármegyében található, huszonhat kilométerre a megyeközponttól. Az 1910-es népszámlálás szerint 3886 lakosa közül 1965 református, 925 unitárius, 745 római katolikus, néhány némettől és zsidótól eltekintve színmagyar helység. Nemcsak a térségnek, a Gagy, a Nyikó és a Küküllő mentének a vonzáskörzete, hanem az erdélyi unitáriusok székelyföldi központja is egyben. Lakosainak többsége földművelésből, állattenyésztésből és háziiparból élt abban az időben. Mindhárom egyház, és az állam is tartott fenn elemi népiskolát. Unitárius gimnáziumát 1793-ban alapították. A kiegyezés után 1868-ban meghozott népoktatási törvény húsz állami tanítóképző-intézet felállítását rendelte el. Először arról született döntés,

18 Kápolnási 2017.

19 Székelykeresztúr történetéről bővebben Orbán 1943, Kása 2017.

hogy az egyik Székelyföldön legyen, majd elsősorban unitárius térségi központ jellege miatt, Székelykeresztúron létesítették azt. 1906-ban polgári leányiskolát alapítottak. A városban Filharmonikus Társaság, Polgári Zenekar, Jótékonycélú Nőegylet, Társaskör, Polgári Olvasókör, Casino, Műkedvelő Társulat működött, az idényben színházi előadásokat tartottak. Székelykeresztúr címmel hetilap, Unitárius Egyház néven pedig egyházi és iskolai havi kiadvány jelent meg. Ezt a virágzó kisvárosi életet roppantotta meg először a háború kitörése, másodszor az oláh betörés és az azt követő menekülés, majd törte derékba az impériumváltás.

Visszatérve az 1916. augusztus 27-i hadüzenetre, és az ezzel párhuzamosan meginduló román támadásra, a magyar hatóságok azonnal elrendelték a veszélyeztetett terület kiürítését, ami összesen tizenegy vármegyére terjedt ki. A hadvezetés Erdély keleti és déli részének a Maros-vonalig való teljes kitelepítését akarta elérni, azonban a magyar kormány ragaszkodott ahhoz, hogy csak a határmenti vármegyékből és kizárólag a hadra fogható lakosság valamint a hadianyagok távolíttassanak el. A határon fekvő vármegyék és a Marospart közötti rész pedig csak készültségben álljon, de egyenlőre maradjon a helyén. Azonban akik menekülni akarnak, azokat nem szabad akadályozni, hanem segítenie kell őket a hatóságoknak. Betegh Miklós, Erdély kormánybiztosa így írta le a kialakult helyzetet: „Hát ez mind igen szép lett volna, ha a hatóságoknak sikerült volna rendet és fegyelmet tartaniok. Csakhogy az ellenséget még sohasem látott nemzedék, mint az égő házban rekedt emberek, elvesztette fejét, nem hallgatott semmi okos szóra. Mikor az asszony látta, hogy viszik a fegyverfogható lakosságot, eltávozásra kényszerítik a család fejét, fiát, ki eddig a gazdaságot tartotta, viszik az ökröket, gabonát, takarmányt, többé őt sem lehetett visszatartani. Emberileg nézve érthető is volt ez. Miért maradjon az a szegény feleség vagy anya otthon, kinek elvitték férjét, fiát, el úgyszólva mindazt, amivel a gazdaságot folytatta. Csakhogy az asszonyok futása a gyermekekét is magával vonta, sőt több esetben haldokló betegeket is akartak magukkal vinni. Látva a határmenti vármegyék mozgalmát, megindultak azon vármegyék is, melyek ezeken innen feküdtek és mozgósítva nem is voltak. Így egyszerre mozgásba jött akaratunk ellenére egy akkora terület, melyen 1.300.000 ember lakott.”[20]

Udvarhely vármegyére 1916. augusztus 30-án rendelte el a kiürítést a kormánybiztos, eredetileg négy-öt nap alatt kellett volna lebonyolítani. Azonban a menekültek között kitört pánik, amit a hatósági emberek

20 Betegh 1924, 69–70.

kapkodása, a vonatközlekedés, így a személyszállítás leállítása csak fokozott. Az udvarhelyi területekre eljutott Csík vármegyeiek egy része nem is akart továbbmenni, élelmiszerük is elfogyott, sok helyen pedig torlódások miatt leálltak a menetoszlopok. Szeptember 11-én Sebesi János alispán elrendelte a Parajd–Székelyudvarhely vonaltól keletre eső községek kitelepítését.[21] Célállomásnak Jász-Nagykun-Szolnok és Békés vármegyét jelölte ki a belügyminisztérium.[22]

Székelykeresztúr a menekülés egyik fő útvonalán terült el. Hiszen Csík vármegyéből az ország belseje felé a legkézenfekvőbb menekülési útvonal a Hargita hegységben lévő Tolvajos-hágón át, majd végig a Nagy-Küküllő völgyében Nyugat irányába. Székelyudvahelytől, a vármegye székhelyétől 20 kilométerre fekszik Székelykeresztúr, a főút két oldalán terül el, közepén hatalmas piactérrel. Ideális pihenőhely a szekérkaravánok számára, az állatok itatására. Orbán János plébános szemtanúként így írta le később a kisváros és a menekülők helyzetét: „Csaknem minden ellenállás nélkül özönlött a román had a védetlen utakon, a székelység pedig százezrével menekült a betörő csapatok elől. Székelykeresztúr piaca szeptember elsejére már megtelt menekülőkkel. A rákövetkező napokon pedig megtelt a mező, a Küküllő mente a Csíkból, Háromszékből és e megye felső részéből jövő embertömeggel, szekérrel, állattal. Gyermekek sírásától, barmok bőgésétől, felindult emberek ordításától lett hangos e helység éjjel-nappal, amíg lefolyt a székelyáradat. Az éhes emberek letarolták mezőinken a kukoricát, feletették a takarmányt, lefosztották a hegyoldalból a szőlőt, elégették a főzéshez a kerítéseket. Senki sem bánta, hiszen menekülés volt. A piacon, az utakon vastagon állott a szalmahulladék, a trágya; a savanyú, kibírhatatlan szag megtöltötte a levegőt. […] És így vonult el Keresztúron át a Székelyföld, az ő különböző színeivel, beszédének megkülönböztető zamatjával, a helyi ízléssel kialakított ruházatával, festői csángó viselettel, a sokszínű székelyszoknyával, zekével, temperamentumos lépéssel. Némely szekéren káromkodással csitították a gyermekcsivadozást, mellette hangos imádkozással ellensúlyozták az Istencsapást. És azután csend lett, az áradat lefutott, ki a Nagymagyaralföld téres pusztáira.”[23]

A román csapatok a Kárpátokból három irányban támadtak: Nagyszeben felé, Barcaságba és Háromszékbe, illetve Gyergyóba és Csíkba törtek be. 420 ezer fős hadseregükből 232 ezren rohanták meg az Erdélyben

21 Sebesi 1917, 24–25.

22 Magyarország, 1916. szeptember 2. 7.

23 Orbán 1943, 70–71.

állomásozó 34 ezer fő körüli osztrák–magyar katonaságot, ami hétszeres túlerőt jelentett.

Csíkszereda lakossága már elmenekült, amikor 1916. szeptember 6-án bekerítették a támadók megyeszékhelyt, kétnapi ágyúzás után, szeptember 8-án honvédeink a túlerő elől Székelyudvarhely irányába elhagyták a települést. Másnap, szeptember 9-én merészkedtek be a románok a városba, majd előőrseik a Csíki-medencéből a Hargita felé követték a mieinket. A Tolvajos-tetőnél és Kápolnás-Oláhfalu mellett kisebb összecsapásra került sor a védekező magyarok és a támadók között. A csapataink folyamatos hátráltak, szeptember 14-én Székelyudvarhelyig vonultak vissza. Feladatuk nem a végleges ellenállás volt, hanem az, hogy a hegyhátak és vízátjárók elállásával felfejlődésre kényszerítsék az ellenséget, ezzel késleltetve előrenyomulásukat. Szeptember 18-án a székely anyavárost is fel kellett adnunk, aznap délután vonultak be oda a románok.[24]

Most érdemes néhány pillantást a korabeli katonai térképre vetni. Székelyudvarhelyről Székelykeresztúrt két irányból lehet megközelíteni, két folyó mentén, északról a Nyikó, délen a Nagy-Küküllő völgyén keresztül. Középütt a Rez-hegység masszív tömbje található, legmagasabb csúcsa 932 méter. A román támadás, mint várható volt, a Nagy-Küküllő völgyében indult meg, amit a Décsfalvi-szorosnál lehet lezárni. Ennek megfelelően a magyar csapatok Farcádtól nyugatra, déli irányban a magaslati pontokon keresztül a Décsfalvi-szorosig, majd keletre fordulva Agyagfalva felé foglaltak el védvonalat. Szeptember 28-áig véres harcok árán tudták ezt tartani, főleg Farcád környékén és a Magyaros tetőn voltak heves összecsapások. Ekkor a kisgalambfalvi hegyekig vonultak vissza, ahol még két napra megállították a románokat. Szeptember 30-án folytatódtak a támadások, a védelem az Etéd-Székelykeresztúr vonalig hátrált. Október 1-jén a magyar egységek Fehéregyházáig vonultak vissza, hátra hagyva egy zászlóaljat, amely a Fiatfalva–Omlás-tető sávon foglalt védekező állást, fedezve a visszavonuló csapatainkat.[25]

Tehát 1916. október 1-jén megnyílt az út a románok előtt, bevonulhattak volna a kiürített és katonaság nélkül hagyott Székelykeresztúrra. Ehelyett azonban egy napig semmit sem tettek, majd pánikszerű sebességgel menekülni kezdtek keleti irányba, azon az útvonalon, amelyiken megérkeztek. Október 3-án Székelyudvarhelyig vonultak vissza, majd október 7-én azt is kiürítették. Mi történt? Megérkezett a nagyszebeni

24 Szádeczky 1932, I. k. 108–111.

25 Szádeczky 1932, I. k. 111–113.

győzelmünk, számukra a csatavesztés tragikus híre, s a bekerítéstől való félelmükben a futás mellett döntöttek.

Kissé részletesebben: Erich von Falkenhayn német gyalogsági tábornok, az erdélyi front parancsnoka már szeptember 10-én majd 18-án támadást indított a románok ellen, a 26-án kezdődő 29-én végződő nagyszebeni csatában katonáink elfoglalták a Vöröstoronyi-szorost. Az október 5–6-i persányi és az október 7–9-i brassói csatában olyan mérvű vereséget szenvedtek a románok, hogy azonnal kimenekültek Erdélyből. December 6-án August von Mackensen német tábornagy csapataival bevonult Bukarestbe. Románia teljes legyőzése az 1918. május 7-én aláírt bukaresti béke megkötésével fejeződött be.

Végül tekintsük át, mi történt szeptember utolsó és október első napjaiban Székelykeresztúron és környékén. A Székelyudvarhely és a Keresztúr közötti csatározások fenti ismertetését alátámasztja egy korabeli napló, amely egyben bepillantást enged a megyeszékhely román megszállásának időszakába is. Georg Lam udvarhelyi szász lakos feljegyzéseit Szádeczky Kardoss Lajos Az Est című lapban tett közzé:

„*Szeptember 14-én* hagyták el a mi hadaink Udvarhelyt s 18-án jöttek be az oláhok Csíkszereda felől. Főként b*or és szeszesitalok után kutattak*, az elhagyott házakban, melyeket 20-án éjszaka kiraboltak. Polgármesterük volt egy *Stefani* nevű. A hadak jöttek, mentek, mert ez volt a fő gócpont Parajd és Székelykeresztúr felé, amerre a magyar hadak állottak. A csatározás a környéken folyt, az oláh ágyuk a *Budvár-tetőn* voltak felállítva. Közben repülők jelentkeztek a város felett.

Szeptember 24-én zab után kutattak s meleg ruhákat kerestek, mert hideg volt, fáztak.

26-án ágyúlövés jött a városba. A *katonák fosztogattak*, a kereskedésekbe betörtek s mindent elvittek. Az ő lakásába is bejött egy katona, kirántotta a zsebéből az óráját és elszaladt vele.

Szeptember 27-én hirdetményt ragasztottak ki, hogy ki mihez tartsa magát. Két székelyre, kiket kényszermunkára alkalmaztak, valami engedetlenség miatt *huszonötöt vertek*.

28-án három-négy zászlóalj vonult be a Hargita felől, nyolc ágyúval, lőszerrel, lovasság, gyalogság. Agyagfalva s Szentlélek felé siettek, ahol harcok folytak.

29-én nagy csata folyt a szomszédos *Hodgya s Bikafalva* irányában. Hodgyán *Vajda* [nyugalmazott] jegyzőt, az udvarhelyi lelkész atyját,

meglőtték.[26] Ugyanott – hír szerint – *két leányt*, kik a padlásra menekültek, *megöltek*, a házat felgyújtották s százhúsz ház égett le.

30-án vöröskeresztes autó állott a fapiacon készenlétben. *Véres harc folyik Korond és Keresztúr irányában.*

30-án ágyúharc volt az Agyagfalva és Korond közt elhúzódó harcvonalon. A boltokat feltörték és raboltak. Az egyetlen *Persián*-bolt volt nyitva (rövidáru-kereskedés), *hol a tisztek fizettek, a katonák raboltak*. Fegyelem nincs, a tisztek durván bántak a legénységgel s ezek csak a magasabb tiszteknek köszönnek.

Október 1. A szentléleki csatából sok sebesülteket hoztak be. Egész hadosztály jött onnan vissza s ment a Küküllő mellett alá.

Október 2. Egy dandárparancsnok érkezett sok autóval, különböző csapatokkal. Kérdezősködésre egy katona azt mondta, hogy nem tudható, előre vagy hátra mennek-e?! Minden magánlakást felnyitottak s a katonaság számára rendelkezésre bocsátottak. Istállónak is használták a lakásokat. A lakosság a világtól elzárva lévén, csak a jelekből következtetett s jó jelnek magyarázta a nagy mozgolódást.

Október 3. Minden autó és jármű eltűnt *Csíkszereda* felé.” [27]

Visszatérve a román csapatok előrenyomulására: A Nagy-Küküllő mentén, Székelykeresztúr előtt a második település Kisgalambfalva. Állomásánál, ahol a vasútvonalat metszi az országút, ma is áll még egy elhagyott őrház, mellette egy román katonai síremlék. Az 1924 nyarán megjelent oktatási törvény következményeként elromániosított székelykeresztúri tanítóképző intézet 1926–1927-ik évi értesítőjében Traian Nestor Georgescu igazgató írta, hogy 1927-től a Hősök Napján minden évben megkoszorúzzák Kisgalambfalván „a román nemzet egyesítéséért és Erdély visszahódításáért folytatott első román offenzívában”[28] elesett Vasile Moraru katona sírját. A nevet 1996-ban Bukarestből a megyében látogatást tett hivatalos személyek is megerősítették: a kisgalambfalvi vasúti megálló mellett Morar Vasile román katona részére állított emlékmű található.[29] A haláleset szájhagyományban tovább élő történetét Kápolnási Zsolt már említett cikksorozata segítségével idézzük fel: „[…] egy 1916

26 Valójában Farcádon történt. Vajda 1917, 16.

27 Szádeczky K[ardoss] Lajos egyetemi tanár: A románok Udvarhely megyében. Feljegyzések Székelyudvarhely szomorú napjaiból. Az Est, 1916. november 2. 5. Kiemelések az eredetiben.

28 Idézi Kápolnási 2017.

29 F. D. D.: Kései őrjárat a katonatemetők körül. *Udvarhelyi Híradó*, 1996. július 2. 4.

szeptember végi napon, a környéken állomásozó román alakulatokból egy »beszerző csoport« indult el Kisgalambfalvára. A tyúklopási akció végén a bakák Nagygalambfalva irányában hagyták el a falut, ebből talán az is következik, hogy ott lehettek beszállásolva. A kisgalambfalviak egy csoportja a »gyűjtögetők« után eredt, de csak Vasile Morarut érték utol, aki lemaradt a csoporttól. Őt aztán a vasúti őrháznál lincselhették meg. A bakát ott temették el az őrház mellett, a sírra egy betonkerettel védett fakeresztet is állítottak. Ez az emlékmű 1940-ig állt ebben a formájában, amikor a magyar bevonulás után […] egy háromfős székely csoport lefűrészelte a fakeresztet és a Nagy-Küküllőbe dobta."[30]

A síron lévő fémtábla felirata: „Glorie ostaşilor armatei române căzuţi eroic în lupta pentru reîntregirea şi unitatea naţională a României." Magyar fordításban: „Dicsőség a hősi halált halt román hadsereg katonáinak a román nemzet újraegyesítéséért folytatott harcban." A szöveg történelemhamisítás, a későbbi eseményeknek a múltba való visszavetítése. Ugyanis 1916 előtt soha nem volt Erdély és Ó-Románia egyesítve, így az újraegyesítéséért sem folyhatott harc. A háborút Erdély meghódításáért és Ó-Romániához való csatolásáért indították el, mint tanulmányunk bevezető részében írtuk.

A Nagy-Küküllő mentén a legnyugatibb település, amelyre bevonultak a román csapatok a Székelykeresztúr előtti község, Betfalva. Ide a presbitérium jelentése szerint október 1-jén kétszáz katona érkezett, és két nap múlva, október 3-án távoztak.[31]

Székelyudvarhely felől a másik lehetséges útvonalon, a Nyikó völgyében is előrenyomultak a románok, itt Siménfalva az utolsó előtti település, amit megszálltak. A lakosság nagyrésze elmenekült, az otthon maradottak közül egy férfi gyilkosság áldozata lett. Rugonfalvára, a Székelykeresztúr előtti utolsó Nyikó menti faluba is bevonultak a hódítók. A református egyházat terményben, takarmányban, állatállományban érte kár, a lelkészi hivatalt nem bántották. „Az iskolába azonban behatoltak, tanszereit összetörték, könyvtárát szétszórták, részben elvitték. A hívek közül, menekülés közben meghalt egy férfi, két gyermek. Az oláh betörés ideje alatt, otthon meghalt egy nő […] A község kára állatállományában igen nagy."[32]

Mint láttuk, a két folyó völgyében a két utolsó település, ami megszállás alá került, Betfalva és Rugonfalva. A Nagy-Küküllő és a Nyikó összeömlése

30 Kápolnási 2017.

31 Vajda 1917, 12.

32 Vajda 1917, 27–29.

után található Székelykeresztúrra **feltehetőleg** már csak járőrök és kóbor fosztogatók tértek be. De pontosan mi is történt Keresztúron?

Ujvári Mihály, a székelykeresztúri tanítóképző igazgatója azon frissiben megírta menekülése élményeit, a *Magyar Tanítóképző* című lapban jelent meg 1916. szeptember 18-án. Beszámolója szerint a szokásos körülmények között készült a tanári kar a következő iskolai évre. 1916. augusztus 28-án a reggeli vonattal a Segesvár felől érkezők hozták a hírt, hogy az oláhok több helyen betörtek Erdélybe, és már Brassó előtt állnak. Ezt eleinte mesének tartották, azonban délutánra ismertté vált a hadüzenet is. Mindenki azonnal menekülésre gondolt, azonban a vonatok Székelyudvarhely felől olyan zsúfoltan érkeztek be Keresztúrra, hogy lehetetlenség volt felszállni rájuk. Augusztus 30-án éjfél után pedig hivatalosan is kihirdették a kiürítést. A helyi szolgabíró reggel hat órakor írásos felhívást adott át neki, mint igazgatónak, hogy egy mázsa súly erejéig csomagolja össze az intézet értékeit. Azonban a postaforgalom megszűnt, a vasútállomáson csomagot nem vettek fel, a napi három vonat helyett ekkor már csak egy járt. A menekülés egyetlen irányba volt lehetséges, héjjasfalvi átszállással Segesváron keresztül. Rettenetes pánik tört ki, az emberek szekérrel, gyalog indultak, ki hogy tudott. „Mindenütt síró gyermekek, jajgató asszonyok, futkosó állatok, zörgő szekerek."

Ekkor az igazgató és két tanár kollégája augusztus 31-én azzal a „fortéllyal" próbálkozott, hogy az Udvarhely felé induló üres vonatra szállnak fel, ott fennmaradnak, és visszaindulnak Héjjasfalvára. Azonban Székelyudvarhelyen karhatalommal szállíttatták le őket, és a városban rekedtek. Végül szeptember 3-án vergődtek vissza Székelykeresztúrra. Ujvári Mihály – nyolctagú családjával – szeptember 8-án tudott Héjjasfalvára, onnan pedig másnap továbbutazni. Tövisen, Békéscsabán és Szegeden átszállva szeptember 11-én jutott el Kiskunfélegyházára. Útközben megtudta, hogy intézetét Bajára helyezték át, és az új tanévet ott fogják megnyitni. Tanítványait a sajtó útján hívta fel arra, hogy az ottani igazgatóságnál jelentkezzenek felvételre.[33]

Itt említjük meg, hogy a bajai tanítóképző a háború miatt a szokásosnál később, szeptember 26-án megtartott évnyitóján az igazgató bejelentette, hogy a székelykeresztúri képző idemenekült tanáraival együtt kezdik el az évet, vállalva a társintézet növendékeinek oktatását is. Ekkor már nyolcvanan kérték felvételüket. Az első két keresztúri osztály külön haladt előre, a harmadikat és a negyediket összevonták a két helyivel,

33 Ujvári 1916, 259–261.

és együttes oktatás folyt. Így a vendégtanárok a felszabaduló óráikban bajai osztályokban is tanítottak. A közös munka 1916 végéig tartott, amikor is megjelent a vallás- és közoktatásügyi minisztérium rendelete az intézet 1917. január 3-i visszahelyezéséről.[34]

Székelykeresztúron a hadüzenet után történtekről az unitárius gimnázium 1916/17-es tanévéről kiadott értesítőjében jelent meg Papp Mózes igazgató tizennégy oldalas beszámolója *Oláh invázió és iskolánk* címmel. Szerzője nem menekült el, így mint szemtanúnak a jegyzeteit hitelesnek kell elfogadnunk. Kisgalambfalvát szerinte szeptember 30-án foglalták el a románok, beszállásolták magukat, a község határán keresztül elindultak Keresztúr erdeje felé, járőreik több szomszéd faluban is megfordultak. Ugyanezen a napon honvédeink visszavonultak. Bár ugyanitt, de másik helyen azt írta, hogy a katonaságot a szeptember 30-át megelőző pár napban csendesen kivonták a városból. Az internátusba beszállásolt csendőrök is szeptember 30-án távoztak, az ellenségnek csaknem Keresztúr határára való érkezésekor. „Keresztúr és [Alsó]Boldogfalva közti határrészeken ásott lövészárokban helyezkedik el néhány katonánk – írta –, hogy október 1-jén a bevonuló oláh sereget egy kis meleg reggelivel fogadja. Az ellenség azonban nem vette ezt igénybe." Október 1-jén Fiatfalváról pár ágyúval lőtték a mieink a feltételezett román állásokat. Puskák is ropogtak, a két fél összelőtt. Katonáink a gimnázium szomszédságában lévő Küküllő hidat felrobbantották, a légnyomás az internátus ablakait bezúzta. A város és benne a gimnázium a legválságosabb ponton, a veszély torkában volt.[35]

A tanítóképzőben okozott károkról Ujvári Mihály igazgató által szerkesztett, az 1916/17-es iskolai évről kiadott értesítőből szerezhetünk tudomást. Az épületet nem érte jelentékenyebb sérülés, azonban a parkot tönkre tették, helyreállítása sok munkával járt. A könyvtárat és a szertárakat feldúlták, sok értékes könyv és felszerelési tárgy tűnt el, a leltározás a tanév végére még nem fejeződött be. Az igazgatói irodában az irományokat összehányták, az összes helyiségbe berondítottak.[36]

Orbán János plébános könyvében rajzolta meg az elnéptelenedett város képét: „A kiárusított üzletek redői lehúzva, a lakások ablakai lefüggönyözve állottak. Egy-egy öreg ember, vagy asszony kísértetként vánszorgott az utcán. Csak a közeli felső falvakból hallatszott ide néha egy-egy ágyúlövés, vagy látszott ide valamelyik felgyújtott háznak a lángja. A megérkezett

34 Amler 1917, 4–8., Ujvári 1917, 3–7., Sztanáné 2013, 157–168.

35 Papp 1917, 4., 6.

36 Ujvári 1917, 5., 22–23.

kevés számú magyar csapat a Lóczinál, a falu felső végén keresztül az úton sűrű drótsövényt húzott. Ezzel s nehány ágyúval kellett volna megvédeni a községet. Itt azonban összeütközésre nem került sor és Keresztúrra egy fogoly főtiszten s legényén kívül román katona nem tette be a lábát."[37] Ez részben ellentmond előző két forrásunknak, oka feltehetőleg a könyvnek az események után évekkel később való megírása. Megerősíti azonban azt, hogy lényeges katonai erő nem jött be a városba.

A történteket a református egyházközség presbitériumi gyűlésének a jegyzőkönyve is megörökítette. Nagy Lajos lelkész 1916. november 30-án tartotta beszámolóját. „Itthon nagyon kevesen maradtak mindössze 100–120 ref[ormátus]. Az Isten különös kegyelme és irántunk való nagy szeretete megőrizte helységünket az ellenség dúlásától. Katonáink bár szeptember 29-én kivonultak a városból, az ellenség nem merte megszállani. Határainkon voltak ugyan harcok, de magát a várost nem lövették s így hajlékaink épségben maradtak s itthonmaradtainknak is a nagy félelmen és remegésen kívül nagyobb szenvedésben nem volt részük. Csapataink a városba október 3-án vonultak be a lakosság örömujjongása között."[38]

Papp Mózes említett beszámolója szerint a szebeni csatavesztés hírére a front összeomlott, a bekerítéstől való félelmükben menekülni kezdtek a román katonák. „Október 3–4-én már javában foly[ik] az ellenségnek a gyors visszavonulása. Székelyföldünk, benne Székelykeresztúr, a legválságosabb pillanatban így menekült meg a nagy veszedelemtől katonáink vitézsége árán Isten segedelmével."[39]

Tehát Székelykeresztúrt szeptember 29-én vagy szeptember 30-án hagyták el védőik, de az is lehetséges, hogy az egyes egységek az egyik, vagy a másik napon távoztak. Két hadtörténeti tanulmány említi meg a várost. Időben az első nagybaczoni vitéz Nagy Vilmos kétkötetes munkája. Eszerint a románok szeptember 30-án folytatták támadásaikat. A védekező 19. népfelkelő dandár aznap az Etéd–Székelykeresztúr vonalig hátrált. Estére így az (erdélyi) 1. hadsereg arcvonala Kibéd, Székelykeresztúr, az Erkedtől nyugatra és délnyugatra lévő magaslatok. Sajnos a szövegből nem derül ki, hogy ez Székelykeresztúrtól keletre vagy nyugatra esett [40]. Kissé egyértelműbben fogalmaz az időben később kiadott másik tanulmány, amelyet vitéz Deseő Lajos írt: „A 19. dandár is kénytelen volt még hátrább

37 Orbán 1943, 71.

38 Jegyzőkönyv Székelykeresztúr 1916.

39 Papp 1917, 5.

40 Nagy 1923, 130.

jönni Kőrispatak és Székelykeresztúron inneni vonal mögé."[41] Vagyis a védelem arcvonala Székelykeresztúrtól nyugatra húzódott. A település területén október 1-jén biztosan, október 2-án esetleg még folytak harci cselekmények. Nagyobb létszámú katonaság nem vonult be, megszállásra, bármiféle közigazgatási berendezkedésre sor nem került. A magyar csapatok nagy valószínűséggel október 3-án tértek vissza a városba.

Meglepő azonban, hogy Székelykeresztúron – de ez különleges volt az elfoglalt területekhez képest – nem a megszállók okozták a legtöbb kárt. Az egyik legfőbb baj a folyamatos oda-vissza vándorlás volt. Mivel a főútvonal keresztülment a városon, érintette minden menekülő vagy visszatérő csoport. Először augusztus legvégén, szeptember legelején például Székelyudvarhelyről menekülő tisztviselőket szállásoltak be az internátusba. Augusztus 30-tól szeptember 15-ig tartott a tömeges menekülés nyugati irányban. Ezután katonai, majd tréncsapatok vonultak át az ellenség felé, keletre. Több katonai hivatal és parancsnokság költözött ide hosszabb-rövidebb időre. Szeptember 16-án a román csapatok által megszállt területekről kivont csendőrséget telepítették be az internátusba, létszámuk 300-400 fő között mozgott. Ők – mint már említettük –szeptember 30-án távoztak. „Kínos és veszedelmes idő volt már csak az a kétrendbeli mozgalom is a városra, igen szomorú alkalom arra, hogy úgy egyesek, mint intézmények vagyona, ingósága pusztuljon és vesszen. Menekülőkön és katonaságon elkeseredés vett erőt, nem kímélte a másét, vitte, amit megfoghatott. Igen szomorú, az itthon maradók közül is többen hasonlót, sőt még többet cselekedtek."[42]

Az ellenség visszavonulása után kezdődtek el az igazán nagy katonai felvonulások és szállítmányozások. A magyarok mellett csehek és németek jöttek-mentek. Utóbbiakról jegyezte meg: „A fönnebb vázolt eltulajdonítási tulajdonság ezekben éppen túlságos mértékben nyilatkozott meg."[43] A nagyobb csapatmozgások október 7–8-tól a hónap végéig tartottak.

Az oda-visszavándorlás mellett nagy gazdasági kárt okozott a terményeknek és az állatoknak a kényszereladása. A menekülők megpróbálták az elhajtható jószágaikat magukkal vinni, azonban a lassú haladás miatt gondjaik lettek az etetésükkel. A hosszú út alatt az állatok lebetegedtek, legyengültek, járványok is előfordultak. Betegh Miklós kormánybiztos szerint „[…] a menekülő irányokon a kormány néhány nap alatt

41 vitéz Deseő Lajos: Az erdélyi román háború. In: Deseő–Ardói 1941, 306.

42 Papp 1917, 6.

43 Uo.

bizottságokat állított fel, melyek az állatokat mindazoktól, kik azokat eladni akarták, tiszteséges áron megvásárolta."[44] Ennek azonban a kortársak és a történészek véleménye is ellentmond. Orbán János a székelykeresztúriakat ért veszteségekről írta: „Menet, menekülés közben elkótyavetyélték a székelyek a barmaikat, e nélkül tértek vissza, de nem bánták, csakhogy itthon lehettek ismét a falu ölelésében."[45] Nagy Lajos református lelkész is említést tett erről jelentésében: „[…] bár ellenség nem járt városunkban és bár a házak és gazdasági épületeink épek, sértetlenek, híveink nagyon sok kárt vallottak. Kénytelenek voltak hihetetlen olcsó áron marha és sertés állományaikat s gabona készletüket eladni s ezenkívül a legtöbb lakás feltörve és kirabolva volt."[46] Véleményét alátámasztja Pataki Szabolcs kutatása, amelyben az erdélyi menekültek állatállományának sorsát vizsgálta meg. „Azok számára, akiknek pénzre volt szükségük, megvolt a lehetőség az értékesítésre, igaz alacsony árakon. Ilyen módon az állam is hasznot húzott a helyzetből, a megvásárolt állatok egy részét az Alföldre szállították, ahol a mezőgazdasági munkákban hasznosították őket, más részüket pedig a hadsereg élelmezésére használták fel."[47]

Végül meg kell említenünk Székelykeresztúr különleges helyzetével szemben az elfoglalt területeken általánosan zajlott atrocitásokat. A megszálló román csapatok gyilkolásait, rablásait, fosztogatásait. Mindent vittek, ami mozdítható volt. Elhajtották az állatállományt, elvitték a takarmányt, a betakarított gabonát. De még a háztartásokból a ruhaneműt, szőtteseket, értékeket. Amire nem volt szükségük, azt tönkretették. Haragjukat a református templomokon, paplakokon töltötték ki. Az orgonákat megrongálták, a padozatot az elrejtett kincsek után kutatva felszedték, az iratokat felgyújtották, vagy csak egyszerűen kidobálták. A polgári lakosság életében, anyagi javaiban, és az egyház tulajdonában bekövetkezett károkat az Udvarhelyi Református Egyházmegye területére a helyi lekészeknek a presbiteri gyűlések által elfogadott és felterjesztett jelentéseiből Vajda Ferenc esperes állította össze.[48]

Mindezek illusztrálására a rugonfalvi presbiteri ülés jegyzőkönyvéből idézünk. Bíró Dezső lelkész beszámolója képletesen írja le a rablóhadjárat

44 Betegh 1924, 71.

45 Orbán 1943, 72.

46 Jegyzőkönyv Székelykeresztúr 1916.

47 Pataki Szabolcs: Erdélyi menekültek állatállománya Kolozs vármegyében 1916-ban. In: Garda 2017, 382–383.

48 Vajda 1917. Hasonló a Görgényi Református Egyházmegye területére: Csekme 1917.

kegyetlenségeit elszenvedő civil lakosság érzéseit: „Az a ránk nézve igen fájdalmas epizód, mely a világháború folyamatában a legnagyobb és legkeserűbb megpróbáltatásban részesített, az oláhok Erdélybe törése volt. Orozva jöttek, úgy, mint e nép természetéből folyt. Hiszen számítottunk is rá, hogy nem fogjuk kikerülni ezt a csapást, mert régen ismerjük ezt a nációt itthonról.

A gyáva, de kegyetlen nép egyszerre tört át határainkon, hogy meggyalázza a székely népet, s vele együtt tönkre tegye Magyarország legszebb, minékünk pedig legszentebb földünket: Nincs, ki megvédjen. Fiaink messze tájakon küzdenek más ellenségeinkkel, a nagy orosz medvével, s a hitszegő taljánnal, s nem tudnak haza érkezni idejében, hogy a rabló ne érinthesse bocskorával a haza földjét. – Menekülni kell, itt hagyva mindent martaléknak. Százezer számra menő embertömeg indul a Magyarhon szíve felé, az Alföld rónáira, szekértábor, gyalog embercsoportok gyermekeiket féltő senkitől sem védett nők, kisgyermekek, vonatok számtalan sorozata. Kelnek útra, mindenütt sírás, jajgatás, mindenütt pusztulás. A rendetlenség óriási. De ki is tudna rendet tartani százezrek felett?

Hiába: a rombolásban a pusztulásban a legirtózatosabb félelmek között minden szó elvész. Az egész kavarodás olyan, mint egy nagy népvándorlás, mely nyomul keletről nyugat felé, hogy életét mentse. Hetek kellenek, míg a gőzkocsik megtesznek egy rendes utat a menekültek ezreivel. Heteken keresztül tart az irtóztató küzdelem. Hiszen mindenütt akadályok vannak. Ezeken kell áttörni míg végre megpihenhet ismét a mindenét veszni hitt ember. Csak az akadályokban csillan fel gyakran egy kis biztató remény. […]

Ha kissé késve is, de el nem hagyva, itt van Istenünk ereje, segedelme. Segedelme megnyilvánult, szeretetében nem hagyott el.

Megverve már az ellenség. Határainkon túl van, és mi újra itt vagyunk – bizony fájdalom – többé-kevésbé meglátogatott hajlékainkban; sok a kár, sok a veszteség, mely munkánknak, szorgalmunknak véres verejtékkel gyűjtött vagyonunknak elég nagy részét tönkre tett. Bizony sok idő kell, míg újra ott leszünk, hol az oláh invázió előtt voltunk, de amiképp haza segített az Isten, úgy meg fog segíteni ezután is, mert mi benne bízunk. Aki pedig benne bízik, soha nem csalatkozik.”[49]

49 Jegyzőkönyv Rugonfalva 1916.

Irodalomjegyzék

Amler 1917. Amler Antal (szerk.): *A bajai magyar királyi áll. elemi népiskolai tanítóképző-intézet XLIV. értesitője az 1916/1917. (XLVII.) iskolai évről.* Baja, 1917.

Betegh 1924. Betegh Miklós: *Erdély a háborúban. Néhány erdélyi adat az 1914–1917. évek történetéhez.* Dicsőszentmárton, 1924.

Csekme 1917. Csekme Ferencz: *Háborús feljegyzések a görgényi református egyházmegyének az 1916. évi oláh betöréskor menekült egyházairól.* Szászrégen, 1917.

Csóti 2004. Csóti Csaba: *Az 1916. évi erdélyrészi háború és a Székelyföld. Limes, 17.* (2004) 1. sz. 51–66.

Deseő–Ardói 1941. vitéz Deseő Lajos – Ardói Gyula (szerk.): *Erdélyi ezredek a világháborúban.* Ardói Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, é. n. [1941.]

Fejér 1917. Fejér Sándor: A román betörés és a kiürítés. Alispáni jelentés. 1–2. rész. *Csiki Lapok*, 1917. augusztus 1. 2., 1917. augusztus 8. 1–2.

Garda 2016. Garda Dezső: *Gyergyó a 1916-os román betörés viharában.* Gyergyószentmiklós, 2016.

Garda 2017. Garda Dezső (szerk.): *Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2017.

Jegyzőkönyv Székelykeresztúr 1916. *Jegyzőkönyv a székelykeresztúri ref. egyházközség presbiteriumának 1916. évi november 30-án tartott gyűléséről.* A Székelykeresztúri Református Egyházközség irattára.

Jegyzőkönyv Rugonfalva 1916. *Jegyzőkönyv. Felvétetett Rugonfalván 1916. deczember 17-én a presbiterium közgyűlésén.* A Rugonfalvi Református Egyházközség irattára.

Kápolnási 2016. Forró ősz Székelyudvarhelyen – 1916. 1–5. rész. *Udvarhelyi Híradó*, 2016. szeptember 6. 7., 2016. szeptember 20. 7., 2016. október 18. 7., 2016. december 13. 7., 2017. január 10. 7.

Kápolnási 2017. Adalékok a Menekülés a Székelyföldről című sorozatunkhoz. Meddig jutottak el a románok 1916-ban? *Udvarhelyi Híradó*, 2017. július 4. 7.

Kápolnási 2018. Menekülés Székelyföldről. 1–11. rész. *Udvarhelyi Híradó*, 2017. január 31. 7., 2017. április 11. 7., 2017. május 9. 7., 2017. június 6. 7., 2017. augusztus 8. 7., 2017. szeptember 26. 7., 2018. január 23–24. 7., 2018. február 20. 7., 2018. április 24. 7., 2018. május 22. 7., 2018. június 19. 7.

Kása 2017. Kása Csaba (szerk.): V*álogatás Székelykeresztúr helytörténeti irodalmából. Ipar-, mezőgazdaság-, társadalom- és iskolatörténet.* Kunszentmiklós, 2017.

Katona 2016. Katona Csaba: „… háború van-e már Romániával?" Románia háborúba lépésének emlékezete magyar magániratokban. *Pro Minoritate*, 25. (2016) 4. sz. 37–49.

Kocsis 2003. Kocsis Lajos: Erdélyi menekültek Debrecenben 1916 őszén. *Erdélyi Múzeum*, 65. (2003) 3–4. sz. 88–95.

L. Balogh 2016. L. Balogh Béni: 1916 – a fordulat éve. Románia hadba lépése és az erdélyi románság. *Pro Minoritate*, 25. (2016) 4. sz. 18–25.

Nagy 1923. nagybaczoni vitéz Nagy Vilmos m. kir. vezérkari alezredes: A *Románia elleni hadjárat 1916–1917. I–III. k.* M. Kir. Honvédelmi Ministerium, Budapest, é. n. [1923.]

Orbán 1943. Orbán János: *Székelykeresztúr története*. Kolozsvár, 1943. (Reprint kiadása: Kunszentmiklós, 2015.)

Pap 1917. Pap Mózes: Oláh invázió és iskolánk. In: Pap Mózes (szerk.): *A székelykeresztúri államilag segélyezett unitárius főgimnázium értesítője az 1916–17. iskolai évről.* Székelykeresztúr, 1917. 3–17.

Pomogáts 2012. Pomogáts Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban. Szépirodalmi művek és történelmi dokumentumok az 1916-os erdélyi román betörésről és a visszaverésről.* Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2012.

Sebesi 1917. Sebesi János: *Alispáni jelentés Udvarhely vármegye közigazgatási állapotáról az 1916. évben.* Székelyudvarhely, 1917.

Szádeczky 1932. Szádeczky Kardoss Lajos: *Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük 1916–17. I–II. k.* Budapest, é. n. [1932.]

Sztanáné 2013. Dr. Sztanáné dr. Babics Edit: Székelykeresztúri diákok Baján 1916-ban. D*anubius Noster*, 1. (2013) 3–4. sz. 157–168.

Ujvári 1916. Ujvári Mihály: A székelykereszturi áll. tanítóképző-intézet meneküléséről. *Magyar Tanítóképző*, 31. (1916) 8. füzet. 259–261.

Ujvári 1917. Ujvári Mihály (szerk.): *A székelykeresztúri m. kir. áll. elemi népiskolai tanitóképzőintézet értesítője az 1916–17. iskolai évről.* Székelykeresztúr, 1917.

Vajda 1917. Vajda Ferencz: *Az Udvarhelyi Református Egyházmegye az oláh invasio alatt.* Székelyudvarhely, 1917.

PESTI NAPLÓ

Háboru Romániával

Hírlapi tudósítás a román hadüzenetről
Pesti Napló, 1916. augusztus 29. 1.

ELLENZÉK

Németország megüzente a háborut Romániának

Hírlapi tudósítás a román hadüzenetről
Ellenzék, 1916. augusztus 29. 1.

A front helyzete 1916. szeptember végén, október elején
Pesti Napló, 1916. október 5. 2.

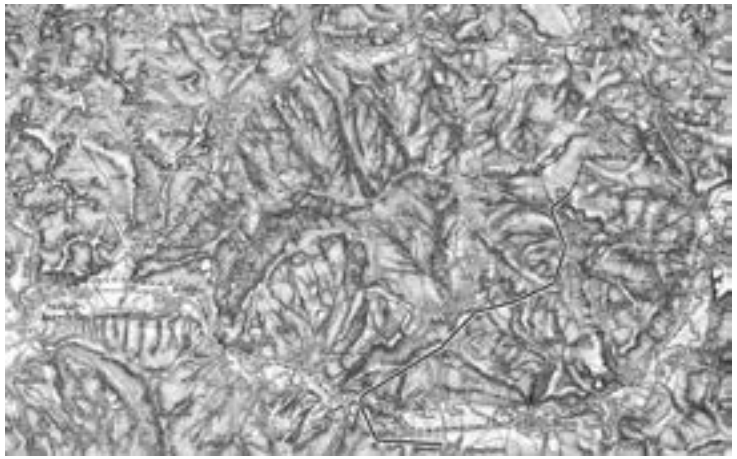

A front helyzete Székelykeresztúrtól keletre, szeptember 18-a és 28-a között, a leírások alapján korabeli katonai térképre rajzolva
Székelyudvarhely. K. u. K. militär-geographisches Institut [Wien], 1906.

Menekülés szekérrel
Kápolnási 2018, 1.

Menekülés gyalog
Kápolnási 2018, 3.

Menekülők pihenője Kolozsvár előtt
Kápolnási 2018, 2.

Megérkezés vonattal a szolnoki pályaudvarra
Kápolnási 2018, 5.

A kisgalambfalvi emlékmű
A szerző felvétele.

Székelyudvarhely, a csizmadia szín a románok kivonulása után
Levelezőlap.

Kőő Artúr

Erdélyi román politikai törekvések a dualizmusban

A Budapesti Hírlap 1919. január 2-án a következő hírt közölte olvasóival: „Ferdinánd román király Maniu Gyulának, Vajda Sándornak, Pop-Cs. Istvánnak és Vlad Aurel miniszteréknek a román koronarend nagykeresztjét adományozta. Ugyane kitűntetésben részesültek Mihali Tivadar dr., a volt román nemzeti párt elnöke és illyésfalvi Pap György, a román nemzeti komité volt elnöke is.” [1] A román állami kitűntetésben részesülő politikusok a dualizmus időszakában a magyar parlament képviselői voltak több ízben is, mandátumot a Román Nemzeti Párt színeiben indulva szereztek. A magyar országgyűlésben az erdélyi románság jogaiért végzett fáradhatatlan tevékenységükön kívül fontos megemlíteni, hogy elévülhetetlen szerepe volt a Román Nemzeti Párt politikusainak abban, hogy Erdélyt[2] az első világháborút lezáró békeszerződés Romániának juttatta, s nem elhanyagolható ténykedésük a frissen létrejött, balkáni nagyhatalommá vált Nagy-Románia államapparátusának működőképessé tételében. Mindezeket figyelembe véve az alábbi kérdések fogalmazódhatnak meg: Mit érdemes tudni arról a pártról mely tucatszámra termelte ki azokat a politikusokat, kiknek elvitathatatlan érdemeik voltak a Román Királyság háború utáni hatalmas növekedésében?[3] Milyen célkitűzéseket fogalmazott meg a Román Nemzeti Párt? Hogyan szerepeltek a választásokon? Kiket tudhattak soraikban és milyen tevékenységet folytattak? A feltett kérdésekre keresi a választ tanulmányunk, figyelembe véve, hogy a terjedelmi korlátok lehetetlenné teszik a téma teljes, legnagyobb részletességgel történő bemutatását, elemzését.

*

Az erdélyi románságot a kiegyezés létrejöttének híre lesújtotta. Az 1848-ban, majd az 1863-1865 közötti, nagyszebeni „csonka gyűlésen”

1 Budapesti Hírlap (39. évf., 2. sz.) 1919. január 2. 8.

2 Erdély alatt tágabb értelemben Belső-Erdélyt (Király-hágón túli, a Kárpátokig nyúló terület), a Partiumot, a Bánság keleti nagyobb részét és Máramaros vidékét értjük.

3 Románia területe az első világháborút követően 140 ezer km²-ről 297 ezer km²-re nőtt, azaz több, mint kétszeresére!

[4]felcsillanó remény a porba hullott, így 1867 után szinte magától értetődő volt, hogy vallási és politikai képviselőik az autonóm Erdély létrehozását fogják követelni. A kialakult politikai élet rendszere elleni tiltakozásul egyesek az országos politika színterén passzivitást követeltek, míg mások – a számukra szerencsétlen helyzet ellenére – az aktívitás mellett tették le voksukat. A passzivitás pártján álló erdélyi román nemzetiségi politikusok a magyar törvényhozással szemben ugyanolyan passzív álláspontra szerettek volna helyezkedni, mint amilyet az erdélyi magyarság tanúsított 1863-ban a nagyszebeni tartománygyűlésen. Ösztönözte őket az az elgondolás, hogy a dualizmus éppen úgy nem lesz állandó, mint az 1849 és 1857 között fennálló rendszer. Ez a passzivitás lényegében abból állt, hogy a parlamenti választások alkalmával az erdélyi románságot egységesen képviselő jelöltet nem szándékoztak indítani, ugyanakkor a törvényhatóságok gyűléseire (vármegyei szinten) ez nem volt érvényes. Az aktivitás és passzivitás kérdése éket vert a Magyar Királyság románjai közé, így önmagában véve is jelentősnek tekinthető, hogy 1869-ben egyáltalán létrejött olyan pártformáció, amely a románság érdekérvényesítéséért harcolt. A zavarodottságot tükrözi azonban, hogy rögtön kettő is: az Erdélyi Román Nemzeti Párt és a Magyarországi és Bánáti Román Nemzeti Párt. Utóbbi már megalakulásakor kijelentette, hogy a belépők nem lehetnek kapcsolatban más politikai párttal és követniük kellett a meghatározott pártprogramot. Ez utóbbi az alábbi célkitűzéseket fogalmazta meg:

- ✓ Szolidaritás az ország hasonló érdekű népeivel.
- ✓ A román és szerb képviselők törvénytervezetének fenntartása.
- ✓ Erdély kérdésében az erdélyi román képviselők Ilie Măcelaru által előterjesztett javaslatának fenntartása.
- ✓ A nemzetiségi törvény elvetése.
- ✓ A horvát nemzeti program támogatása az országok önkormányzata tekintetében.
- ✓ Községi önkormányzat.

4 Ezen az erdélyi országgyűlésen csupán 46 román és 32 szász képviselő vett részt. A 43 magyar képviselő távolmaradása miatt „csonka gyűlésnek” nevezik. Az országgyűlés érvénytelenítette az 1848-ban szentesített Magyar Királyság és Erdély között létrejött uniót, megszavazta a románok nemzeti és vallási egyenjogúsításának törvényjavaslatát, törvénybe iktatta az Októberi Diplomát és a Februári Pátenst, valamint a bécsi birodalmi tanácsba való követküldésről határozott. Határozatait 1867-ben a király hatályon kívül helyezte.

✓ A liberalizmus és demokrácia alapelveinek elfogadása a közélet minden terén.[5]

A politikai passzivitásról a nemzetiségi egyenjogúsításról szóló 1868. évi XLIV. törvénycikk meghozatalát követően 1869. március 7-én és 8-án, a szerdahelyi értekezleten döntöttek az erdélyi románokat képviselők. Fontos ugyanakkor, hogy a gyűlésen részt vevők mindezt Erdélyre vonatkozóan mondták ki. A magyarországi részek román politikusai fenntartották az „akciószabadsághoz" való jogukat.[6]

Az aktivitás mellett kitartók Andrei Şagunát köré csoportosultak, őt tekintették politikai vezetőjüknek. A passzivitás hívei pedig Ioan Vancea de Buteasa balázsfalvi érsek mögött sorakoztak fel. Şagunaék 1872. május 5-én és 6-án egy úgynevezett nemzeti értekezletet tartottak, amelyben az aktivitásra vonatkozóan egy Memorandumot szerkesztettek. Ugyanebben az évben egy másik lépés is történt az aktivisták részéről. Magyarország akkori miniszterelnöke, Lónyai Menyhért az aktivisták nagyszebeni értekezletét figyelembe véve elhatározta, hogy a maga részéről megteszi azokat a szükséges lépéseket – felvéve a kapcsolatot az erdélyi román vezető politikusokkal –, melyek biztosítják azoknak a kéréseknek a megismerését, melyeket esetleg elfogadhatónak tartana a magyar kormány.[7] Ezekre alapozta volna a magyar-román megegyezést. A nagyszebeni gyűlés békülési szándékot tükröző határozatain kívül voltak román részről más gesztusok is, amelyek abba az irányba mutattak, hogy elérkezett az ideje a kölcsönös megértésnek.[8] Ilyen gesztus volt a „testvériségi ünnepség" 1871-ben, melyet a brassói magyarok és románok szerveztek, annak jegyében, hogy végre meg kell találni a békés együttélés módját.

Román részről sósmezei Vajda László vetette fel Lónyai miniszterelnök előtt a román-magyar kibékülés lehetőségét. Ő értesítette a miniszterelnököt, hogy a békülést – a románság számára teendő bizonyos politikai engedmények feltétele mellett – a passzivitás pártján állók Balázsfalván is támogatják. Lónyai Vajdán keresztül közölte a balázsfalviakkal, hogy követeléseik minimumát – melyek a balázsfalviak szerint alapjai lehetnének a magyar-román kibékülésnek – tájékoztatás céljából Emlékiratban foglalják össze és közöljék. A passzivitást 1869-ben kimondó román nemzetiségi

5 Jordáky 1974. 96.

6 Jancsó 2019. 113.

7 Uo. 114.

8 Uo.

politikusok 1872 július első napján gyűltek össze Balázsfalván és július 3-án Emlékiratba foglalták mindazokat a kéréseket, amelyeknek teljesítését egy magyar-román kibékülés feltételének gondolják. Ezt az emlékiratot Ioan Vancea de Buteasa görögkatolikus érsek írta alá mint elnök és Ilie Măcelar (a passzivitást kimondó szerdahelyi értekezlet elnöke) mint másodelnök. Továbbá Gheorghe Barițiu, mint titkár és dr. Ion Rațiu mint jegyző. Ők ugyanebben a tisztségben 1869-ben a szerdahelyi értekezlet passzivitást kimondó határozatát is aláírták.

Lónyai tudomásul vette a balázsfalviak Emlékiratát, de a tervezett magyar-román megbékélésből semmi nem lett. A balázsfalviak ugyanis olyan minimálisnak mondott követeléseket állítottak össze, amelyek – a magyar fél szerint – „meghaladták" a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló 1868. évi XLIV. törvénycikkben biztosítottakat. Az Erdélynek Magyarországgal való egyesítését kimondó törvénynek revízióját is kérték. Lónyai azért sem folytathatta tovább a kibékülésre vonatkozó tárgyalásokat, mert csakhamar kénytelen volt a miniszterelnöki székből felállni. 1873-ban június 28-án Şaguna is meghalt és ennek következtében az aktivisták elveszítették egyik legmeghatározóbb politikusukat.

Említettük, hogy a passzivitást kimondó 1869-iki szerdahelyi határozat nem volt kötelező érvényű a magyarországi részeken élő románokra. Ők tovább is részt vettek a parlamentáris küzdelmekben. Vezető politikusaik Vincențiu Babeș és Alexandru Mocsonyi voltak. Részt vettek a parlamenti tárgyalások során minden olyan kérdés megvitatásában is, amelyek a román nemzetiségi kérdéssel voltak kapcsolatosak. Annak következtében, hogy ők nem laktak az ország olyan területén, melynek valaha közjogilag olyan különállása lett volna, mint Erdélynek, nem követeltek autonómiát, hanem a magyar állam föderatív átalakításában gondolkodtak.

*

1880-ban Nagyszebenben Partenie Cosma, az Albina nevű román pénzintézet igazgatója lakásán a meghívott 29 helyett 22 román vezetőpolitikus gyűlt össze. A jelenlévők az erdélyi románok politikai helyzetét értékelték és az esetleges további teendőkről egyeztettek. A megbeszélés végeredménye az volt, hogy „szükséges, hasznos és lehetséges is közös alapon egy román nemzetiségi-politikai akciót indítani".[9] Ez azt jelentette: megállapodtak abban, hogy a következő választáson az erdélyi és magyarországi románok egységesen lépnek fel; meghatározzák

9 Uo. 119.

a 2,5 milliós románság politikai helyzetét és közös választási programot dolgoznak ki. A közös program kidolgozására egy héttagú bizottságot választottak. A bizottság tagjai lettek: Gheorghe Barițiu, Partenie Cosma, Vincențiu Babeș, N. Popea, G. Pop de Bășești, Ioan Rațiu és V. Roman.[10] A legsűrgősebb feladatnak a választói klubok megalapítását tartották. 1880. november 1-jén körlevelet küldtek ki minden város és község román vezetőjéhez, melyben felszólították őket a klubok megalakítására és 3-5 tagú vezetőség megválasztására.[11] 1881. március 1-én Nicolae Popea nagyszebeni görögkeleti vikárius (később karánsebesi püspök) és Gheorghe Barițiu aláírásával egy felhívás jelent meg, amely egy olyan román nemzeti értekezlet összejövetelét javasolta, mely határozatot hozna, hogy a románság milyen álláspontra helyezkedjen a küszöbön álló parlamenti választásokkal kapcsolatosan. A felhívásra a román választók vezetői gyűléseket hívtak össze a választókerületekben és kimondták: részt vesznek a tárgyalásokon. Egyúttal két küldöttet is választottak, hogy azok az összeülő értekezleten képviseljék a választókerületet. A két küldöttet ellátták formális megbízólevéllel, amelyet az értekezlet aztán felülvizsgált és ha szabályszerűen kiállítottnak találta, akkor azt igazolta. Így gyűlt össze 1881. május 12-re a román választókkal bíró összes kerületekből 153 küldött.[12]

Az 1881. május 12-én és az azt követő néhány napon tartott román nemzeti értekezlet egy szolidáris alapon álló román nemzeti párt alakítását határozta el és egy román nemzeti politikai program összeállításáról döntött. A pártprogram, melyet az értekezlet szerkesztett, főbb pontjai a következők voltak:

- ✓ Ami a román nyelvet és közművelődést illette, követelte a párt a meglevő törvények végrehajtását.
- ✓ Követelték a nemzetiségi törvény revideálását,[13] a román nyelv hivatalos használatát az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban mindazon kerületekben, amelyekben románok laknak.
- ✓ Román tisztviselők alkalmazását e kerületekben – nem románok csak olyanok alkalmazhatóak tisztviselőként, akik a román nyelvet szóban és írásban tökéletesen bírják és ismerik a nép szokásait.

10 Jordáky 1974. 122.

11 Uo.

12 Jancsó 2019. 119. – Jordáky Lajos szerint a konferencia jegyzőkönyve szerint Erdélyből 42 megyei választókerületből és 7 városból 103 delegátus vett részt. Jordáky 1974. 124.

13 felülvizsgálását

- ✓ Teljes egyházi autonómiát.
- ✓ Román tanításnyelvű állami iskolák és közművelődési intézmények állítását a románság számának és az általa viselt állami terheknek megfelelő arányban.
- ✓ Eltörlését minden olyan törvénynek és kormányrendeletnek, amely akadályozza a románság nemzeti fejlődését.
- ✓ Új és szabadelvű választói törvényt a választói jog kiterjesztésével.

A Román Nemzeti Párt kijelentette: anélkül, hogy állást foglalna a dualizmussal szemben, minden törvényes eszközzel fog küzdeni Erdély autonómiájának visszaállításáért. Az értekezlet a passzivitást ez alkalommal is csak az erdélyi választókerületekre vonatkozóan mondta ki. Választottak egy kilenctagú bizottságot Nagyszeben székhellyel, amelynek feladata volt a meghozott határozatok Memorandumba foglalása. Az összes résztvevő fogadalmat tett, hogy az elfogadott határozatok, valamint a pártprogram jegyében politizálnak és agitálnak a románság körében. T. V. Păcățian a Román Nemzeti Párt történetének egyik kutatója az 1881-es esztendőt „demarkációs vonalnak” tekinti a Magyar Királyságban élő románok politikáját illetően. Păcățian szerint „a nemzeti követelésekért folytatott harc” egy új szakasza kezdődött ekkor el.[14] A Román Nemzeti Párt születésének és a Román Királyság függetlenségének[15] elismerésének dátuma ugyanazon évre datálható, így nem téves az az állítás, hogy 1881-ben egy új korszak kezdődött Románia és a magyarországi románság közötti kapcsolatrendszert figyelembe véve is!

*

1884 áprilisában Nagyszebenben jelent meg egy modern román napilap, a Tribuna. A Romániából visszatért Ioan Slavici irányítása alatt párton kívüli fiatal értelmiségi csoport szerkesztette és töltötte meg tartalommal a lapot, mely a korábbiaknál sokkal élesebb hangon támadta a kormányzatot. A passzivista taktikát újra értelmezték. Nem érték be a nemzeti mozgalom vezetőinek szinte csak ünnepélyes tiltakozó deklarációkra és bizonyos kultúrmunkára szorítkozó óliberális módszereivel, hanem a szélesebb néprétegek mindennapos gondjait is bevonta a nemzet-sérelmi politikába,

14 Păcățian 1910.

15 Az 1877-1878-as orosz-török háború teremtette meg a lehetőséget a Román Királyság függetlenné válásához.

s arra törekedett, hogy az egész magyar állam románságát az állandó mozgósítottság állapota felé hajtsa.[16] A tribunista fiatalok nyomásának hatására a román párt rákényszerült – ezzel valóra váltva a nyolcvanas években hozott határozatait –, hogy az uralkodó elé terjesszen egy nagy terjedelmű emlékiratot a Magyar Királyság román lakosainak kollektív politikai sérelmeiről. A memorandumot szorgalmazók Bukarestből is kaptak ekkor már támogatást, ugyanis 1891-ben megalakult a románok kulturális egységét szolgáló szövetség, A Liga Culturală.[17] A Nyugat-Európának szánt irat 15 ezer példányban jelent meg, román, francia, német és olasz nyelven terjesztették őket. A románok történetét, az európai fejlődésben elfoglalt helyét taglalták bevezetőjében a szerzők, majd az 1867 utáni nemzeti-kulturális sérelmeiket sorolták fel benne. A készülőben lévő óvodatörvényt, mely elrendelte volna kötelezően a magyar nyelvbe való bevezetést a kisgyerekek számára, a nemzetiségek és a „mai idő szelleme elleni merényletnek" nevezték.[18] A magyar egyetemisták Moldován Gergely kormánypárti román professzor segítségével készítettek egy választ a román támadásra, amire a román tanulóifjúság nevében Aurel C. Popovici orvostanhallgató adott ki replikát. Erre a nyugati újságírók is felfigyeltek és több nyugat-európai politikus érdeklődését is felkeltette. Popovici válaszát mind a magyar kormány, mind a Román Nemzeti Párt jelentősnek tartotta, izgatás címén a román hallgatót Kolozsváron 1893-ban el is ítélték, ám a börtönbűntetés elől külföldre szökött. A röpirat hatására döntöttek úgy Nagyszebenben, hogy a régóta tervezett Memorandumot haladéktalanul hivatalosan is benyújtják. A román politikusok most ismét két táborra oszlottak. Az „antimemorandisták" főként a hajdani bánsági aktivisták, Alexandru Mocsonyi tekintélyes táborából kerültek ki. Ők a kudarcot elkerülendő, csak egy politikailag alaposan előkészített, a kormány és a korona által bekért emlékirat benyújtására voltak hajlandók, ezért a „kellő időpont" kivárása címén ellenezték, majd szabotálták az egész akciót.[19] Hozzájuk csatlakoztak a merev passzivisták közül – főleg a Gazeta Transilvaniei köréből – azok a tekintélyes erdélyiek, akik még az 1863–65. évi szebeni gyűlés alapján gondolkodtak. A nagyobb erőt ekkor

16 Szász 1988. 1656.

17 A Liga alapítói között volt Slavici is, rövid időn belül Párizsban, Berlinben és Antwerpenben is létrehozták szervezeteiket, melyek nemzetközi propagandatevékenységet folytattak.

18 Szász 1988. 1657.

19 Uo. 1658.

már a „memorandisták" jelentették, élükön Eugen Brotével, a bukaresti liberálisok egyik „tribunista" bizalmasával. Hozzájuk húzott Gheorghe Pop de Băseşti, az emlékiratokat mindig pártoló Raţiu, de a bánságiakkal hagyományosan összekülönbőző aradiak is, kiknek fő szószólója a tüzes nacionalista agitátor, Vasile Mangra görögkeleti teológiai tanár volt.[20] A szűkebb vezetőség mégis úgy döntött, hogy vár az emlékirattal. Azonban a tribunisták a saját választási geometriájuk alapján összeállt közgyűléssel – próbaszavazás ürügyén – érvényesítették az „azonnali benyújtás" híveinek álláspontját. Az új pártvezetés élére Raţiu került, beválasztottak Brotén kívül is egy sor tribunistát, köztük Aurel C. Popovici-ot.

Az emlékirat alaptétele az volt, hogy „25 év alkotmányos lét után a lelkek ellenségesebben állnak szemben egymással, mint valaha", és a románok „többé nem bízhatnak sem a budapesti országgyűlésben, sem a magyar kormányban". Fordulatot csak a király „természetes közvetítésétől" várnak, hogy „törvényes formában és az erre hivatott tényezők közreműködésével megváltoztassák hazánk kormányzati rendszerét".[21] 1892 májusában, a dualizmus negyedszázados ünnepségeinek előestéjén egy 237 főnyi delegáció vitte a Memorandumot Bécsbe, hogy ott – a komité titkárának ironikus kifejezése szerint – bevádolja a magyar királyt az osztrák császárnál.[22] A kabinetiroda a király személye körüli magyar miniszterhez irányította őket, s miután az sem volt hajlandó a vezetők számára Budapest megkerülésével audienciát kieszközölni, Raţiu elnök lepecsételt borítékban a kabinetirodában hagyta a Memorandumot. Onnan felbontatlanul Budapestre küldték, a miniszterelnökség pedig ugyanúgy visszaküldette a „feladó", Raţiu lakcímére. Az akció első, még a hagyományos sérelmi taktika kereteiben vezetett szakasza ezzel kudarcot szenvedett.[23] Nagyszebenben azonban 1892 derekán 11 ezer román és 2 ezer idegen nyelvű példányban kinyomtatták és részben a Liga Culturală segítségével terjesztették a Memorandumot. A magyar kormány némi ingadozás után döntött. A kolozsvári ügyészség előbb Brote ellen indított vizsgálatot, majd 1893 májusában eljárást indított az aláíró Raţiu elnök, Gheorghe Pop alelnök, Vasile Lucaciu és Septimiu Albini titkárok és velük együtt az értelmi szerzőséget szintén vállaló többi tag ellen is. Az esküdtek nagy többséggel elmarasztalták a vádlottakat, csupán 4 főt mentettek fel.

20 Uo.

21 Uo. 1660.

22 Uo.

23 Uo.

14 vádlottat sajtó útján elkövetett izgatás címén két hónaptól két és fél évig terjedő államfogházra ítéltek. Raţiut két évre, az akció főszervezőjének mondott Lucaciu a maximális büntetést kapta, öt év államfogházra ítélték. A kollektív fellebbezést a Kúria elutasította. Az elítéltek július végén Vácott és Szegeden kezdték meg büntetésük letöltését. A Memorandum-akció az 1881-es egyesülést követő időszak legjelentősebb tevékenységeként vonult be a Román Nemzeti Párt történtenélmébe.

*

A századfordulón a Memorandum sikertelenségének hatására a politikai passzivitást támogató kulturális és művelődési szervezetek – köztük a román komité, a Román Nemzeti Párt és a Liga Culturală – súlyos válságba kerültek. A párton belül új politikai generáció kezdett megerősödni. A fiatal nemzedék a parlamentbe való visszatérést szorgalmazta, amit támogattak az aktivizmust hirdető új lapok is, mint például a nagyszebeni Telegraful Român, az aradi Tribuna Poporului és a szászvárosi Libertatea.[24] A párton belüli erőviszonyváltozást mutatta, hogy 1903-ban a Román Nemzeti Párt politikusa Aurel Vlad, aki az aktivitás mellett kardoskodott, időközi választást nyert a Hunyad vármegyei Dobra választókerületben. 1904-ben ismét két időközi választáson indított a párt jelöltet, igaz Ioan Suciu és Gheorghe Pop de Băseşti is elvesztette a küzdelmet. A párt új irányvonalát hivatalosan az 1905 januárjában tartott nagyszebeni értekezleten határozták meg és fogadták el. Băseşti elnök, Vasile Lucaciu főtitkár lett. Az értekezlet résztvevőinek túlnyomó többsége Erdélyből és Arad vármegyéből származott, s a tagságban már jelentős volt az a fiatal román értelmiség is, amely az elmúlt évtizedben kezdte meg politikai pályafutását. A párt hivatalosan megtartotta az eredeti 1881. évi pártprogramot, de immár nem volt kérdés az, hogy aktívan részt vesznek az országos politikai életben is. Követelték:

- ✓ A román nép államalkotó voltának elismerését és alkotmányos fejlődésének biztosítását közjogi intézmények segítségével.
- ✓ Hangsúlyt helyezett a többségi elv figyelembevételére az anyanyelvhasználatban és a választójogi követelések terén is.
- ✓ A képviselőházban a nemzetiségeknek arányukhoz mérten, alanyi jogon járó helyeket követeltek.

24 Szendrei 2006. 56.

A fordulat után a komité sajtóközleményben adta a választók tudtára, hogy a Román Nemzeti Párt részt vesz az országgyűlési választásokon, és elvárja a román nemzetiségű választópolgárok támogatását.[25] A román párt nagy lendülettel készült az 1905-ös választásokra. Első és legfontosabb feladata volt, hogy a hosszú passzivitás után kiegészíttesse és ellenőrizze a választói listákat. Mindez előre vetítette a konfliktust, hiszen sok esetben a választók nemzetiségi aránya döntően befolyásolhatta a szavazások végkimenetelét.[26] A Román Nemzeti Párt életét megnehezítette, hogy a választásra jogosultak és a román politikusok egy része hagyományosan a magyar kormányt támogatta. Mindezt tetézte, hogy nehezen lehetett szavazásra ösztönözni a passzivitáshoz szokott szimpatizánsokat, valamint az, hogy a Szabadelvű Párt és a Függetlenségi és 48-as Párt a kampány során összehangolta fellépését. Az ellenzék kezdeményezésére az Országos Magyar Szövetség felszólította a választókat, hogy „az olyan kerületekben, hol a nemzetiségi párt jelöltet állít, a hazafias érzésű választópolgárság, félretéve minden párttekintetet, ama hazafias párt jelöltjét támogassa, melyiknek legtöbb kilátása van a győzelemre”.[27] Egy másik hatékony módszernek látszott, hogy a román többségű választókerületekben a kormánypárt és az ellenzék is román származású jelölteket támogasson, sőt alkalomadtán egy másik románt léptessen fel a Román Nemzeti Párt (RNP) jelöltjeivel szemben.

Az 1905. évi választásokon harminchárom kerületben nyolc RNP-politikus szerzett mandátumot (25%), ami lényegesen elmaradt a várakozásoktól. Ha azonban csak a párt által állított jelöltek választókerületeiben vizsgáljuk a támogatottságot, ez az arány kb. 50%-ra tehető.[28] A Szabadelvű Párt kilenc román származású politikust juttatott a parlamentbe. A 110.000 román választópolgárnak csupán 15%-a (kb. 16 000 fő) szavazott az Román Nemzeti Párt jelöltjeire. A párt eredményének értékelésekor nem elhanyagolható szempont – mint a fentiekben is láttuk –, hogy a román választók motiváltsága csekély volt, azaz a választókerületek román választóinak aktivitása általában jóval elmaradt a magyarság részvételi arányától.[29] Az 1905-ös választási eredmény korántsem hozott olyan sikert az RNP-nek, mint amilyenben a pártvezetés

25 Uo. 57.

26 Uo. 60.

27 Egyetértés, 1905. január 8. 2.

28 Szendrei 2006. 62.

29 Uo.

titkon reménykedett, hiszen minden kerületben, ahol jelöltet indítottak, a román választók voltak többségben, de – mint ahogy azt a végeredmény mutatta – nem mindig sikerült a párt mellé állítani őket. Sőt, a román származású választópolgároknak cirka fele nem az önálló román pártra szavazott. Igaz, az is tény, hogy végül nem teljesült a szabadelvűek és a függetlenségiek összecsengő célja sem, miszerint a Román Nemzeti Pártot meg kell akadályozni abban, hogy akár csak egyetlen képviselőt is a magyar parlamentbe juttasson.[30]

Az Román Nemzeti Párt vezetése nem támogatta a Fejérváry vezette „darabontkormányt",[31] mert elfogadták azt a több magyar politikus által is hangoztatott érvelést, hogy az az alkotmányt megkerülve jutott hatalomra. A képviselőház feloszlatását követően, 1906. március 12-én a nemzetiségi frakció manifesztumot juttatott el a királyhoz, amelyben összegezte követeléseit. A nemzetiségi vezetők meg voltak győződve arról, hogy az uralkodó nem fog új parlamentet összehívni, hanem átmeneti megoldásként abszolút kormányzást fog gyakorolni, kibontakozásként pedig létrehozza Nagy-Ausztriát (Grossösterreich), a birodalom nemzetiségeinek föderációját.[32] A Wekerle-kormány kinevezése áprilisban és az új országgyűlés összehívása 1906 májusára ebből kifolyólag teljesen felkészületlenül érte a román pártot. 1906 tavaszán, közvetlenül az új országgyűlési választások előtt, a meglepett román komitének nem volt kidolgozott választási kampányterve. Kénytelen volt rögtönözni, így az előző évi nemzeti konferencia határozataira támaszkodott. Aradon hozott létre egy központi választási irodát és saját hatás körében tartotta a jelöltállítás jogát.[33] Ugyanakkor meglepetés erejével hatott az is, hogy az új kormány bizalmas megbeszélésre invitálta a két román érseket és néhány román politikust is. Talán éppen ennek köszönhető, hogy az 1906. április 18-ai tanácskozáson – ahol Wekerlén kívül Apponyi, Andrássy és Kossuth miniszterek is részt vettek, a felkészületlenek

30 Képviselőházi Napló, 1901–1906. XVII. 1903. július 8. 198.

31 A Fejérváry Géza-féle kormány csúfneve volt, mert a miniszterelnök korábban a testőrség egyik alakulatának, a darabontoknak a kapitánya volt.

32 Aurel C. Popovici román politikus dolgozott ki egy, a föderalizált Nagy-Ausztriára vonatkozó tervet. Popovici nem történeti, hanem az etnikai régiókat kívánta az USA tagállamaira is hajazó autonómiával ellátni. A magyar állam minden román ajkú lakóját egy külön egységbe foglalta volna – külön részt kerekítve ki a székelyeknek –, és tervbe vette, hogy a Román Királyság csatlakozásával, Habsburg-uralom alatt megvalósítható lenne a nagyromán egység.

33 Szendrei 2006. 66.

voltak a románok, részletes, tárgyalható elképzelések nélkül jelentek meg. A koalíciós kormány pedig nem kínált semmit, ami szintén zavarba hozta őket, a kínos hallgatásokat pedig úgy igyekeztek palástolni, hogy egyikük viccekkel szórakoztatta a társaságot. Az új miniszterelnök, Wekerle Sándor – akinek személye a kormány élén garanciát jelentett a király számára arra, hogy a 67-es kiegyezés nem lesz veszélyben – azt tanácsolta, hogy a megyei hatóságokkal igyekezzenek egyességre jutni a következő választásokra vonatkozóan, amint meghatározták választási érdekterületeiket. Az igazsághoz tartozik, hogy a megyei hatóságok a régóta működő módszereikkel is biztosítani tudták saját jelöltjeik számára a voksokat, így nem voltak kényszerhelyzetben a nemzeti párti románok segítségét illetően.[34] Nem csoda, hogy nem jött létre együttműködés.

Az 1906-os választások során a Román Nemzeti Párt némileg növelni tudta képviselőinek számát. Tizennégy jelöltje szerzett mandátumot, majd időközi választás után még egy képviselő nyert a párt színeiben. A román párt 53 kerületben indult, és 16 helyen jutott többségbe, de két képviselő két helyen is befutott, és csak az egyik kerületet tarthatta meg. A román választók kb. 35%-a (kb. 40 000 fő) szavazott a Román Nemzeti Párt jelöltjeire, az 53 érintett kerületre értelmezve ez kb. 65%-os támogatottságot jelentett. A párt azonban mégsem beszélhetett sikerről, hiszen a képviselők számának emelkedése ellenére a megválasztott jelöltek aránya az 1905-ös választásokéhoz hasonló volt: akkor 33 jelöltből nyolc (24%), most 53-tól tizennégy futott be sikerrel (26%). Oly mértékű előrelépés, mint amilyenben a párt reménykedett, nem történt.

*

Az erdélyi románságot a kiegyezés létrejötte sokként érte. Az 1867-es kiegyezést nem tudták elfogadni, tekintettel arra, hogy lehetővé tette Erdély unióját a Magyar Királysággal. A későbbiekben sérelmezték azt is, hogy az 1868. évi nemzetiségi törvény – meglátásuk szerint – biztosította jogok nem ültetődnek gyakorlatba. Érdekeik képviseletét az országos politikában akadályozta az a tény, hogy a kialakult politikai élet rendszere elleni tiltakozásul egyesek az országos politika színterén passzivitást követeltek, míg mások – a számukra szerencsétlen helyzet ellenére – az aktívitás mellett tették le voksukat. A zavarodottságot bizonyítja, hogy az 1870-es években két román párt is létrejött (Erdélyi Román Nemzeti Párt és a Magyarországi és Bánáti Román Nemzeti Párt), s e megosztottság is akadályozta az

34 Szász 1988. 1675.

érdekérvényesítés lehetőségét. 1881-ben a két párt ugyan fuzionált, de az így létrejött Román Nemzeti Párt – amellett, hogy kijelentette küzdeni fog Erdély autonómiájáért – világossá tette: a passzivitást az erdélyi választókerületekre vonatkozóan az országos politika szintjén továbbra is fenntartja. Az 1892-ben napvilágot látott román Memorandum megfogalmazása és kiadása volt a Román Nemzeti Párt 19. századi történetének legjelentősebb tevékenysége, mely látszólag kudarcot vallott, de a nemzetközi sajtó is tudósított az akció történéseiről, ami a magyarországi románság iránti szolidaritást Nyugat-Európában növelte. A 20. század elején párton belül egy generációváltás ment végbe, melynek végeredménye az lett, hogy a párton többségbe került fiatal értelmiségiek, megtartva az 1881-es pártprogramot, országos szinten is aktív politikát hirdetett. Az 1905-ös és 1906-os választási eredmények korántsem hoztak olyan sikert, mint amilyenben a pártvezetés titkon reménykedett. Ugyanakkor olyan személyek jutottak be ekkor a magyar országgyűlésbe, s kezdték meg politikai pályafutásukat – szívós munkát folytatva mind belföldön, mind pedig külföldön – akik 1910 után főszereplőivé váltak annak az eseménysornak, mely végén Erdély a Román Királyság részévé vált. Az első világháború után létrejött Nagy-Románia kitűntetésben részesítette ezeket az erdélyi politikusokat, kiknek elévülhetetlen szerepük volt a balkáni nagyhatalommá vált ország államapparátusának működőképessé tételében is.

Felhasznált irodalom

- Budapesti Hírlap (39. évf., 2. sz.) 1919. január 2.
- Egyetértés, 1905. január 8.
- Jancsó Benedek: A román irredenta mozgalmak története. Köröstárkány–Kápolnásnyék (Kárpátia Stúdió), 2019.
- Jordáky Lajos: A román nemzeti párt megalakulása. Budapest (Akadémiai Kiadó), 1974.
- Képviselőházi Napló. 1906. XVII. kötet. Budapest (Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája), 1907.
- Szász Zoltán (szerk.): Erdély története III. Budapest (Akadémiai Kiadó), 1988.
- Szendrei Ákos: A Román Nemzeti Párt választási szereplése és tevékenysége, 1905–1910. Múltunk. 51. (2006) 2. sz.
- Teodor V. Păcățian: Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară. [Aranykönyvek, avagy a magyar korona alatt élő románok politikai küzdelmei.] Sibiu (Tiparul tipografiei arhidiecezane), 1910.

Kocsis Lajos

Az országzászló mozgalom csonka Zemplén vármegyében

Az 1927 után megerősödő irredenta mozgalom eredményeként több száz településen állítottak a megcsonkított Magyarország gyászát szimbolizáló országzászlókat. Az elsőt, a Szabadság téri Ereklyés Országzászlót, Urmánczy Nándor (1868-1940) erdélyi örmény származású politikus kezdeményezésére 1928. augusztus 20-án, a Szent István ünnepi hét keretében avatták fel. Az eredeti elképzeléseknek megfelelően az Ereklyés Országzászló a magyar irredenta törekvések központjává, a Trianon elleni nemzeti küzdelem országos szimbólumává vált. Egyik legfontosabb feladatának maga Urmánczy is azt tekintette, hogy „központja, zarándokhelye legyen minden hazafias mozgalomnak." Annak ellenére, hogy felállítása egyáltalán nem azzal a céllal történt, hogy újabbak kövessék, több mint két év után a félárbocon lengő lobogó hódító útra indult[1], a mozgalom irányítója pedig az eredeti tevékenységét lényegesen kiszélesítő Magyar Szövetség Ereklyés Országzászló Nagybizottsága (EONB) lett.

Az irredenta közhangulat erősödése és Urmánczy Nándor buzdító cikkeinek hatására, 1933 végén a félárbócra eresztett lobogók már 20 vármegyében hirdették a lakosságnak a történelmi Magyarországhoz való ragaszkodását. Az országossá szélesedő mozgalomhoz természetesen nagy lelkesedéssel csatlakoztak a trianoni békediktátum által jelentősen megcsonkított Zemplén vármegye[2] is: 1938 őszéig hét, az EONB által hivatalosan nyilvántartott félárbócos emlékművet avattak a vármegye településein (1933. augusztus 20-án a mezőzombori állomással szemben, 1933. október 10-én pedig Hernádkakon is avattak országzászlót, de ezek minden valószínűség szerint az országos munkakörbe nem lettek beiktatva).

1 Az országzászlók sorában elsőként beiktatott vidéki országzászló avatására 1931. március 15-én, a Csanád, Arad és Torontál k.e.e. vármegyei, Battonyán került sor. Magyarság, 1935. október 6.

2 A békediktátum értelmében Csehszlovákiához került Zemplén vármegye területének 71,1 %-a (4.507 km^2), lakosságának 61,1%-a (209.763 fő). *Az 1920. évi népszámlálás.* Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Szerkeszti és kiadja a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat. 69. köt. Budapest, 1923. I. Általános jelentés 1. táblázat: A megmaradt és elveszett területet és lélekszám; népsűrűség az eredeti és a jelenlegi területen az 1910. évi népszámlálási adatok alapján. 21.

A szerencsi országzászló (korabeli képeslap)
Forrás: Zempléni Múzeum, 191274

Szerencs

Az avatás időpontja: 1933. május 28.
Az EONB képviseletében avatóbeszédet tartott: Dr. Cselényi Pál

Szerencsen már az országzászló mozgalom kibontakozásának kezdetén felvetődött a magyar feltámadás gondolatát hirdető félárbócos lobogó felállítása. Az országzászló létesítése nem egy egyesület, vagy társulat nevéhez köthető, hanem a település köztiszteletben álló főjegyzője indítványozta. A Szerencs fejlődéséért rendkívüli ambícióval és elhivatottsággal tevékenykedő Darvas László, országos viszonylatban is úttörőnek számított a félárbócos emlékművek állítását kezdeményezők között, hiszen amikor 1933 márciusában az eszmét felvetette míg tíz országzászló sem állt az országban.

A „nemzeti érzés és a revízió eszméjének az ápolása és felszínen tartása” szempontjából jelentős szerepet játszó „revíziós zászló” felállítására a főjegyző az 1933. március 10-i képviselőtestületi ülésen tett javaslatot. De nem csak, mint egy valamikor megvalósítandó kérdést ajánlotta a közgyűlés figyelmébe, hanem a rá jellemző alapossággal, már a

teljesen kidolgozott terveket is bemutatta. Ennek megfelelően arra kérte a képviselőtestületet, hogy ne csak az indítványát támogassa, de a megvalósítása érdekében szükséges költségeket is szavazza meg. Ahogyan várható volt, a testület „hazafias érzésből” örömmel tette magáévá a javaslatot és az országzászló mielőbbi létesítésével Darvas Lászlót és a kulturális bizottságot bízta meg. A kiadásokra a községfejlesztési alapból 700 pengőt utalt ki és felhatalmazta a bizottságot, hogy a szükség esetén a település legtehetősebb lakosaitól gyűjtés útján gondoskodjon a hiányzó összegről.[3]

Sok településsel ellentétben (volt, ahol évek teltek el a kezdeményezés és az avatás között) Szerencsen az elhatározást tett követte.[4] Darvas László lelkes szervező munkájának köszönhetően, már áprilisban megkezdődtek a munkálatok, május végére pedig már elkészült az „ezer éves dicsőséges múltunk szimbóluma.” A Gibárti Elektromos Művek Rt. gépészmérnökének, Jedovszky Jenőnek a tervei alapján, a helyi mesterek (Kovács István és Spisák István) által megépített emlékmű, a várakozásoknak megfelelően igen figyelemre méltó alkotás volt: a terméskőből faragott négy lépcső magas alapon elhelyezett két méter magas talapzatból emelkedett ki a tíz méteres zászlórúd. A fehér kőtalapzaton, – az országzászló által képviselt nemzeti gondolat erősítése érdekében – egy fekete gránit táblán a Szózat első két sora volt olvasható: „Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar.” A döntéshozók természetesen a rekordidő alatt elkészült országzászlót minél hamarább szerették volna hivatalosan is átadni rendeltetésének, amelyre megfelelő alkalomnak kínálkozott a közelgő hősök napja (május 28.).

Annak ellenére, hogy a helyi hetilap szerint, az avatásra „egyszerű, szerény keretek között, úgyszólván házi ünnepség mellett” került volna sor[5] , színvonalában, szervezettségében, vagy a lakosság részvétele tekintetében a szerencsi nem maradt el a korszak hasonló ünnepségeitől. (Kivételt nyilván a területi országzászlók, vagy a Sátoraljaújhelyen állított

3 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (a továbbiakban MNL BAZML). Szerencs nagyközség iratai 1880-1950. V. 268. Szerencs nagyközség képviselő testületi jegyzőkönyvei 1932–1933. (1933. március 10-i közgyűlés)

4 Sok településsel szemben Szerencs egyértelmű előnye abban volt, hogy a szükséges összeg már kezdettől fogva rendelkezésre állt. Az előzetesen kiutalt 700 pengő és az adakozásból befolyt 200 pengő végül kevésnek bizonyult, de a körülbelül 100 pengős többletkiadást, a képviselő testület szintén a községfejlesztési alapból fedezte. MNL BAZML. Szerencs nagyközség iratai 1880-1950. V. 268. Szerencs nagyközség képviselő testületi jegyzőkönyvei 1932–1933. (1933. június 1-i rendkívüli közgyűlés).

5 *Országzászlóavatás Szerencsen = Hegyalja*, 1933. május 26. 1.

századik országzászló képez, amelyeket gyakorlatilag országos ünnepség keretében avattak.) Akárcsak az emlékmű megvalósítása esetében, az ünnepség lefolyásának menetét is precízen megtervezték (a két szervező az állami elemi iskola igazgatója, Horváthy László és Darvas László főjegyző volt). Részben ennek is köszönhető, hogy az országzászló avatás itt is egy nagyszabású, a település szinte egész lakosságát mozgósító, irredenta megmozdulásává vált.[6]

Az országzászló avató ünnepségen a megnyitó beszédet Gosztonyi István, főszolgabíró tartotta, aki rámutatva az országzászló jelentőségére, kiemelte, hogy az „nem kétségbeesést, nem csüggedést van hivatva hirdetni, hanem fájdalmunkat, dacos bánatunkat, a szeretetet, a soha el nem felejthető trianoni gyalázatot."[7] Dr. Cselényi Pál, budapesti törvényhatósági bizottsági tag, az Ereklyés Országzászló Nagybizottságának társelnökének avató beszédét követően húzták fel az árbócra a 4 méteres mindkét oldalán hímzett díszzászlót (A zászló egyik felén az ország címere volt, a szent koronával „Istenért, Királyért, Hazáért" körirattal, a másik oldala pedig a történelmi Magyarország színezett térképével volt díszítve „Igy volt! így lesz!" felirattal.) Az ünnepségen természetesen felszólalt az emlékmű létesítésének kezdeményezője Darvas László községi főjegyző is. Beszédében „nagy imádattal köszöntötte" az országzászlót, röviden megfogalmazva annak jelentőségét, rendeltetését: „Hirdesse ez a zászló a széjjel tépettségünket, azt, hogy Trianonba soha bele nem nyugodhatunk."[8]

Az országzászlók többségéhez hasonlóan, a szerencsi félárbocon lengő lobogó is a békediktátum elleni hazafias törekvések helyszínévé vált, ahol a következő évtízedben számos ünnepségre, tüntetésre került sor. A sátoraljaújhelyi, illetve a tokaji országzászlótól eltérően, amelyek gyönyörű helyen, de a települések határához közelebb voltak, a központi fekvésű szerencsi országzászló körüli viszonylag nagy tér ideális helyszíne volt a nagyobb tömegeket megmozgató rendezvényeknek.

6 Az ünnepségre a szervezők külön meghívót nem bocsájtottak ki, hanem falragaszon hívták meg a település lakosságát. Az ünnepség jellegére félreérthetetlenül utalt már a plakát első mondata is: „Ez Országzászlót a Magyar Fájdalomnak, Nemzetünk megaláztatásának, szép Magyarországunk megcsonkíttatásának jelképeként állítja fel Szerencs község közönsége abban a biztos hitben és meggyőződésben, hogy e most félárbócon lengő zászló mihamar felkerül az árbóc ormára, fennen hirdetve a Magyar Nemzet Golgotájának, Trianonnak porba omlását, ezeréves Nagymagyarország feltámadását." *Országzászlóavatás Szerencsen = Hegyalja, 1933. május 26. 1.*

7 *Országzászlóavatás Szerencsen = Hegyalja*, 1933. június 1. 1.

8 *Országzászlóavatás Szerencsen = Hegyalja*, 1933. június 1. 2.

Ricse

Az avatás időpontja: 1933. május 28.
Az EONB képviseletében avatóbeszédet tartott: Szánthó László

Akárcsak több kisebb település esetében, nem bővelkedünk a ricsei országzászlóval kapcsolatos eseményekről beszámoló forrásokban. Igy nem ismerjük például, hogy pontosan kinek volt az ötlete ennek létesítése és mikor indult meg a szervezkedés. Az tény, hogy az előkészületek már 1933 április elején zajlottak és a kezdeményező személy vagy egyesület – az előírásoknak megfelelően – erről az Ereklyés Országzászló Nagybizottságát is értesítette.[9] A félárbócos nemzeti jelkép felállítására 1933. május 28-án, hősök napján került sor.[10] Az avatási ünnepség sajátossága, hogy a résztvevők száma (közel 4000 fő) messze meghaladta a település lakóinak számát. Az avatáson ugyanis részt vettek a közeli falvak (Zemplénagárd, Rozvágy, Pácin, Semjén, Dámóc) népes küldöttségei, sőt a 40 km távolságra lévő Sárospatak is képviseltette magát. Feltűnő a leventék igen magas száma (kb. 1000 fő) is, ami véleményünk szerint azzal magyarázható, hogy az országzászlót a Levente Egyesület hathatós támogatásával állították (erre enged következtetni, hogy jelen volt Zalán Miklós, a járási testnevelési hatóság vezetője is). Az ünnepség a már megszokott forgatókönyv szerint zajlott itt is: az Ereklyés Országzászló Nagybizottságot képviselő Szánthó László, intézőtanácsi tag avatóbeszédét követően, Bornemissza Miklós főszolgabíró szólt a jelenlévőkhöz, megemlékezve a Hősök Napjáról is, majd miután Vajkó József plébános és Batta József ref. lelkész megáldották a félárbócos emlékművet, a község nevében Dudinszky György főjegyző vette át a zászlót. Az avatás a késő délutáni órákban egy bemutatóval ért véget, ahol „a leventék kitűnő képzettségét bizonyító szabadgyakorlatait" tekinthették meg a jelenlévők.[11]

Az országzászló mozgalom céljaihoz igazodva, Ricsén is a félárbócos emlékmű köré koncentrálódtak a hazafias megmozdulások. Bár hiányos

9 Urmánczy Nándor egyik vezércikkében Ricsét is megemlítette azon települések között, ahol „irredenta országzászlók támadnak és készülnek." URMÁNCZY Nándor: *Az országzászló hódító úton = Pesti Hirlap*, 1933. április 12. 1.

10 A május 28-án avatott szerencsi országzászló esetében sokszor emlegették/ik, hogy az volt a vármegye első országzászlója. A ricseit is tehát aznap avatták, így ezt a kérdést csak akkor lehetne eldönteni, ha mindkét esetben ismernénk az avató ünnepség kezdetének pontos időpontját. Sajnos Ricse esetében a tudósítások nem tesznek erről említést (Szerencsen 11:15-kor kezdődött).

11 *Pesti Hirlap*, 1933. június 1. 9.; 8 Órai Újság, 1933. május 31. 6.; Magyarság; 1933. május 31. 9.

forrásainkban viszonylag kevés ilyen ünnepségről találunk adatokat, minden valószínűség szerint nemcsak a Nagybizottság által kiadott központi intézkedés alapján tartottak ünnepségek, megemlékezések, de helyi jelentőségű gyűlések, összejövetelek helyszíne is volt az országzászló. Az elvárásoknak megfelelően a ricsei országzászló körüli nagyobb megnyilatkozásokról a helyiek mindig beszámoltak az Ereklyés Országzászló Nagybizottság vezetésének. Ez azért is kihangsúlyozandó, mert sokszor a sokkal nagyobb települések sem tartottak ilyen szoros kapcsolat központtal. Ebben komoly érdeme a helyi bizottság munkáját irányító Péter Józsefnek volt, aki levente főoktatóként nemcsak a szervezés feladatait vállalta magára, de eleget téve a Nagybizottság kérésének, röviden tájékoztatta az itteni eseményekről a központot is.[12] Ennek hiányában igazán kevés információval rendelkeznénk a ricsei országzászló körül kibontakozott mozgalmakról.

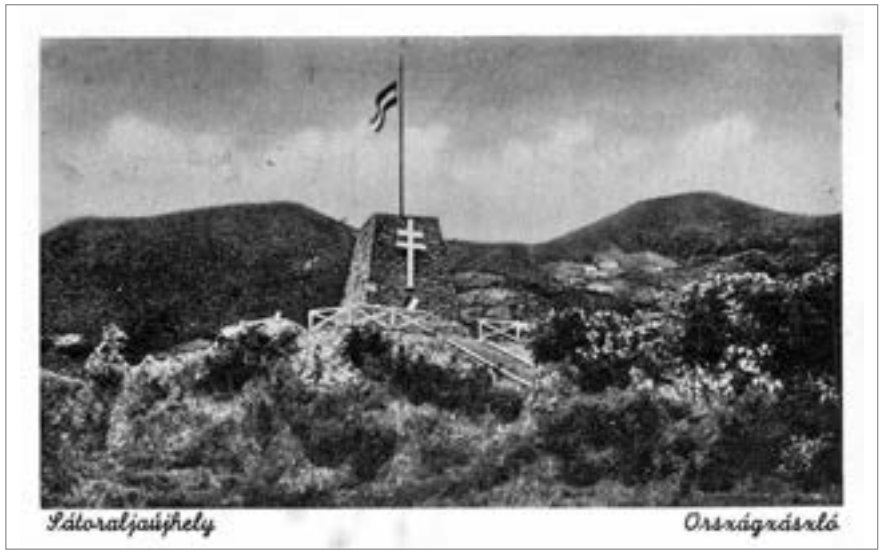

A sátoraljaújhelyi országzászló (korabeli képeslap)
Forrás: Zempléni Múzeum, 180041

12 Az Ereklyés Országzászló Nagybizottsága értesítőjének 1941. évfolyamában, a leglelkesebb, a helyi bizottságok munkájáról beszámoló vezetők nevei között megtaláljuk Péter József nevét is. *Az országos szervezet munkája = Országzászló*, 1941. 38-39.

Sátoraljaújhely

Az avatás időpontja: 1934. július 1.
Az EONB képviseletében avatóbeszédet tartott: Urmánczy Nándor

A Sátoraljaújhelyen létesítendő országzászló ügyében először a Zemplén Vármegyei Testnevelési Felügyelőség tette meg az első lépéseket: 1933. március 4-én kelt levelében az országzászlók felállítására vonatkozó tájékoztatókat, szervezési iratokat és szabályokat kért az Ereklyés Országzászló Nagybizottságtól. A Wekerle téren felállítandó revíziós zászló elkészítése meghaladhatta a Testnevelési Felügyelőség anyagi erejét (Kubasevics Lajos, helyi kőfaragómester talapzat nélkül 530 pengőért vállalta a felállítását), így a várostól remélt támogatást. Mivel rossz gazdasági helyzete miatt a város sem tudott hozzájárulni a kiadásokhoz, a polgármester Kozma György főispánhoz fordult segítségért. A főispán nem utasította el a kérést, hiszen a két hét múlva kelt válaszlevelében részletes költségvetést kér, amelynek birtokában a kérelemről szeretet volna határozni. A végleges döntésről ugyan nincsenek információink, de tartalmát sejthetjük, hiszen nemcsak, hogy a Wekerle téri országzászló állítására nem került sor, de hiányos történelmi forrásaink további előkészületekről sem számoltak be.

Bár az országzászló létesítése egyelőre lekerült a napirendről, még 1933-ban a Magyar Turista Egyesület Hegyaljai Osztálya úgy határozott, hogy a Kopaszka[13] csúcsán a hősök emlékére emlékoszlopot állít. Elgondolását az Egyesület 1933. december 21-én ismertette a város képviselőtestületével, amely segítséget nyújtott annak létesítésében (a város, mint erdőtulajdonos nevében hozzájárult, hogy e célra a megfelelő mennyiségű követ az erdő területéről összegyűjtsek), és „hazafias és kegyeletes érzületből fakadó elhatározásáért hálás köszönetet mondott."[14] Nem véletlen, hogy az ötletet

13 A hegycsúcs korábbi neve a Szárhegy volt, a Kopaszka nevet a 19. század végétől kezdték emlegetni, de az eredeti név is használatban maradt. Napjainkban azonban a Kopaszka alatt más hegycsúcsot értenek. A Sátoraljaújhely körüli hegyek megnevezésében ugyanis a 20. század második felében érdekes változás állt be. A Kopaszka név fokozatosan feledésbe merült (a 345 méteres csúcs már csak Szárhegyként ismert), a legalacsonyabb hegy (223 méter) nevét, pedig a több évszázada használt Boglyoskát Kopaszkára keresztelték. Ez a furcsa névváltoztatás sajnos sok esetben megtévesztő. A bemutatott korszak történelmi forrásaiban azonban természetesen a Kopaszkát, a Szárhegy alternatív neveként használták. A névváltozásról bővebben lásd: KOVÁTS Dániel: *Vitás helynevek, változó elnevezések Sátoraljaújhelyen. = Széphalom* 2005. (15. kötet) 339-340.

14 MNL BAZML V. 71/a Sátoraljaújhely város képviselőtestületének iratai. Képviselő-testületi közgyűlések jegyzőkönyvei 1933. 203-204.

a képviselőtestület felpártolta, hiszen a városban nem állt a világháborúban elesett hősök emlékét megörökítő emlékmű. Ahogyan egyre több település avatott hősi szobrokat, úgy természetesen Sátoraljaújhelyen is egyre erősebb volt egy ilyen jellegű emlékmű állítása iránti igény. A Zemplénvármegyei Nemzeti Kaszinó 1934. február 6-án rendezett kultúrestjén Szepesi Bódog például, a hősi emlékmű és az országzászló elkészítését nevezte meg, mint két olyan feladatot, amelyek megvalósítása „a mi határszéli városunkban elodázhatatlan hazafias kötelesség."[15] Nem tudjuk, hogy milyen fázisban tartott(ak) akkor az emlékmű(vek) állításának előkészületei, de tény, hogy a kegyes tanítórendi katolikus reálgimnázium tekintélyes tanárának határozott állásfoglalását követően megélénkültek az ezzel kapcsolatos hírek. A képviselőtestület következő közgyűlésén (február 21.) például dr. Orbán Kálmán polgármester bejelentette, hogy a tavasz folyamán a városi bérházak előtti téren felfogják avatni az országzászlót.[16]

A város az előzetes tervek szerint, a szárhegyi „monumentális" Hősi Emlékművet és az országzászlót is 1934-ben szerette volna felállítani. Az előbbire 20000 pengő állt rendelkezésre, az utóbbihoz az előző évi kész tervek. Annak ellenére, hogy a város elkötelezett volt az emlékművek létesítése mellett, a kivitelezés tekintetében február, március folyamán nem sok előrelépés történt. Gyökeres fordulat az országzászló tervét és költségvetését tárgyaló építészeti bizottság 1934. április 14-én tartott ülésén következett be. Itt ugyanis az a terv vetődött fel, hogy az országzászlót nem a város belterületén kellene felállítani, hanem Sátoraljaújhely „különleges határ menti helyzetére és környezetének adottságára való tekintettel", a Kopaszkán egy messze ellátszó kőépítmény formájában.[17] Ez a megoldás, bár egyszerűbb volt, valóban látványosabbnak ígérkezett, hiszen a trianoni békediktátum elleni küzdelmet szimbolizáló országzászló így az elcsatolt területekről is látható volt. Bár a dokumentumokban erre nem történik utalás, de abban, hogy egyáltalán szóba került, hogy ne az eredeti helyen és elképzelés alapján állítsák fel a félárbócos emlékművet, nagy szerepe lehetett a város rossz anyagi helyzetének is. Mivel a kőépítményhez szükséges alapanyag valószínű a helyszínen rendelkezésre állt, így a Szárhegyen létesítendő országzászló jóval kevesebből megvalósítható volt, mint a korábbi terv (az eredeti költségvetés 1000 pengő körül lehetett).

15 *Zemplénvármegyei Nemzeti Kaszinó kultúrdélutánja = Zemplén*, 1934. február 11. 2.

16 *Dókus Ernő emlékezete a város képviselőtestületében = Zemplén*, 1934. február 25. 2.

17 MNL BAZML V. 72/b. Sátoraljaújhely Város Polgármesteri Hivatalának iratai 1902 – 1950. Közigazgatási iratok 1902 -1950. 933/811. irattári jel

Nem véletlen, hogy a bizottság végül ezt a megoldást támogatta, ami azonban azzal is járt, hogy a Szárhegyen tervezett Hősi Emlékmű felállítására már nem került sor.

Minden valószínűség szerint az építészeti bizottság határozatát követően a városatyák többször megtárgyalhatták a tervet, a végső döntés megszületéséig legalább egy hónapig kellett még várni.[18] A polgármesteri jóváhagyást követően, azonban május második felétől felgyorsultak az események, hiszen a városvezetés a felépítendő félárbócos emlékművet már a Hegyaljai Hét (július1-8.) keretében fel szerette volna avatni. A fáktól, bokroktól megtisztított Szárhegy tetején, az országzászló alapozási munkálatai Gruber Károly, műszaki tanácsos, főmérnök irányításával május 28-án kezdődtek el. Mivel az avatásig alig egy hónap volt, a munkálatok igen gyors ütemben zajlottak (a város volt a kivitelező, így az építkezés ínségmunkások bevonásával történt) és az előzetes terveknek megfelelően június végére be is fejeződtek. Mivel a cél az volt, hogy a Trianon elleni küzdelmet szimbolizáló emlékmű a határon túlról is látszódjon, Szárhegy csúcsán emelt emlékmű méreteinek köszönhetően nyűgözte le a kortársakat. Az félárbócos nemzeti jelkép alapját egy jókora, dombszerű kő talapzat képezte (több mint húsz lépcsőn kellett felmenni rajta), amelyre egy tíz méter magas csonka gúlát emeltek (ehhez több, mint kétszáz köbméter terméskövet használtak fel). A monumentális alkotás lépcsővel szembeni fő oldalát egy öt méteres fa kettőskereszt díszitette. Alatta a történelmi Magyarország nemzeti színű térképe volt elhelyezve, amelyre a mozgalom jelmondatát („Így volt, így lesz") írták. Az építmény méreteihez igazodva, a lobogó is egy magas, 12 méteres árbócon lengett.[19]

A város felett magasodó 345 méteres Szárhegyen felállított hatalmas, „remekbe rakott kőhalom" természetesen a közeli, csehek által megszállt közeli településekről is látható volt, tehát megfelelt az állítását kezdeményezők elvárásainak is. A helyiek már az építkezés kezdetétől nemcsak úgy tekintettek „maga egyszerűségében is impozáns" alkotásra, mint a Trianon

18 Ezt bizonyítja, hogy a helyi sajtó sem tett említést az ügyben született gyors változásról. Először a Felsőmagyarországi Hírlap számol be május végén, hogy „egy grandiózus eseménnyel" gazdagodott a Hegyaljai Hét programja, az országzászlóavatással. A helyszínről azonban ekkor még nem tettek említést. *Hatalmas arányú lesz a Hegyaljai Hét Sátoraljaújhelyen = Felsőmagyarországi Hírlap*, 1934. május 26. 1.

19 Az árbóc céljaira szolgáló vasoszlopot a város a Magyar Királyi Államvasutak miskolci üzletvezetőségétől vásárolta. A 186 kilogrammos vasoszlopot Vámosgyörk vasútállomásról küldték Sátoraljaújhelyre. MNL BAZML V. 72/b. Sátoraljaújhely Város Polgármesteri Hivatalának iratai 1902 – 1950. Közigazgatási iratok 1902 -1950. 933/811. irattári jel

elleni tiltakozás, vagy a feltámadás reményét jelképező emlékműre, hanem szemükben az mindig az egység erős szimbóluma is volt, amely az hirdette, hogy a „Ronyván inneniek és azon túliak elválaszthatatlanul és örökre” összetartoznak.[20]

A félárbócos emlékművek állítása esetében az Ereklyés Országzászló Nagybizottsága elvárta, hogy az érintett egyesület vagy település bejelentse ezzel kapcsolatos szándékát, így mindenben segíthetett a helyi bizottságoknak. A Szárhegyen épülő országzászló esetében, részben a rövid határidő miatt is, nem a megszokott módon zajlott a központ tájékoztatása/tájékozódása. A Hegyaljai Hét szervezésén dolgozó dr. Orbán Kálmán polgármester ugyanis május végén Budapesten személyesen kereste fel Urmánczy Nándort és számolt be részletesen az országzászlóval kapcsolatos döntésről, a tervekről, az avatás időpontjáról. Természetesen felkérte a Nagybizottság elnökét, hogy vegyen részt az ünnepségen és tartsa meg az avatóbeszédet. Bár a központ a tervezett avatás előtt csak rövid idővel értesült az előkészületekről, végül mégis jelentős szerepet szánt a sátoraljaújhelyi országzászlónak.

A mozgalom gyors terjedésének köszönhetően, ugyanis a századik országzászló felavatására előreláthatólag 1934 nyarán került volna sor. Korábban a Nagybizottság az épülőben lévő, június végén-július elején avatandó, nagyobb települések (Kispest, Szolnok, Miskolc) országzászlói közül szerette volna kiválasztani, hogy melyik legyen a jubileumi századik (kutatásaink szerint 1934. június végén már jóval több mint 100 országzászló állt Magyarországon). Értesülve a sátoraljaújhelyi országzászló előkészületeiről, választása végül mégis Zemplén vármegye székhelyére esett. Bár ez első látásra meglepőnek tűnt, hiszen csak május végén derült ki a sátoraljaújhelyiek terve, az Elnökség minden szempontból racionális döntést hozott. A társadalom hazafias lelkesedésének köszönhetően létesített országzászlóknál a százas határ elérését az EONB komoly eredménynek tekintette, amely a magyar irredenta „diadalmasan előretörő” munkáját igazolta. A jeles esemény, a századik országzászló avatásának méltó megünnepléséhez (amely nyilvánvalóan a mozgalom további népszerűsítéséhez is hozzájárult) Sátoraljaújhely tökéletes helyszínnek bizonyult, hiszen nemcsak, hogy a kicsiben Magyarország helyzetét is jelképező, a békediktátum által megnyomorított határvárosban állították fel

20 *Néhány szó a Sátoraljaújhelyi országzászló felállításához = Zempléni Ujság*, 1934. június 4. 1.

a jubileumi országzászlót, de azt több kilométeres körzetből – így a csehek által megszállott területről is – lehetett látni.

Mivel a jubileumi országzászló állítással a mozgalom is igen fontos állomásához érkezett, a Nagybizottság, nemcsak a megfelelő helyszínt jelölte ki, de különös figyelmet szentelt az avatás előkészítésének is. Felapáthy-Molnár Ferenc társelnök ugyanis Sátoraljaújhelyre utazott, ahol a helyszínen tájékozódva, az ünnepséggel kapcsolatos kérdésekben június 16-án egyeztetett dr. Orbán Kálmán polgármesterrel. Az Elnökség az avatás jelentőségét igyekezett szolgálni azzal is, hogy az akkor már működő területi bizottságok (Nagykanizsa és Szeged) képviselőit is felkérte, hogy vegyenek részt az ünnepségen.[21]

A terveknek megfelelően a szárhegyi országzászló felavatására – amelyet a helyi sajtó, már korábban az „ünnepi hétnek a legkiemelkedőbb, leglélekemelőbb pontjának” tartott[22] – a Hegyaljai Hét keretében, július 1-jén, vasárnap került sor. Mivel az országzászló egy igen szokatlan helyen, egy erdőborított hegy csúcsán állt, helyszűke miatt az ünnepségen jóval kevesebben vehettek részt, mint a többi félárbócos emlékhelyek avatásán megszokhattuk. A több mint 2 kilométeres út, illetve a zuhogó eső ellenére, azonban, a 12 órakor kezdődő ünnepségen – az eseményről részletesen beszámoló Zemplén hetilap szerint – így is mintegy 300 ember jelent meg.[23] A különleges helyszín miatt, tehát csak az érdeklődők kis része lehetett jelen az ünnepségen. A városi előkelők, értelmiségiek, a különböző egyletek és egyesületek képviselői mellett, természetesen a helyi politikai elit (dr. leveldi Kozma György főispán, Bernáth Aladár alispán, dr. Orbán Kálmán polgármester, dr. Görgey István országgyűlési képviselő) is részt vett az ünnepségen. Az avatás kiemelkedő jelentőségének köszönhetően, az EONB országos küldöttséggel (Urmánczy Nándor országos elnök, Javorniczky Jenő társelnök és Boda Károly a Mura-Drávavidéki területi bizottság képviselője)

21 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára IV. 2419/a Zemplén vármegyei titkos letétek levéltári gyűjteménye 1626-1950. No.481. A Magyar Kálvária okmánytára. 265.

22 *Hegyaljai Hét Sátoraljaújhelyen = Zempléni Újság*, 1934. július 1. 1.

23 A Felsőmagyarországi Hírlap „csak” 200 „esernyő alatt szorongó” embert említ. *Zuhogó eső zavarta meg az „Ország Zászló” avatási ünnepségét = Felsőmagyarországi Hírlap*, 1934. július 7. 2. Bármelyik szám állt közelebb az igazsághoz, az emlékmű körül kialakított kis tisztás korlátozott befogadóképessége miatt, az avatás tulajdonképpen „telt házzal” zajlott.

jelent meg Sátoraljaújhelyen.[24] Az ünnepség nem teljesen az ilyenkor szokásos forgatókönyv szerint zajlott: az ünnepi beszédeket nem hazafias szavalatok, hanem Szepesi Bódog kegyesrendi tanár által bemutatott tábori mise előzte meg. De különleges, egyedi hangulatot kölcsönzött az avatásnak, az is, hogy „az erdőségek sűrűjéből" tárogatón kuruc dallamokat játszottak, „határtalanul felemelő aláfestést adva az ünnepségnek."[25]

Az ünnepség első szónoka Urmánczy Nándor volt. A várakozásoknak megfelelően, nagyhatású, hazafias gondolatokkal átszőtt beszédet mondott, amelyben többször kiemelte az országzászlók közismert szerepét (a nemzeti egységet, a magyar feltámadást jelképezik, hirdetik, hogy „sohasem mondunk le az ezeréves Nagymagyarország egyetlen barázdájáról sem."). A most avatott jubileumi emlékhelyre vonatkozóan pedig pontos rendeltetést is megfogalmazott: „Soha zászló ilyen nemes hivatást nem töltött be, mint itt e végvárban: az örök mementót mutatja a rabló szomszédoknak."[26] Az EONB országos elnökének „tomboló tetszést" kiváltó szónoklatát követően Krizs Jenő a Szepesi Szövetség nevében köszöntötte a város lakosságát, majd dr. Orbán Kálmán átvette az országzászlót, lényegre törő mondataival mély hatást gyakorolva hallgatóságában. „Gondozni mi fogjuk a zászlót. Őrködni ez fog felettünk. Nappal robotos munkánkban, éjjel álmaink felett. A mi nyugodt békés álmaink felett, ellentétben a csehekével, akik a bűnös lelkiismeretű emberek nyugtalan álmát alusszák." – mondta többek között a polgármester.[27] A szakadó eső ellenére „lelkes és felemelő" hangulatban zajló avatóünnepségen, még három rövid beszéd hangzott el. Görgey István országgyűlési képviselő mellett, az EONB részéről Boda Károly és Javorniczky Jenő üdvözölték az ünneplő közönséget és elhintették az országzászló tövébe a Muraközből, illetve a szegedi délvidéki országzászlótól hozott földet. A beszédek elhangzása után megkoszorúztak az országzászlót.

Az egyedi helyszín és avatásának körülményei előkelő helyet biztosítottak a sátoraljaújhelyi félárbócos emlékműnek az országzászló mozgalom

24 Kozma György főispán budapesti hivatalos útja alkalmával a törvényhatóság nevében József főherceget is meghívta az ünnepségre, aki „mint mondotta" azért nem tehet eleget ennek, mert július 1-jén egy másik országzászló avató ünnepségén kell részt vennie. *József főherceg nem vehet részt az újhelyi országzászló avatási ünnepségén = Zemplén*, 1934. július 1. 4. Pontos okát a távolmaradásának nem ismerjük, de tény, hogy a július 1-ji avatásokon (Szolnok, Sajókazinc és Bódvaszilas) József főherceg nem volt jelen (két nappal korábban, június 29-én, pénteken Urmánczy Nándorral együtt leplezték le a balatonboglári országzászlós hősi emlékművet).

25 *Zuhogó eső zavarta meg az „Ország Zászló" avatási ünnepségét = Felsőmagyarországi Hírlap*, 1934. július 7. 2.

26 *Uo.*

27 *Uo.*

történetében. Avatására országos ünnepség keretében került sor, a részletes sajtótudósítások révén pedig országos nyilvánosságot is kapott.[28] Felavatását az EONB fontos mérföldkőnek tekintette, így ennek alkalmából jelentést tett Horthy Miklósnak, az eddig felállított országzászlókról, valamint a Szabadság-téren az Ereklyés Országzászlónál évek óta folyó rendszeres hazafias cselekményekről. Szintén a századik országzászló avatása alkalmából tartott központi elnöki tanácsi ülésén döntöttek az országos elnökség kiegészítése mellett is.[29] De hírnevét nemcsak annak a ténynek köszönhette, hogy az EONB hivatalosan a századik országzászlóként avatta fel. Mivel határvárosban, szép természeti környezetben, a város fellett magasodó hegy tetején állt, a környék magyarságának életében betöltött szerepe is különleges volt: nemcsak a helyiek, de az elcsatolt zempléni területek lakosságának (nemcsak több kilométerről látható volt, de sokan meg is látogatták) a békediktátum elleni tiltakozását, a revízióba vetett hitét is erősítette.

A tokaji országzászló
Forrás: Fortepan/ Ted Grauthoff

28 Nemcsak az újságok (a Képes Pesti Hírlap 1934. július 3-i száma 2 fotót is közölt), de „Az országzászló-mozgalom századik országzászlójának felavatása Sátoraljaújhelyen" címmel a Magyar Világhíradó 542. adása is beszámolt az eseményről (Ez volt a második alkalom, a rákospalotai után, hogy vidéki országzászló avatásról tudósított).

29 A kormányzó az Ereklyés Országzászló Nagybizottságához = Pesti Hírlap, 1934. július 17. 8.

Tokaj

Az avatás időpontja: 1934. szeptember 8.
Az EONB képviseletében avatóbeszédet tartott: Urmánczy Nándor

Tokajban a Trianon okozta gyászra emlékeztető, félárbocra bocsátott nemzeti lobogó felállításának gondolata Balázs János állomásfőnöktől indult, akit 1933 nyarán helyeztek ide (korábban Sápon, majd 1929-től Törökszentmiklóson volt állomásfőnök). Balázs János elszántsága, a Trianon elleni hazafias propaganda érdekében kifejtett kitartó tevékenysége elsősorban azzal magyarázható, hogy „trianoni árva" lévén (Erdélyből menekült a csonka hazába), érthetően erőteljesebben támogatott a békediktátum igazságtalanságát hirdető minden megmozdulást, illetve hogy MÁV alkalmazottként akár közelebbről is megismerkedhetett az országzászló mozgalommal, és ennek a revíziós törekvésekben betöltött szerepével.[30] Viszont természetesen egyáltalán nem volt törvényszerű, hogy új állomáshelyén – főleg néhány hét után – Országszászló állítását fogja kezdeményezni.

Bár a vasútállomás közvetlen közelében több kisebb terület is rendelkezésre állt (mivel vasúti tisztviselő indítványozta, szóba sem került, hogy a község központjába emeljék), az állomás épületével szemben álló, mintegy 70 méter magas hegyoldalra esett a választása: a kivitelezés egyértelműen nehezebbnek, az eredmény azonban annál látványosabbnak ígérkezett. A tervek szerint a hegyoldal felső részének lefaragása után, egy – színes kőkockák segítségével Nagy-Magyarországot és benne a csonkaországot ábrázoló – térkép biztosította a csodás hátteret az alatta kialakított teraszból kiugró bástya közepében felállított árbócnak.

Az országzászló állítás anyagi fedezetének előteremtése – különösen a gazdasági válság okozta nehézségek miatt – egyáltalán nem tűnt könnyű feladatnak. Balázs János, az illetékes felsőbb hatóságok engedélyével, a vasutasok körében közadakozást hirdetett, de természetesen számított a település lakosságának segítségére is. „Az állomás – szólt erre vonatkozó hírlapi felhívása – ezúton kéri hazafias üdvözlettel Tokaj polgárait, hogy jótékonyságukkal járuljanak a költségekhez hozzá…"[31] A szerény emberként

30 Jó eséllyel részt vehetett például az Ereklyés Országzászlónál 1932. október 30-án tartott „vasutasok Országzászló ünnepségén", ahol a M.Á.V tiszti századai, a korábbi évek tiszti tanfolyamainak volt hallgatói mellett, mintegy 300 különböző állomás képviselői is jelen voltak.

31 *Hegyalja*, 1933. november 2.

ismert állomásfőnök „halk szava" azonban kezdetben nem sok helyihez jutott el: az „ólomlábakkal járó" gyűjtőíveken nemcsak kevés összeget jegyeztek, de mindenki be sem fizette őket. Pontosan nem tudjuk, mikor fogtak hozzá, de 1933 szeptemberében, Kalocsay Imre pályamester irányítása alatt, már javában zajlottak a munkálatok.[32] (A felhasznált kő a MÁV szerződéses szállítója, Führer Mihály bányatulajdonos bodrogkeresztúri kőbányájából származott.) Érdekes módon a pénzügyi okok mellett, az építkezést az is nagymértékben hátráltatta, hogy a tokaji kőművesek, a helyi vállalkozók fenyegetése miatt (azt nehezményezték, hogy a kivitelezést nem rájuk bízták), nem mertek bekapcsolódni a munkálatokba.[33] A „páratlanul egyedülálló bojkott" ellenére a vasutasok „csendben, reklám nélkül" dolgoztak[34], és úgy tűnt, hogy még 1933 végén végeznek az emlékmű megépítésével. Bár nagy részével elkészültek, elegendő fedezet hiányában azonban a munkálatok novemberben megakadtak, és tavaszig szüneteltek.

Mivel a községi pénztár „rossz helyzete" miatt a képviselőtestület anyagi segítségében nem reménykedtek, a befejezéshez szükséges pénz előteremtése érdekében, minél eredményesebben megpróbálták mozgósítani a tokaji lakosokat is. Ebben döntő szerepe volt a Balázs János elnöklete alatt működő Országzászló Bizottságnak (nem tudjuk, hogy ez már a munkálatok elkezdése előtt vagy csak az év őszén alakult), melynek tagjai aktív, köztiszteletben álló, népszerű személyiségek voltak: Karniss István, Horváth János, Cziffer Jenő és dr. Varga Lajos. (Érdekes módon közülük egyik sem volt tokaji születésű.) Akárcsak az ország sok más településén, a Bizottság jelentős anyagi segítséget remélt egy jótékonysági rendezvénytől, ezért 1934. április 12-én, szombaton az Aranysasban színvonalas „műsoros táncmulatságot" szervezett.

Miután rendelkezésére állt az emlékmű befejezéséhez szükséges összeg, a Bizottság nem tétlenkedett, és a következő két hónapban teljesen elkészült az „önzetlen hazafias munka egyik legszebb és kiviteleszempontjából is egyik, legérdekesebb alkotása."[35] A fővárosi napilap nem túlzott, hiszen

32 A szerencsi Hegyalja először 1933. október 12-én számolt be a „tokaji irredenta emlékmű" építéséről.

33 A Hegyalja tokaji levelezője egyenesen „országos botrányként" emlegeti a vállalkozók magatartását. *A tokaji irredenta emlékmű = Hegyalja*, 1933. október 12.

34 Erőfeszítéseiket természetesen a kortársak is nagyra értékelték. „Isten áldása rajtatok vasutasok! Isten áldása azokon, akik filléreikkel, munkájukkal zord emlékeztetőt vésnek az aranyat termő Kopasz hegy tomporába!" *Uo.*

35 *Pesti Hírlap*, 1934. szeptember 6.

az ide látogatókat ezután valóban impozáns látvány fogadta. A hegyoldal közepén kialakított 70 m^2-es terasz mögötti hegyoldalt ferde síkra lefaragták és egyrészét, egy 13x13 méteres felületet kővel kiraktak (a támfal két szélét faragott kőkockákkal erősítették meg). Erre a falra, habarcsba fektetett sötétlilás színű kőkockák segítségével Nagy-Magyarország térképét rakták ki, olyan formában, hogy a csonka ország területe jól elkülönüljön (ezt a részt tulajdonképpen üresen hagyták). Az ország egységét volt hivatva bizonyítani a Kárpát-medence öt nagy folyójának (Duna, Tisza, Dráva, Száva, Maros) feltüntetése is amelyek színes üvegből voltak kirakva. A kőtérkép fölött középen a hármashalmon egy kettőskereszt kapott helyet, míg a támfal tetején a Magyar Hiszekegy utolsó sora (Hiszek Magyarország feltámadásában) volt olvasható, amely a nemzetnek a revízióban való törhetetlen hitét fejezte ki. Az emlékmű szerves részét képezte – akárcsak sok más országzászló esetében – a támfal fölött kőből kirakott turulmadár is. Az árbóc az országzászlóval a teraszból előugró, magyar címerrel díszített bástya közepén volt elhelyezve.

Az emlékmű záró munkálataival egy időben, a helyi Bizottság intézkedett az avatás időpontjáról is, amelyet végül szeptember 8-ára, szombatra tűztek ki. Bár ezzel kapcsolatban nem rendelkezünk semmiféle információval, elképzelhető, hogy kényszerűségből esett a választás szombatra: Urmánczy Nándor naptárában ekkor már a vasárnapi időpontok feltehetően foglaltak lehettek (a Tokajin kívül augusztusban és szeptemberben hét avatáson vett részt, 9-én például Szombathelyen avatott). Az Ereklyés Országzászló Nagybizottság elnöke mellett, József királyi főherceg díszelnököt is felkérték az avató ünnepségen való részvételre, aki ugyan elsőre elfogadta a meghívást (előzetes hírek szerint a fiával érkezett volna), de szeptember első napjaiban táviratban értesítette Fejér Andor járási főszolgabírót, hogy „közbejött akadályok miatt" nem jöhet el az ünnepségre.[36] Mivel az országzászló az állomásfőnök kezdeményezéséből, elsősorban a vasútállomás tisztikarának és személyzetének anyagi áldozatából, illetve két kezi munkájából épült, az emlékmű a M.Á.V. „tulajdona" is maradt (ez nem volt egyedi eset, hiszen a három hónappal korábban felavatott gyékényesi országzászlót például szintén a M.Á.V. tisztikar és a vasutasság emelte). Ennek megfelelően az avatási ünnepség szervezésében fő szerepe volt a M.Á.V. debreceni üzletvezetőségének, amelyhez a tokaji állomás is tartozott. Ezzel kapcsolatban augusztus folyamán dr. Újhelyi Sándor

36 *Hegyalja*, 1934. szeptember 6.

üzletigazgató tárgyalt dr. Senn Ottóval, a M.Á.V. igazgatójával, akinek szintén szándékában állt megjelenni ezen a jeles eseményen (végül azonban nem vett részt).[37]

A tokaji Ereklyés Országzászló avatására, az egész község lakosságát megmozgató, több órás, erőteljes Trianon ellenes hangulatú ünnepség keretében került sor. A „sokáig emlékezetes" esemény már reggel 6-kor kezdetét vette a debreceni M.Á.V. Fúvószenekarának zenés ébresztőjével. A különböző felekezetek templomaiban tartott ünnepi istentiszteleteket követően, a résztvevők fél 11-kor gyülekeztek a római katolikus templom előtti téren, ahonnan előre meghatározott rendben vonultak az Országzászlóhoz. A Hegyalja tokaji levelezőjének helyszíni tudósítása szerint „a debreceni M.Á.V. fúvószenekara után a környék rokkantjainak küldöttsége nyitotta meg a mintegy 3000 főből álló díszfelvonulást. ... A rokkantak után a vitézek, majd a frontharcosok következtek. Különösen kivált a szerencsi frontharcos küldöttség, amely 32 főből állott, nagy részük frontharcos egyenruhában. A leventeszázad után az iskolás gyermekek gyönyörű magyar ruhás csoportja s növendékei, majd a küldöttségek következtek."[38] A 11 órakor kezdődő ünnepség első szónoka Urmánczy Nándor volt, aki a tőle megszokott határozott, buzdító stílusban elmondott avató beszédében természetesen az igazságtalanul elcsatolt területek minél hamarabbi visszaszerzését sürgette, illetve az országzászlóknak a revízióban betöltött szerepét, jelentőségét emelte ki. „Vedd le a kalapod ez előtt a félárbócra vont lobogó előtt, – mondta a jelenlévő mintegy 5000 embernek – mert ez az új magyar kereszt, a magyar nemzet kálváriás öt sebből vérző keresztje! A csodálatos varázs, amely egy táborba vonz, mely alatt érezzük, hogy egy nemzet egyformán szenvedő, de egyformán bűnös fiai vagyunk!"[39] A nagyhatású, „felejthetetlen szép" beszédet követően, Zemplén vármegye nevében Bernáth Aladár alispán szólalt fel, rámutatva az országzászló szimbolikus jelentőségére.[40] Urmánczytól dr. Újhelyi Sándor a M.Á.V. debreceni üzletvezetőségének üzletigazgatója vette gondozásba az emlékművet, aki rövid beszédében fontosnak tartotta kiemelni Balázs János állomásfőnöknek és Kalocsai Imre pályamesternek

37 *Hegyalja*, 1934. augusztus 23.

38 *A hazaszeretet oltára = Hegyalja*, 1934. szeptember 13.

39 *Uo.*

40 Érdekes módon az eseményről részletesen beszámoló Hegyalja nem tesz említést az alispán beszédéről, amelyről csak a Sátoraljaújhelyen megjelenő Zemplén politikai hetilapból értesülünk. *Zemplén*, 1934. szeptember 16.

az országzászló állításában játszott elvitathatatlan érdemeit is. Ezután – a tokaji választókerület lakói nevében – Lázár Miklós országgyűlési képviselő mondott „hatásában megrázó” beszédet, majd Unghváry Gyula református kántortanító szavalta el Barcsi Fehér Géza tokaji postamester erre az alkalomra írt ünnepi ódáját (Tokaji Országzászló). Bár az eredeti programban nem szerepelt, a végén Hadzsi Muszics Hasszán herceg, a magyar mohamedán hitközség és a magyarországi Bosnyák Frontkomité elnöke is szólt az ünneplő tömeghez: a tört magyarsággal elmondott, „gyújtó hatású” beszédében a bosnyákok „soha el nem múló szeretetét, becsülését és együttérzését” tolmácsolta.[41] A Himnusz eléneklése és az emlékmű megkoszorúzása után, az ünnepség az Aranysas nagytermében megtartott díszebéddel ért véget.

Akárcsak a legtöbb országzászló esetében, a nagyobb fővárosi újságok (Pesti Hírlap, Magyarország, Pesti Napló, Kis Ujság, Nemzeti Ujság, Magyarság, Ujság) a tokaji avatásáról is beszámoltak.[42] A jól sikerült, nem mindennapi látványt nyújtó emlékműnek köszönhetően azonban a felavatása az átlagosnál nagyobb nyilvánosságot kapott, hiszen a Képes Pesti Hírlap (1934. szeptember 16.) és a Magyarság képes melléklete (1934. október 6.) fotót is közölt, Urmánczy Nándor és Grill Lóránt pedig elismerő szavakkal emlékeztek meg az országzászlóról és építőiről.[43]

A tokaji valóban az ország egyik leglátványosabb ilyen jellegű emlékműve volt, amelynek ismertebbé válásához hozzájárult, hogy a vasút mellett épült, így a vonattal utazók elbeszéléséből is sokan értesültek létezéséről. Az átutazókon kívül a vidéki országzászlókhoz képest ugyanakkor az is ismertebbé tette, hogy helyszínen is igen magas volt a látogatottsága. Ez természetesen a település turisztikai vonzerejének volt köszönhető, ami az ősz legnagyobb idegenforgalmi látványossága, a szüreti ünnepségek idején csúcsosodott ki. Majdnem napra pontosan egy hónappal az avatás után, az október 7-én kezdődő Szüreti Hét alkalmából – a városok ünnepi heteiről szóló kimutatás szerint – 65 ezren látogattak el Tokajba.[44] Figyelembe véve, hogy a vonattal ide érkezőket az emlékmű

41 *A hazaszeretet oltára = Hegyalja*, 1934. szeptember 13.

42 A legrészletesebb beszámolót természetesen a Pesti Hírlapban lehetett olvasni, ebbe azonban hibák is csúsztak: Kalocsai Imre pályamester helyett, „Komáromi Imre polgármestert” írtak. Pesti Hírlap, 1934. szeptember 12.

43 Urmánczy „megkapónak” (URMÁNCZY Nándor: *Országzászló-mozgalom = Pesti Hirlap*, 1934. november 21.), Grill Lóránt pedig az országzászlók közül az „egyik legszebb alkotásnak” nevezi a tokaji országzászlót (*Magyarország*, 1935. január 4.).

44 *Városok Lapja*, 1934. október 15. 548.

lenyűgöző látványa fogadta, minden évben (1935-től már csak Szüreti Napot rendeztek) több ezren csodálták meg azt (1934-ben a Szüreti Héten az ország különböző városaiból indított filléres gyorsokon, csak az első nap több mint 17 ezer utas érkezett az állomásra, így ha rövid ideig is, de mindenki megtekintette az országzászlót).

Józsefmajor

Az avatás időpontja: 1936. április 19.
Az EONB képviseletében avatóbeszédet tartott: dr. Széll Sándor

Az országzászló mozgalom fokozatos elterjedésével nemcsak a városokban, falvakban, de még néhány tanyán is emeltek félárbócos nemzeti jelképet. A Zemplén vármegyei Józsefmajorban is a trianoni békediktátum elleni tiltakozás, illetve a revíziós eszme erősödésének köszönhetően került sor tanyai országzászló avatására.[45] Akárcsak az összes magyarországi település lakossága, nyilvánvalóan a józsefmajoriak is azonosultak az országzászló mozgalom célkitűzéseivel, de egy tanya esetében a békediktátum elleni tiltakozást jelképező emlékhely létesítése sokkal több nehézségbe ütközött. A kis számú lakosság anyagi helyzete természetesen itt sem volt jobb, mint más hasonló településen, de a helyi községi elemi iskolai tanító, Karniss László szervezőkészségének, revízióba vetett hitének köszönhetően sikerült Józsefmajort is elhelyezni a hazai országzászlók térképén.

Ahogyan láttuk, sok esetben nemcsak a sajtóban számoltak be részletesen a békediktátum elleni nemzeti küzdelmet szimbolizáló emlékművek létesítésének folyamatáról, de sokszor a levéltári forrásokban is érdekes és fontos adatokat találunk. Józsefmajor esetében azonban az utókor előtt sajnos csak az avatás eseményei ismertek. Emiatt semmilyen információval nem rendelkezünk, az országzászló mozgalom itteni elindulásának időpontjával kapcsolatban, ahogy azt sem tudjuk, hogy kinek (kiknek) az anyagi segítségével valósult meg a felállítása. A rendelkezésünkre álló források alapján kétségtelen, hogy az országzászló

45 Józsefmajor több kisebb pusztával együtt Tiszakarádhoz tartozott (1930-ban 297 lakosa volt). 1948 augusztus 1-jétől egy belügyminiszteri rendeletnek megfelelően a környékbeli külterületi lakott helyekkel (Cigándi határszél, Hankói tanyák, Kishalászi tanyák, Kökényes tanya, Nyúlvár, Szentmária és Újrakodó) együtt kisközséggé alakult. Bár a település kezdetben a Józseffalva nevet kapta, mivel Torontál vármegyében már létezett hasonló nevű község, még abban az évben Tiszacsermelyre keresztelték át.

létesítésének kezdeményezője, a Polgári Lövész Egyesület és az Ifjúsági Vörös Kereszt Egylet elnöke, Karniss László alaposan előkészítette, megszervezte az avatási ünnepséget. A helyiek mellett ugyanis nemcsak Sárospatakról és a ricsei járás községeiből vettek részt sokan az 1936. április 19-i avatáson, de az Ereklyén Országzászló Nagybizottságának képviselője, illetve a helyi előjárók közül is többen jelen voltak (Hoyos Viktor gróf, járási főszolgabíró, Jónás László, Tiszakarád főjegyzője, dr. Váró Andor, tb. ricsei főszolgabíró stb.).[46] Nem véletlen tehát, hogy az egyik sajtóorgánumban megjelenő rövid beszámoló szerint az ünnepség a „Bodrogköz magyarságának hatalmas megmozdulása volt Trianon ellen."[47] Az avatáson, az országzászló mozgalom elindítójának, Karniss Lászlónak üdvözlő szavait követően, felszólalt Raátz Kálmán a térség országgyűlési képviselője, majd az Ereklyén Országzászló Nagybizottság nevében dr. Széll Sándor tb. főszolgabíró mondott avató beszédet. Ebben kiemelte, hogy az országzászló által hirdetett elvekhez ragaszkodva, az igazság kivívását a magyarságnak kell biztosítani. Szónoklatában kitért két, a közvéleményt élénken foglalkoztató aktuálpolitikai eseményre is. Egyrészt utalt Adam Henry Procter angol képviselőnek a vármegyében tett látogatása alkalmával mondott lelkesítő kijelentéseire[48], másrészt sürgette a Pesti Hirlap „Mozduljon meg az ország!" elnevezésű kezdeményezéséhez való minél hamarabbi csatlakozást.[49] A szűkszavú tudósítások nem számoltak be rövid ünnepi műsorról, de nehéz elképzelni, hogy egy-két irredenta dal,

46 *Országzászlóavatás a József-majori tanyán = Sárospatak*, 1936. április 23. 2.

47 *Pesti Hirlap*, 1936. április 21. 10.

48 Adam Henry Procter, a magyar barát angol képviselők csoportjának tagja, Magyarországon tett látogatása során (húsvétvasárnap, április 12-én a Szabadság-téri országzászlónál is beszélt), 1936. április 13-14-én Sárospatakot és Sátoraljaújhelyt is meglátogatta. Sárospatakon Procter többek között nyomatékosan hangsúlyozta, hogy csak úgy lehet sikert elérni, hogy ha „a magyarság, mint egy ember áll a revízió gondolata mellé és hangos tényekkel győzi meg arról a világot, hogy revízió nélkül Európa ezen részén tisztességes viszonyokat és békés állapotokat teremteni nem lehet." *Angol vendégek látogatása Sárospatakon = Sárospatak*, 1936. április 16.

49 A rajnai demilitarizált övezet Németország általi elfoglalását követően, 1936 áprilisában napvilágot látott francia béketerv, elvileg elismerte a revízió lehetőségét, de huszonöt évre lehetetlenné tett volna minden békés határmódosítást. A Pesti Hirlap nemcsak elítélte a béketervezet ezen pontját, de cikksorozatának címe, a Mozduljon meg az ország! országos akció lett, amelynek keretében a társadalmi egyesületek, a lakosság tiltakoztak a francia kormány béketervével szemben. (A nagy visszhangot keltő első cikk 1936. április 12-én jelent meg a lapban.)

vagy szavalat ne hangzott volna el. Bár az avatás, mint láttjuk tulajdonképpen az ilyenkor szokásos forgatókönyv szerint zajlott, bizonyos szempontból egyedinek is mondható. Kihasználva az emelkedett hangulatot, a szervezők ugyanis az ünnepség keretében tartották a népművelési tanfolyam záróvizsgáit is. Ezzel magyarázható, hogy az ünnepség végén felszólalt dr. Tomcsányi Boldizsár tanügyi tanácsos, tanfelügyelő is.[50]

Az avatást követően a józsefmajori országzászlóval kapcsolatos információk a teljesen hiányoznak a Zemplén vármegyei sajtóból, ami azzal magyarázható, hogy tanyáról lévén szó, általánosságban is alig tesznek említést róla. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy a félárbócos emlékmű ne ugyanazt a szerepet töltötte volna be, mint a többi országzászló. Minden valószínűség szerint Józsefmajoron is az országzászló előtti téren került sor a nemzeti ünnepek megünneplésére, az iskolai év megnyitására vagy nagyobb gyűlések megtartására.

A mádi állami elemi iskola országzászlója
Forrás: Néptanítók Lapja, 1938. június 1. 452.

50 *Országzászlóavatás a József-majori tanyán = Sárospatak*, 1936. április 23. 2.

Mád

Az avatás időpontja: 1938. május 22.
Az EONB képviseletében avatóbeszédet tartott: Végh Mihály

A mozgalom megerősödésével párhuzamosan az országzászló, mint nevelési tényező az iskolák küszöbét is „átlépte" és számos iskolában emeltek „emléket a magyar tiltakozásnak és élni akarásnak." Bár kisebb közösség irredenta törekvéseit szolgálták, az oktatási intézményekben emelt országzászlókat az Ereklyés Országzászló Nagybizottsága hivatalosan „zárt területű" országzászlóként tartotta nyilván, de nem tett különbséget közöttük: az iskolai országzászlókat is a mozgalom „teljes jogú" elemeinek tekintette (a vezetők például részt vettek a jelentősebbek avatásán is) és támogatta felállításukat.

Kutatásaink alapján a trianoni Magyarországon több mint 30 iskolai országzászlót avattak. Ezek közül egy állt Zemplén vármegyében, a mádi állami elemi iskola udvarán. Létesítésének ötlete Darvas János igazgatótól származik, aki a nemzeti öntudat ébrentartása, a hazaszeretet erősítése érdekében 1938 tavaszán kezdeményezte felállítását. A Jankovics Mihály tanító által tervezett emlékmű a tantestület és tanulók önkéntes munkájának köszönhetően készült el, de építését a település természetbeni adománnyal is támogatta.[51]

Az országzászló felavatására 1938. május 22-én, vasárnap egy „országos viszonylatban is példaadó és ritka iskolai ünnepély" keretében került sor. Az iskola tanítói és diákjai mellett, az istentiszteletről érkező falubeliek is nagyszámban részt vettek az avatáson. Természetesen a község „előkelő és tekintélyes számú intelligenciája" majdnem hiánytalanul képviseltette magát és megjelent a vármegye társadalmának számos vezető személyisége is. Az ünnepséget megnyitó imát követően, a lobogót adományozó Kéler Ödön ny. tábornok nejének szavai után, dr. Tomcsányi Boldizsár zempléni tanfelügyelő mondott ünnepi beszédet, amelyben elismeréssel méltatta az igazgatónak és a tantestületnek a magyar feltámadás érdekében is végzett jelentős munkáját. Az ünnepség rangját emelte, hogy megjelent az Ereklyés Országzászló Nagybizottság küldöttje is. Avatóbeszédében Végh Mihály tanácstag, bár zárt helyen, az iskola udvarán lett felállítva, községi jelentőségűnek nyilvánította az országzászlót, amely így nemcsak a „tanulóifjúság buzdítója, de egyben a községben élő minden magyar

51 *„...Erős hittel küzdjünk hazánk boldogulásáért!" = Néptanítók Lapja*, 1938. június 1. 450.

összekapcsolója lett."[52] Ezt követően Darvas János vette át a zászlót, majd a diákok szavalatai és énekszámai zárták az ünnepséget.

Mádon mindvégig az iskola udvarán álló maradt az egyetlen országzászló, hiszen a község később sem emelt másikat (az 1936-ban avatott hősi halottak szobra nem kombinált emlékmű volt). Az, hogy egy településen csak egy oktatási intézmény létesítsen félárbócos lobogót nagyon ritka volt. Ezért a mádi nem egy klasszikus iskolai, „zárt területű" országzászlónak tekinthető, hanem gyakorlatilag egy közös, amely alatt együtt ünnepelhetett a község egész lakossága. „… ez a kis emlékmű – emelte ki az avatásról részletesen tudósító Néptanítók Lapja az országzászló különleges szerepét – nemcsak az iskolai élet egyik legfontosabb nevelési ágának lesz hosszú időre szimbóluma, hanem összekötő kapocs is lesz az iskola és község között…"[53]

Golop

Az avatás időpontja: 1938. július 10.
Az EONB képviseletében avatóbeszédet tartott: Javornitzky Jenő

Zemplén vármegyében az első bécsi döntés előtti utolsó országzászlót Golopon állították. A szerencsi járáshoz tartozó kisközségben (1930-ban 923 lakosa volt) a harmincas években, Bérczes Zoltán tanító, vezető oktató és Gömöri András oktató irányításával a Levente Egyesület egyre látványosabb keretek között emlékezett meg a magyar történelem jelentős eseményeiről. Ezek a „lelkes hangulatú, látványos ünnepségek" egy nemzeti jelképet vagy szobrot magában foglaló tér hiányában, több helyszínen zajlottak (az október 6-i megemlékezés például a Somos-hegyen). E miatt és nyilván a megerősödő hazafias mozgalomnak köszönhetően fogalmazódhatott meg a falubeliekben egy országzászlóval egyesített első világháborús hősi emlékmű létesítésének szükségessége. Sajnos, hiányos forrásainkból nem derül ki, hogy a helyi római katolikus tanítók (Münnich Imre és Bérczes Zoltán) valamint a báró Vay Miklós uradalmán számtartóként tevékenykedő Szakszón Árpád által irányított mozgalom pontosan mikor indult. Elképzelhető, hogy 1937 végén már megtörténtek az előkészületek, de tény, hogy a kezdeményezők 1938 tavaszán már biztosan jelezték az Ereklyés Országzászló Nagybizottságának az emlékmű

52 *Uo.*

53 *Uo.*

állításának szándékát. Az Elnökségnek, a felállítandó országzászlókról beszámoló áprilisi sajtóközleménye ugyanis a „legközelebb felavatandók” között a golopiról is említést tett.[54]

Az országzászlós emlékművön, amely egy kettős alapra elhelyezett, felfele keskenyedő magas kőépítmény volt, tetején egy turul szoborral, helyezték el az első világháborúban elesett hősök neveit tartalmazó táblát is. Az emlékmű avatására, 1938. július 10-é vasárnap került sor, amelyen a helyiek mellett természetesen a környék településeinek képviselői, társadalmi egyesületei is részt vettek.[55] A „nagyszabású” ünnepségen a református és római katolikus dalkör működött közre és a helyiek közül Bérczes Zoltán tanító, Faragó György lelkész, Mezey Antal körjegyző szólalt fel. Annak ellenére, hogy kis település volt és távol volt a fővárostól, az ünnepségen az EONB is képviseltette magát: az avatóbeszédet Javornitzky Jenő miniszteri tanácsos, nagybizottság társelnöke tartotta.[56]

A magyar feltámadást szimbolizáló országzászló és a hősi emlékmű felállításával, Golopon egy olyan tér született, amely nemcsak a megemlékezések helyszínévé vált, de a hazafias szellem erősödését is szolgálta.

Összegzés

A csonka Magyarországon megerősödő országzászló mozgalommal természetesen az 1938 után felszabadult területek magyarsága is azonosult. Ennek megfelelően az első bécsi döntés után Zemplén vármegyéhez visszakerülő településeken is tíz félárbócos emlékművet állítottak. Az egyre jobban az egységes magyar nemzetet jelképező országzászlók száma az egész országban a világháború végéig folyamatosan gyarapodott, de sorsuk a vesztes háborút követően megpecsételődött. A kommunista berendezkedés megszilárdulása ugyanis lehetetlenné tette, hogy az országzászlók eredeti rendeltetésüknek megfelelően tovább fennmaradjanak, de sorsuk különbözően alakult (többségüket lerombolták, de voltak olyanok is, amelyeket átalakítottak szovjet emlékművekké vagy 1848-as emlékművekké).

54 *A magyar vidék nagyszabású felsorakozása az Országzászlók és az irredenta gondolat mellett = Pesti Hirlap*, 1938. április 23.

55 Az eseményről beszámoló fővárosi sajtóorgánumok „többezerfőnyi közönséget” említenek, míg a helyi lapok csak „sokszáz” résztvevőről írnak. Valószínűsíthető, hogy inkább az utóbbi áll közelebb a valósághoz.

56 *Hegyalja*, 1938. július 15.

Godzsák Attila

Központi megyeszékhelyből perifériális kisváros – Sátoraljaújhely 1920 és 1950 közötti lehetőségei a megmaradásra és a fejlődésre

Nagy frázisnak tűnhet, de Sátoraljaújhely talán a Trianon által leginkább sújtott város, de mindenképp azok egyike. Igyekszem a továbbiakban vázlatosan bemutatni, hogy milyen meredeken felfelé ívelő fejlődést szakított meg és tört véglegesen ketté az új határ.

Magyarországtól sok vármegye egészében elkerült az 1920-as diktátumnak köszönhetően és szintén sok csonkává vált. Épen pedig csak nagyon kevés maradt meg. Közel negyedszáz vármegye vált csonkává azaz került területe két államhoz, vagy akár háromhoz is, mint Torontál vármegye esete is mutatja. Ezek a vármegyék többféleképpen is csoportosíthatók, melyek közül az egyik szempont, hogy mi történt az egykori vármegyeszékhellyel. Volt ahol Magyarországon maradt a székhely és volt ahol nem. Zemplén a szűk keresztmetszet, hiszen esetében ebből mindkettő igaz, Sátoraljaújhely, az egykoron az országhatártól mintegy 100 km-re fekvő település hirtelen a határ mindkét oldalára került.

A csonkán maradt megyéket volt, ahol összevonták másik csonka vagy ép megyével, így jöttek létre a „közigazgatásilag egyelőre egyesített” megyék, mint Borsod és Gömör esetében. Volt ahol megmaradt különállónak és új székhelyt jelöltek ki, mint Abaúj vagy Bihar vármegyék esetében és volt, hogy a régi székhely maradt csonkamegyéjének székhelye. Ilyen a mi példánk.

Nyílván sokfaktoros az efféle változás, de a fejlődés kettétöréséhez igazán érdemes először rátekintenünk a város lakosságszámának változására.

- 1825: 6 500 fő
- 1869: 9 891 fő
- 1900: 16 700 fő
- 1910: 19 940 fő
- 1920: 21 162 fő
- 1930: 18 431 fő
- 2001: 18 335 fő
- 2011: 15 655 fő

Láthatjuk, hogy a dualizmus idején egy csaknem duplázódás történt, mely után ugyan nem egyenletes a változás, de nagyjából 18 és 20 ezer között maradt végig a lakosságszám az 1930-as és 2001-es népszámlálások között, mely két sarokkövünk adatai szinte pontosan megegyeznek.

Nézzük át néhány mondat erejéig a dualizmus milyen építészeti és iparosítási fejlesztéseket hozott magával.

Az egyik legkiemelkedőbb a ma is működő dohánygyár, mely elődje 1891-ben kezdte meg működését a Petőfi utcában 80 fővel. Ez egy szivar-

gyártó üzem volt, majd 1894-ben indult be a gyár mai helyén a termelés, 305 női és 11 férfi munkással. A századfordulón pedig már több mint 600 munkást foglalkoztattak. Érdekességként megemlíthetjük, a világháború alatt hadikórház is működött benne. Sokféle „országos” terméket gyártottak, mint a Kossuth, Munkás, Pannónia szivar, Magyar szivarka és voltak, amiket csak itt gyártottak, mint a Románc, Symphonia vagy a Dukát.

Az úgynevezett pénzügyi palota 1910-re készült el Pogány Móric tervei szerint, melyben a vármegyei hatáskörű pénzügyigazgatóság hivatalai kaptak helyet.

Korábban is volt kórháznak nevezhető létesítmény, de 1903-ban kezdték meg az építését az új és modern kórháznak, mely 1905-ben nyílt meg 40 belgyógyászati, 40 sebészeti, 120 elmeággyal és egy 6 férőhelyes elkülönítő részleggel.

Az első világháború alatt a német császárság ezt az Erzsébet közkórházat jelölte ki olyan létesítménynek, melyben a német katonákat is lehet kezelni elhelyezkedése és a betegellátás minősége miatt. 1915-ben pedig, amikor gróf Tisza István miniszterelnök bejárta az ország hadikórházait, így búcsúzott innen elmenve: „Ez az egyedüli közkórház amelyet mostani felvidéki utamban rendben találtam.” Naponta 130-150 sebesültet láttak el a kórházban, mely nagy terhet vitézül helytállva viselték az ott dolgozók.

1905-en adták át az igazságügyi palotát, mely helyén korábban zsandárkaszárnya állt. Az új épületet Czigler Győző tervezte. Előtte a vármegyei törvénykezés színhelye a vármegyeháza volt.

De ebben az évben készült el a Börtön. Az 1878-as büntetőtörvénykönyv hatályba lépte után megnőtt a börtönbüntetések száma, ezért több új börtön és fegyház létesítését tűzte ki az állam, többnyire a megyeszékhelyeken. Fogház és börtön fokozatú elítélteket helyeztek el itt. A legsúlyosabb fegyházas fegyenceket pedig például a szegedi csillagba szállították egészen 1942-ig, mikor a sátoraljaújhelyi intézmény is országos fegyházzá vált, az ország két legjelentősebbjének egyikévé.

A posta mai épülete is 1906-ben készült el. Az 1880-as években épült föl a honvédlaktanya, a Magyar Királyi 10. honvéd gyalogezred egyik zászlóalja számára, mely ezred három városban székelt (Eger, Miskolc és Sátoraljaújhely).

Az Állami Központ, a helyiek körében közismertebb nevén Bortemplom 1913-1914-ben épült föl. A felső szinten felügyelői és pincemesteri szállások, irodák, árverezési és borkóstolási termek voltak. De benne működött a szőlészeti és borászati felügyelőség is. A pincerésze eredetileg 37 ágú volt és több mint tízezer hektoliter bor tárolására volt alkalmas. Külön iparvágány is tartozott hozzá, hisz a város borkereskedelmi elosztó központ volt – így egyszerűbb volt a le és felrakodás.

Ha már vasúti szállítás, 1871-ben adták át a vasútvonalat (Budapest) - Szerencs és Újhely között. Mind személy mind pedig áruszállítás viszonyában kiemelten fontos csomópontként funkcionált. A Budapest-Miskolc-Szerencs vonal itt ágazott el Kassa illetve Csap-Ungvár irányába. Igen, először Kassára is csak városunkon keresztül vezetett a vasút. A Csap irányába tovább menő vonal pedig a későbbiekben az Erdélybe északról való bejutás irányát is jelentette. De egy évvel az átadás után 1872-ben épült meg a Sátoraljaújhely–Homonna–Przemyśl vonal, mely Galícia felé volt nagyon fontos útvonal. 1909-ben közel egymilliós volt a személyi forgalom a pályaudvaron, ami meghaladja a Miskolc-Tiszai és a Kassai állomás forgalmát is. A háborúban pedig legalább ennyire fontos csomópont volt, hiszen minden keleti frontra tartó katonaszerelvény és minden onnan visszatérő, gyakorta sebesülteket szállító vonat itt haladt át, sőt ontotta ki magából a sebesülteket és betegeket. A már említett egészségügyi létesítményeken felül csupán a vasúti deltában létrehozott barakk kórházat említsük még meg, mely a monarchia egyik legelőször szolgálatba állított és egyik legnagyobb ilyen jellegű létesítménye volt. Sokáig betegmegfigyelő állomásként is funkcionált.

De szívemhez személyesen is közel áll az 1883-ban átadott kőszínház, mely a hat legkorábban felépült vidéki színház egyike volt. Ha már kultúra, Sátoraljaújhelyen először 1862-től jelent meg tartósan sajtótermék, Zemplénmegyei Híradó címmel hetilapként, majd nevet változtatva Zempléni Híradó névvel egészen 1867-ig. Kis szünet után 1870-ben indult útjára az 1944-ig működő Zemplén című lap – igaz az első évben még Hegyalja címmel. Ez azért fontos, ugyanis Magyarországon még az 1870-es években is csak a megyeszékhelyek harmadában jelent meg helyi sajtó. Tehát ebben is elöl járt Sátoraljaújhely.

Kicsit „trianon számokban” helyett „trianon szavakban” jeligével tekintsünk a fejlődés évei után érkező csapást követő évekre. Elkerült a várostól részben vagy egészében a homokbánya, a kőbánya, a téglagyár, a mészégető telep, a 400-450 munkást foglalkoztató vasúti jármű javító. Nem volt említve korábban, de 1895-re készült el a városi villanytelep. A világ első (New York: Edison E. J. Co) közcélú villamos művének 1882. évi üzembe helyezése után 13 évvel. Ennek köszönhetően 1900-ra már 202 lámpa világította az utcákat. Szintén elkerült, ahogyan az 1904-1907 között átadott a vízműtelep is. Azonban ez a két utóbbi visszakerült 1923-ban a határmegállapító bizottság munkájának eredményeként. Ezek a megszületett Csehszlovákia területére estek, de volt, ami más miatt került el vagy szűnt meg.

A megváltozott helyzetnek köszönhetően a mértékhitelesítő hivatalt áthelyezték Nyíregyházára. Így Miskolc alá tartozik ezután egész Zemplén vármegye. A kereslet és fizetőképesség hiánya miatt megszűnt a petróleumgyár és a hordógyár a városban.

Egy, a mai Lengyelországgal szomszédos megye déli részén helyezkedett el korábban a város, 1920 után határmenti lett, sőt, a határ mindkét oldalára került. Gazdasági vonzáskörzetének nagy részét elveszítette. Kovács Zoltán „A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig” című tanulmányában (Földrajzi Közlemények, 1990/1-2)

Egy kiváló térképet szerkesztett, melyen látszik, hogy egyedül Szeged szenvedett el ilyen téren hasonló méretű veszteséget a Magyarországon maradt határmentivé vált települések közül. A másik oldalra kerültek közül pedig Kassa, Szabadka, Szatmárnémeti és Nagyvárad állítható párhuzamba városunkkal. Egyébként, mind nagyobb települések Sátoraljaújhelynél.

Levágott centrumok és vonzáskörzetek 1920-ban

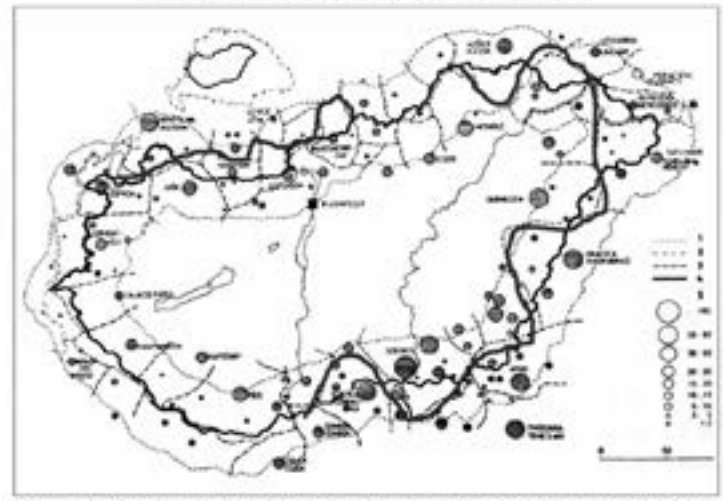

Forrás: Kovács Zoltán: A határmenti térségek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. Földrajzi Közlemények, 1990/1-2. 8 p.

De nézzünk azért számokat is: A vasúton elszállított gyorsáruk tömege 12 ezer tonnáról 900 tonnára csökkent, az ideérkezetteké 14 ezerről 2 ezerre. A teheráru 23 ezerről 9 ezerre, illetve 30 ezerről 18 ezerre. Az első világháború előtti években 8 gyors, 32 személy és 34 tehervonat érkezett be naponta a sátoraljaújhelyi állomásra, addig 1927-ben már csak 4 gyors, 7 személy és 4 tehervonat vett részt a város vasúti közlekedésének és áruszállításának lebonyolításában.

Új beruházások alig érkeznek, a már működő üzemeknél pedig a termelést visszább kellett fogni a megváltozott igényekhez mérten. A legnagyobb beruházás az 1928-as hőerőmű volt.

A megye területének 2/3-át, népességének pedig 61,1%-át vesztette el, 450 településéből 372-t. Az egykori 12 járásából 3 marad meg egészében és kettő csonkán. A megyei hivatali apparátus 33%-át kellett elbocsátani, a korábbi 27 postatisztviselőből például 10-et engedtek el. A háborút

megelőzően a város magántelefon előfizetőinek a száma 126 volt, 1927-ben már csak 26! A város iparosai évente 60-80 iparengedélyt adtak vissza a megélhetési feltételek rosszabbá válásának következtében.

1920 után a sátoraljaújhelyi lakosság húsfogyasztása felére, a borfogyasztás 1/3-ára, a sörfogyasztás pedig tizedére esett vissza.

Az évszázadokon át kialakult gazdasági kapcsolatok, a megyeszékhely beszerzési és értékesítési piacainak az elvesztése is hozzájárult a határmenti térség hanyatlásához. A környék lakossága korábban terményeit hagyományosan nem az ország belső területei felé szállította, hanem az új országhatár túloldalára került városokban értékesítette pl. Kassa, Munkács, Ungvár, Igló, Lőcse, Rimaszombat.

Ezeknek a településeknek a megközelítése korábban viszonylag gyorsan ment a jól kiépített vasúti és közúti hálózatnak köszönhetően. Az új határ megállapítása következtében a fenti városok piacait és vasútvonalait elvesztettük. A vármegye kiépített vasútvonalainak hossza 428 km-ről 178.8 km-re csökkent. Emiatt a mezőgazdasági termékeinket csak az ország belseje felé lehetett értékesíteni, ebben az irányban viszont útjaink kiépítettsége nem volt megfelelő.

És ha már térségünk termékeinél tartunk. Ekkor vertek szöget a Tokaji bor koporsójába is, mely szerencsére napjainkra kezd újra az őt megillető helyre kerülni, de ehhez több évtized kellett.

Kisantant államok ékelődtek a korábbi külső piacok, mint Lengyelország, Oroszország, Németország és hazánk közé, így igen kedvezőtlen vámpolitika köszöntött be. A felvidéki erdők elcsatolása következtében előálló fa és hordóhiány ugyancsak éreztette káros hatásait a Tokaj-hegyaljai bortermelésre nézve. A világháború utáni általános elszegényedés pedig a belső fogyasztást is csökkentette. Az pedig a sors kegyetlen fintora, hogy mindezeket kiegészítve az 1920-as évek második felében több ízben jelentkező súlyos természeti csapások (peronoszpóra járvány, fagykárok) tizedelték meg a termést. Majd pedig az évtized végén a Magyarországra begyűrűző gazdasági világválság is éreztette hatását a világ első zárt borvidékén.

Milyen kiugrási pontokat látott ekkor a város vezetése? Napjainkhoz hasonlatosan a turizmusfejlesztést és a település környezeti adottságait ismervén nem csoda, hogy még a helyszínek és tervek is hasonlatosak.

Trianon következményeként elveszítette Magyarország az „igazi” hegyvidékeit, így megélénkült a turizmus az eddig mellőzött vidékekre, átértékelődtek az alacsonyabb középhegységek. 1926-ben megalakul a Magyar Turista Egyesület Hegyaljai Osztálya. Ők már 1927-ben megfogalmazzák a célt, ami nem más volt, mint Sátoraljaújhely nyaralóvárossá fejlesztése. Ennek megvalósításához egy városi idegenforgalmi bizottságot kezdeményeztek. 1927-ben adták át a Magas hegyi kilátót, mely Széll József korábbi zempléni főispán, későbbi magyar belügyminiszter nevét viselte. A Magyar Kálvária elemei 1934-ben, 1936-ban és 1938-ban épültek meg. A legendás „felső turista” turistaszálló is ekkor jött létre Oláh István menedékház néven, de a város egyéb szállóhelyeit is fejlesztették. A vizet kedvelők számára a Diána kertben levő fürdő fejlesztése volt fontos, ahol gőzfürdő is működött a korban. A télisportok szerelmesei örömére pedig a ródli és sí pálya jött létre 1930-ban, illetve 1936-ban. A fejlődés jeleként a ródlipálya még éjszakai világítással is rendelkezett 1931-ben már mintegy 600 méteren. 40 db ródlit lehetett kölcsönözni az osztálytól és 1932-től villanyfelvonóval is rendelkezett a pálya. Az 1936-ban átadott lesiklópálya a Magas-hegy

északi oldalán létesült 2 300 méter hosszúságban, átlagosan 16,5%-os lejtéssel. Ezen elemek ma is részét vagy elődjét képzik a folyamatosan fejlődő Zemplén Kalandparknak.

Egy olyan tervezet is létezett, mely a Vitézi Rend nyaralóvárosaként képzelte el Sátoraljaújhelyt.

Izgalmas és említésre méltó történet a 2020-ban emelt Centenáriumi Turul szobor ismeretében, hogy már ekkor is „majdnem" lett turul szobra Sátoraljaújhelynek.

Amikor az I. világháborút követő határrendezést követően már bizonyos volt Munkács Magyarországtól való elszakítása, akkor volt egy tervezet, amely szerint Sátoraljaújhelyre szállították volna át a Turulmadár szobrát. A város ugyanis felvette a diplomáciai kapcsolatot ez ügyben. Ekkor a csehszlovákok a Turul kőanyagáért és a szállítási költségek fejében 120 000 cseh koronát kértek. Ez nem valósult meg, de a témát folyamatosan napirenden tartották. A Kolozsváron kiadott Ellenzék című lap 1924-ben hírt adott arról, hogy a csehszlovák „államalkotó pártok" beadványban kérték a szobor lerombolását, ezért sürgették annak Sátoraljaújhelyre való szállítását. Azonban ekkor sem történt semmi.

1930-ban újra napirenden volt az ügy. A Csehszlovák sajtó alapján ekkor 146 571 csehszlovák koronát kértek érte. Mivel nem kaptak választ erre az „árajánlatra", az ottani kormány kérdéssel fordultak Sátoraljaújhely felé, hogy a város mennyit hajlandó fizetni érte, és a válasz sürgetése végén elárverezéssel fenyegetőztek. A városnak ekkor nem volt ennyi pénze megvásárolni a szobrot, ezért a miniszterelnökhöz fordultak, hogy segítsen a pénz összegyűjtésében. 1934-ben a Turista Egylet Hegyaljai Osztálya is

úgy döntött, hogy akciót szervez a Turul ügyében, ami 1924 óta a munkácsi vár pincéjében állt. A turisták közgyűlésén dr. Orbán Kálmán polgármester ismertette az akkori tárgyalások eredményét, majd leveldi Kozma György főispán, a Turista Egyesület díszelnöke bejelentette, hogy a kormány útján lépéseket tettek a munkácsi Turul megszerzésére és Sátoraljaújhelyen való elhelyezésére. Az egyik lehetőség a szobornak a Várhegyen való felállítása volt.

1935-ben arról adott hírt a sajtó, hogy a szobrot a csehek beolvasztották és egy cseh emlékműhöz használták föl az anyagát. Ez szerencsére nem bizonyult igaznak, ugyanis 1938-ban, Munkács visszatérte után megtalálták a szobrot. A madárszobor végül a sosem „szállt" át Újhelyre, a majdnem két évtizedes, folyamatosan fennálló elszállítás szándéka ellenére sem. De végül 2020-ban a trianoni diktátum centenáriumán kapott egy Turul szobrot a város.

1938 és az első bécsi döntés új reményeket és új csalódásokat hozott a város számára. Bár először, még a döntés előtt visszatért a város levágott része, majd Zemplén vármegye elszakított részéből is egy darab, azonban a hurráoptimizmus hirtelen átcsapott szomorú bosszúságba.

A MÁV gépjavító üzemet a csehek leszerelték és elhordták amit tudtak, így nem helyezte a kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter újra működésbe az üzemet. Az 1920 után Nyíregyházára átköltöztetett kultúrmérnökséget nem hozták vissza, hanem a szintén visszatérő Kassára helyezték át. A város nem kapta vissza sem az iparfelügyelőséget, sem a mérték-hitelesítő hivatalt, illetőleg a Hangya Szövetkezet korábbi jogköreit sem. A visszatérő települések pedig sok esetben Ungvár hatáskörébe tartoztak, például az Országos Társadalombiztosító Intézet, vagy a törvényszék, de még a betegbiztosítás ügyében is. Példának okáért a Sátoraljaújhelytől 3 km-re levő Borsi is. De mind ezek után még a rendőrképző iskolát is tervezték Kassára költöztetni. Minden forrás a visszatérő abaúji megyeszékhely felé irányult. De még a kis falucska, Borsi is rávetette árnyékát II. Rákóczi Ferenc szülőhelyeként Sátoraljaújhelyre. A leventék és cserkészek kedvelt táborozó helyévé az vált Sátoraljaújhely helyett és a Rákóczi kastély fejlesztése vált fontosabbá a vármegye számára is. Itt ismét érdekesen tetten érhető a napjainkban átadott megújult turistaattrakcióként funkcionáló kastély kapcsán a párhuzam a két kor között.

Tehát kijelenthető, hogy 1938 után nemhogy pozitív, de újabb negatív változások indultak be, az erdélyi havasok visszatértével pedig a hegyi kirándulók számára is vonzóbb úticélok születtek meg ismét.

Majd az újabb vesztes világháború után ismét vakvágányra került a város, 1946-ban szentesítették ismét a trianoni határokat, 1950 után pedig a megye

is beolvadt a megszületett Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe és elveszítette székhelyi rangját is.

Még utoljára had engedjünk meg egy gondolatkísérletet. Egyszer egy kolléga felvetette, hogy szerinte nem igazán van az országban két akkora méretű és múltú város egymás mellett, mint Sátoraljaújhely és Sárospatak. Ugyanis már egybeolvadtak, mint Moson és Magyaróvár, Sajókazinc és Barcika, de a sor sokáig folytatható lenne.

Ha nem is úgy, mint az 1950 után megszülető Nagy-Miskolc, mely sok települést olvasztott magába, de bizonyos, hogy a két város és több környező, akár ma is közigazgatásilag idetartozó falu immáron egybeért volna. Hiszen azt is tudjuk, hogy az új határ a város fizikai növekedését is erőteljesen lehatárolta. Északról lápos terület, nyugatról a hegyek, délről Sárospatak közigazgatási határa, keleten pedig a mai Szlovák határ veszi közre. A korábbi fejlődést és növekedést is szem előtt tartva, egy minimum 60 ezer fős lakosságszámú várost lehet idevizionálni, akár Sárospatak nélkül is. Vele együtt pedig, talán egy Sárosújhely vagy Sátorospatak nevű települést.

Mindezek fényében az összképet nem is látva, de talán lehet elképzelésünk, mint jelentett Sátoraljaújhely számára az 1920-as határváltozás.

Demján Szabolcs

Revíziós megmozdulások és ünnepségek Tokaj-Hegyalján 1938-ban

1938. szeptember 30-án négy európai nagyhatalom (Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország) döntőbírói részvételével aláírták a müncheni egyezményt, amelynek értelmében a túlnyomórészt németek által lakott Szudéta-vidéket Csehszlovákiától Németországhoz csatolták. Az egyezmény kiegészítő nyilatkozatában az állt, hogy a Csehszlovákiában élő lengyel és magyar nemzeti kisebbségek hovatartozásának kérdésében az érintett országok kormányainak kell tárgyalásokat folytatniuk, és amennyiben ezek az egyeztetések nem járnak sikerrel, úgy újra összeülnek az említett négy hatalom kormányfői a szóban forgó ügyekről való döntéshozatal érdekében. A lengyel kormány 1938. szeptember 30-án benyújtott területi követelését a csehszlovák kormány már másnap, október 1-én elfogadta. Nem így történt ez a jóval jelentősebb létszámú kisebbséget képviselő magyar kormányzati igényekkel kapcsolatban. Az október 9-én Komáromban elkezdődő csehszlovák-magyar tárgyalások ugyanis nem vezettek megállapodásra. Így kerülhetett sor 1938. november 2-án az első bécsi döntés aláírására, mely eseményen Olaszország és Németország döntőbíráskodása mellett- Franciaország és Nagy-Britannia érdektelensége kifejezése okán nem vett részt a konferencia ülésén- egy az etnikai elvvel teljesen összhangban lévő határrendezés történt meg. Hazánk visszakapta Csehszlovákiától a Felvidék és a Kárpátalja déli, 86.5%-ban magyarok által lakott területeit. A nagyobb lélekszámú városok közül Érsekújvár, Komárom, Léva, Losonc, Fülek, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Ungvár, Munkács, Beregszász 18 esztendő elmúlta után újra visszatért az anyaországhoz.

A nemzetközi események híreinek Magyarországra való begyűrűzésének hatására az első bécsi döntés aláírását megelőző körülbelül két hónapban, de főleg a müncheni egyezmény elfogadása után egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarság nagy törekvése, a trianoni békediktátum revíziója Csehszlovákia vonatkozásában rövid időn belül teljesülhet. Ezért szerte az országban nagy tömegben vonultak utcára az emberek azon követelésük kifejezésére juttatása érdekében, hogy a csehszlovák kormány ne gördítsen több akadályt a felvidéki és kárpátaljai nemzettestvéreinknek a Szent

Korona oltalma alá történő visszatérésének útjába. Természetesen Tokaj-Hegyalja számos településén is tüntetések kezdődtek, Hegyalja népe sem maradt el abban, hogy kinyilvánítsa és visszhangozza a nemzet egyöntetű akaratát. A revíziós célkitűzések jelentősége a Magyar Revíziós Liga jelképes anyagi támogatásában is testet öltött, így például Tarcal község képviselőtestülete 1938. augusztus 13-án tartott közgyűlésén hozott határozatot az említett szervezet számára az 1939. évi költségvetés terhére 30 pengős összeg folyósításáról. Erdőbénye község augusztus 1-én tartott közgyűlése az 1939. évre 20 pengő, Bodrogkeresztúr július 13-án az 1939. évre 30 pengő, Bodrogkisfalud július 29-én évi 5 pengő, Szegi július 27-én évi 5 pengő, Szegilong július 28-án ugyancsak évi 5 pengő fizetését szavazta meg.[1] Mád község augusztus 16-án évi 10 pengő[2], Legyesbénye augusztus 30-án az 1939. évre 10 pengő[3], Szerencs szeptember 2-án az 1939. évre ugyancsak 10 pengő kiutalásáról rendelkezett.[4]

A térségben az első, részben a revíziós célkitűzéseknek is hangot adó rendezvény megtartására 1938. szeptember 11-én került sor a sátoraljaújhelyi Szár-hegyen (Magyar Kálvária-hegyen), amelynek keretében felszentelték a hegy csúcsán az országzászlóval átellenben neoromán stílusban épített gyönyörű Szent István Emlékkápolnát. Az ünnepség illeszkedett államalapító királyunk halálának 900. évfordulóján az országban rendezett Szent István Emlékévhez kapcsolódó rendezvényekhez. Az egész országban mind a mai napig egyedülállónak tekinthető Magyar Kálvária Emlékműrendszer első elemének, az Országzászlónak a felavatása 1934-ben történt meg, majd 1936-ban felépült tizennégy stációja, emléket állítván a trianoni diktátum által elszakított vármegyéknek és városoknak. Az emlékműrendszer utolsó egységeként épült Szent István emlékkápolna - kupolája a Szent Korona teréskőből készített impozáns mása- egyik márványtáblán olvasható felirata hűen

1 MNL BAZVL SFL (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár): Zemplén vármegye alispánjának iratai. IV. 2405/b: 8121/1938. 216. A Magyar Revíziós Liga támogatása (Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Erdőbénye, Szegi, Szegilong).

2 MNL BAZVL SFL: Zemplén vármegye alispánjának iratai. IV. 2405/b: 8164/1938. 216. Mád községben a Magyar Revíziós Liga támogatása.

3 MNL BAZVL SFL: Zemplén vármegye alispánjának iratai. IV. 2405/b: 8169/1938. 216. Legyesbénye községben a Magyar Revíziós Liga támogatása.

4 MNL BAZVL SFL: Zemplén vármegye alispánjának iratai. IV. 2405/b: 8515/1938. 217. Szerencsen a Magyar Revíziós Liga támogatása.

kifejezi létesítésének célját: *„Isten nagyobb dicsőségére, Szent István Királyunk tiszteletére, Magyarország feltámadására!”* épült.[5]

Szeptember 11-én reggel 8 órakor „Pro Patria” istentiszteletek megtartásával indult az ünnepség a sátoraljaújhelyi felekezetek templomaiban, majd 9 órakor a helyi iskolák tanárai és diákjai, a leventék, élükön a leventezenekarral, illetve a különböző társadalmi egyesületek képviselői vonultak katonás lépésben a Szár-hegyre a dohánygyári zenekar játéka kíséretében. A templomokból kitóduló, egyházi énekeket éneklő hívekkel, a városból, a környező településekről és az országból összesereglett ünneplőkkel együttesen körülbelül 6-7 ezer ember gyűlt össze a Szent István kápolna előtt. A Budapestről induló filléres vonatokkal mintegy 1500 fő érkezett, de Nyíregyháza irányából és máshonnan is nagy számban utaztak Sátoraljaújhelyre, hogy részesei legyenek az ünnepi alkalomnak. A kápolna, az országzászló, a stációk virág és zászlódíszben várták az érkező tömegeket.[6]

Az emlékkápolnát Páyer Ferenc, apostoli kormányzói delegátus, apátplébános szentelte fel papi segédlet közreműködésével, majd szentmisét mondott a haza sorsának jobbra fordulásáért. A kápolna felszentelése után Dr. Lukáts József piarista tanár mondott szentbeszédet. Felszólalásában méltatta a nagy szent király alkotásait, történelmi szerepét: *„…Léte, személye s alkotásainak szépsége -amelyek éles akaratából s magasztos gondolkodásából fakadnak- mind tiszta magyar értékek, s ezek felül* állanak nemzetünket *tagozó minden szemponton. Ezért épült szent királyunk szent esztendejében ez a kápolna, a Magyar Kálvária ormán, csaknem kőhajításnyira a gonosz árulás érte határoktól, hogy első szent királyunk nevének hangoztatásával állandóan hirdesse jogos nemzeti létünk, kilencszázéves keresztény kultúránk s hazánk minden göröngyéhez való örök és elvitathatatlan jogalapunkat. Legyen áldott a találékony szellem, az égő akarat, amely e kápolna létrehozatalában gyönyörű emléket emelt a magyar kettős szentesztendőnek.”*[7] Beszéde végeztével az Úr imádságát imádkozta el, s annak záró kérését „De szabadíts meg a gonosztól!” refrénszerűen kiáltotta a sok ezer fős közönség.[8]

5 Szepesi Bódog: A Sátoraljaújhelyen épült Magyar Kálvária. Sátoraljaújhely, 1936. Harmadik bővített kiadás. Sátoraljaújhely, 2011. 39.

6 Szepesi Bódog (2011), 40.

7 A tanulmányban szereplő idézeteket a jelenlegi helyesírási szabályoknak megfelelően közöljük.

8 Szepesi Bódog (2011), 42.

Aztán a Magyar Kálvária létrehozásának ötletgazdája, Szepesi Bódog, az Országos Szepesi Szövetség Sátoraljaújhelyi Osztályának elnöke üdvözölte a megjelenteket, köztük a vallás és közoktatásügyi miniszter képviselőjét, valamint Bornemissza Miklóst, Zemplén vármegye alispánját, majd átadta az emlékkápolna kulcsát Dr. Orbán Kálmánnak, Sátoraljaújhely város polgármesterének az alábbi gondolatok kíséretében: *„…vegye át a város nevében, szerető gondozásába a Szent István Emlékkápolnát, amely a magyar szentév megörökítésére épült, és hasson oda, hogy azt becsülje meg minden polgár, fejlessze tovább nemzeti parkká, s tegyen róla, hogy az irredenta kegyhely valóban az ország magyar kegyhelye legyen.*" A polgármester ígéretet tett arra, hogy a kápolnát, mely a „*Magyar Kálvária hazafias emlékműnek betetőzése, hűségesen gondozni fogja.*" Az ünnepség Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna gyönyörű költeményének, a Magyar Hiszekegynek az eléneklésével zárult.[9]

A kápolna avatása után a városban „dísztáborozásukat" tartó frontharcosok felvonulására került sor a trianoni határ közelében. A szabályos rendben felsorakozó zászlóaljakat és az összesereglett érdeklődőket Bornemissza Miklós köszöntötte, aki az Országos Frontharcos Szövetség Zemplén vármegyei főcsoportjának elnöki tisztségét is betöltötte. Az alispán megemlékezett az első világháborúban hősi halált halt katonákról, miután közösen egy rövid imát mondtak el tiszteletükre. Ezután Kertész Elemér, az Országos Frontharcos Szövetség országos ügyvezető alelnöke a többi között a következő szavakat intézte a tömeghez: *„Ezen a helyen szemléltető módon adva van a frontharcos mozgalom hármas célkitűzése: itt áll jobbra az országépítő király emlékkápolnája, balra a trianoni gyászt jelentő félárbócra bocsátott országzászló és szemközt átlátni a Ronyva árkán túl az ezeresztendős határokig. A mai frontharcos ünnepség bizonysága annak, hogy a frontharcos mozgalom erkölcsi és fizikai erejével ebben az országban mindenkinek számolnia kell."* A rendezvényen megjelent a sárospataki választókerület országgyűlési képviselője, a Frontharcos Szövetség tagja, Rátz Kálmán is, aki megosztotta az egybegyűltekkel buzdító hangvételű gondolatait. A szónokok sorát pedig vitéz Dr. Tóth András országgyűlési képviselő, a Frontharcos Szövetség országos alelnöke zárta, beszédében a szövetség által képviselt szellemiség fontosságát hangsúlyozta: *„A frontharcos mozgalom tömegerőit ma Magyarországon egyetlen kormány sem tudja nélkülözni. Az ország belső megszervezésénél, ha tradíción alapuló propagandát akarunk, ezt csak a tűzharcosokon lehet*

9 Szepesi Bódog (2011), 43.

megteremteni. Reformok idején, belső átalakuláskor bűn volna nem előtérbe helyezni a múltbeli legnagyobb szolgálatot: a frontharcos közszolgálatot. Két tényező vitte mindig előre a nemzetet a megújhodás felé: a keresztény és a katonai szellem. És a frontharcos tábor ennek a szellemnek a maradéktalan megtestesítője. A Himnusz eléneklése után a frontharcosok díszmenetben vonultak a vármegyeháza elé. A délutáni órákban az iparosok székházának falán emléktáblát helyeztek el az első világháború iparos hőseinek tiszteletére. Az avató beszédet Rátz Kálmán mondta el, a rendezvény végén koszorút helyezett el az emléktábla alatt az Országos Frontharcos Szövetség képviseletében.[10]

A MOVE Országos Frontharcos Szövetség igazolványa Pásztor József, budapesti lakos nevére kiállítva (1930)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 2006. 101

Szeptember 23-án, pénteken Zemplén vármegye székhelye egy újabb sok ezer fős tömeget megmozgató rendezvény színhelye volt. A Magyar Revíziós Liga és a Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ) sátoraljaújhelyi csoportja szervezésében rendeztek tüntetést a felvidéki magyarság mielőbbi felszabadítása érdekében. Az elszakított városrész határát képező Ronyva pataktól alig 300 méteres távolságban, a megyeháza előtti téren este hozzávetőlegesen 8 ezer főt számláló tömeg gyülekezett. Már jóval a tüntetés megkezdése előtt harsogták az egybegyűltek vitéz nagybányai Horthy Miklósnak, Magyarország kormányzójának, Adolf Hitlernek, a Német Birodalom vezérének,

10 MOT (Magyar Országos Tudósító) (1929-1948): 1938. szeptember 12./120-121.

és Benito Mussolininek, Olaszország miniszterelnökének a nevét. Hangosan éltette továbbá a német, az olasz, a lengyel, a rutén és a szlovák népet, miközben „Vesszen Prága!" felkiáltások is elhangzottak. A tüntetők között nagy számban voltak jelen a csehszlovákiai felső-zempléni községekből, többek között Borsiból, Királyhelmecről, Nagymihályról, Gálszécsről menekült magyarok, akik lakóhelyük feliratát hirdető táblák alatt vonulva követelték a trianoni határok lebontását. A gyűlést Dr. Szentgyörgyi Zoltán, a TESZ sátoraljaújhelyi alapszervezetének az elnöke nyitotta meg, majd a Szent István Emlékkápolna szeptember 11-i avatásán is közreműködő Lukáts József, piarista tanár beszéde következett, melyben hangsúlyozta, hogy ezekben a történelmi órákban nagyon fontos, hogy minden magyar egymással összefogjon. Az Országos Frontharcos Szövetség képviseletében Gyöngyösy Gáspár felszólalásában indítványozta *„a hazugságból és gyűlöletből felépített határok elsöprését."* Füzessy Miklós a zempléni ifjúság nevében emelkedett szólásra, majd Kiss Endre, bodrogkeresztúri bányamunkás a magyar munkásság képviseletében állt ki a felvidéki magyar testvéreink visszacsatolásának ügye mellett, a többi nép számára pedig az önrendelkezési jog megadását követelte. Petrecky Jenő, m. kir. tanfelügyelő a Felvidék és a Kárpátalja ruszin lakossága nevében tolmácsolta azon meggyőződését, hogy a rutének akár csak a múltban, úgy a jelenben is készen állnak a magyarsággal való testvéri összefogásra. Végül Szepesi Bódog, piarista tanár javaslatára a nagygyűlés résztvevői közfelkiáltással egy 3 pontos határozatot fogadtak el. Ennek tartalma a következő: 1. Követeljük a felvidéki magyar területek visszacsatolását! 2. Követeljük a felvidék többi őslakossága számára a népszavazás kiírását! 3. Követeljük a közös lengyel-magyar határt a bolsevizmus ellen![11]

A következő nagyszabású megmozdulásra 1938. szeptember 25-én Tokaj nagyközségben került sor a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) tokaji csoportjának szervezésében. A római katolikus templom előtti téren az említett vasárnapon egy körülbelül 3 ezer fős tömeg gyűlt össze. A rendezvény a Magyar Hiszekegy közös elszavalásával vette kezdetét, majd Cziffer Jenő, a MOVE tokaji csoportjának elnöke üdvözölte a megjelenteket. Köszöntője után Orosz István állami tanító a tanítói kar és a tanuló ifjúság nevében mondott beszédet. Aztán Dr. Tóth Lajos, tokaji közjegyző emelkedett szólásra, aki az előtte felszólalóéhoz hasonló nagyhatású beszédében követelte a hazánktól 18 esztendeje igazságtalanul

11 MTI (Magyar Távirati Iroda) Napi hírek/Napi tudósítások (1920-1944): 1938. szeptember 23./70.

elszakított területek visszacsatolását. Beszéde végén egy a nagygyűlésen résztvevők nevében megfogalmazott határozati javaslatot olvasott fel, amit a Magyar Távirati Iroda útján Magyarország kormányához is eljuttatott.[12] A jelen korunkban is figyelmet érdemlő javaslat tartalma a következő: *„Követeljük az elszakított magyar Felvidék minden feltétel nélkül való visszacsatolását, az ott élő minden magyar vérünkkel való egyesítést, követeljük a Felvidéken élő német, tót, lengyel és rutén lakosság részére a teljes önrendelkezési jog megadását, hogy minden befolyástól mentesen, függetlenül határozhassanak sorsuk és hovatartozandóságuk felett!"* Végezetül a tüntetők elénekelték a Himnuszt.[13]

A Magyar Távirati Iroda október 4-i tudósítása szerint Tállya községben a városháza előtti téren is jelentős számú közönség részvételével zajlott le tüntetés. Füzesséry Károly, római katolikus plébános, szentszéki tanácsos mondott gyújtó hangú beszédet, mialatt a részvevők a kormányzót, az olasz és a német kormányfőt éltették és követelték a felvidéki magyarság ügyének mielőbbi elrendezését.[14]

A szerencsi kiadású Hegyalja című hetilap október 21-i számában így jellemzi a tájegységen uralkodó közhangulatot: *„Zemplén határvármegye közönsége mint egy ember ugrott a Felvidék visszaszerzéséért az élre a tüntetésekben. Szerencs, Tokaj, Tállya, Sárospatak ezrei, az apró kis falvak mind-mind ott vannak a „Fegyverbe!" „Mindent vissza!", „Közös lengyel-magyar határt!" mozgalomban."* Aztán a cikk írója abbéli sajnálatának ad hangot, hogy ezen megmozdulások közül csak három nagyobb településről érkeztek tudósítások a lap szerkesztőségéhez, amelyeket a továbbiakban ismertet. A következő rendezvény színhelye ugyancsak Tokaj volt, a lap említett munkatársa az alábbi dicsérő szavakkal illeti a nagy történelmi múltú település lakóit: *„Tokaj. Óriási megnyilvánulása a hazaszeretetnek, a Felvidékért való vágyódásnak. Talán vezet is ez az egységes, fajmagyar alakulatokkal első község Zemplénben."* A Járási Kaszinó termeiben szervezett közgyűlés első felszólalójaként jeddi Fejér Andor, a tokaji járás főszolgabírája, a közgyűlés elnöke mondott nagyszabású beszédet. Őt Mosolygó József, görögkatolikus esperes-parókus követte, aki lelkesítő szavaiban a közeljövő pozitív eseményei iránti nagy bizodalmának adott hangot. Aztán Tóth Lajos széles látókörű, a nemzetközi helyzet alakulását elemző beszédében kifejezésre juttatta, hogy *„határtalan lelkesedéssel*

12 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. szeptember 29./9.

13 A tokaji MOVE egyesület. Hegyalja, 1938. szeptember 30.

14 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. október 4./16.

vonul fel a kormány s az azt rendületlen kitartással követelő nemzet tántoríthatatlan követelése mellett." Ugyanezen a napon a MOVE tokaji csoportja és az Ipartestület is szervezett tüntetést a községben, tiltakozva a cseh elnyomó politika ellen.[15]

Szerencsen október 16-án, vasárnap délben az Országzászló előtt gyülekeztek a demonstrálók.[16] A becslések szerinti 3 ezer főt számláló tömeg ugyancsak kifejezte tiltakozását „a taktikázó és halogató cseh politika" ellen. A gyűlés szervezője, Konkoly Győző, a Hegyalja című lap felelős szerkesztője kezdeményezéséhez meg tudta nyerni a községi elöljáróság támogatását is. A megmozdulás a Magyar Hiszekegy eléneklésével vette kezdetét, aztán Stéphán László református lelkész mély és tartalmas beszéde hangzott el. Ezt követően Kozma Erzsébet szavalta el Holicsi Gyula „Bajtárs még mit várunk" című versét, nagy sikert aratva hallgatósága előtt. Aztán Konkoly Győző *„temperamentumos és őszinte hazaszeretettel túlfűtött szavaival tüzelte a közönséget elszakított véreink felszabadítására."* Beszédét több alkalommal a jelen lévő ifjúság ütemes felkiáltásai kísérték: *„Mindent vissza!" „Pozsonyt vissza!" „Nyitrát vissza!" „Ungvárt vissza!" Kassát vissza!"* mondatok zúgtak a tömegből. Utána Balogh József polgári iskolai tanuló hazafias szavalata hangzott el nagy tetszésnyilvánítás mellett, majd Dr. Bálint Zoltán ügyvéd a vitéz Imrédy Béla miniszterelnök részére címzett üdvözlő táviratot szövegét olvasta fel. Végül a közönség elénekelte a Szózatot. Ezen a napon Szerencsen a rendezvények nem értek véget, ugyanis este 7 órakor egy fáklyás, lampionos felvonulás kezdődött. A felvonuláson főleg az ifjúság képviseltette magát, *„180 leány s 600 főnyi diák és férfi zárt négyes sorokban a legnagyobb rendben vett részt az egész község tüntető szeretete mellett."* A szervező diákság felkérésének megfelelően Konkoly

15 Igazságot! Igazságot! Igazságot! Magyarországnak! Hegyalja, 1938. október 21.

16 A Hegyalja című lap 1938. október 14-i számában a tüntetésen való részvételre ösztönző felhívást olvashatunk, amelynek szövege az alábbiakban olvasható: „Magyarok! Emberek! Elég volt. Készek vagyunk! Megyünk! Vasárnap 16-án déli 12 órakor az Országzászló előtt gyűljünk össze. Tiltakozzunk! Fogjunk össze! Kétszínű megvesztegetett Tisók, ál-„szlovák testvérek" hamis tanúzása mellett bitangok elárulták a testvériséget. Tiltakozzunk! Álnok cseh politika be akarja fonni az egyenes, magyar irányt, magyar követelést! Mindent vissza! Pozsonyt vissza! Nyitrát vissza! Ungvárt vissza! Kassát vissza! Gyerünk! Tiltakozzunk! Becsülettel a magyar hazáért! Mindenki ott legyen! Népgyűlés programja: Hiszekegy: énekli a közönség. Beszédet tart Stéphán László. Holicsy Gyula versét szavalja Kozma Erzsébet. Beszédet tart Konkoly Győző, szaval Balogh József polg. isk. tanuló. Záróbeszéd s üdvözlő távirat felolvasása. Szózat, énekli a közönség.

Győző volt a tüntetés szónoka. Ez a megmozdulás a többihez hasonlóan minden fegyelmezetlenség és atrocitás nélkül, sikeresen zajlott le.[17]

Természetesen Tokaj-Hegyalja nagy történelmi múltú, jelentős népességgel rendelkező nagyközsége, Sárospatak sem maradt el a többi település mögött tiltakozó rendezvény szervezésében. A településen október 20-án, csütörtökön tartottak demonstrációt vitéz Füzesséry Sándor, a sárospataki járás főszolgabírája, Dr. Kostenszky László, sárospataki főjegyző, és Dr. Siska István kezdeményezésére. Vitéz Füzesséry Sándorné, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) sárospataki alapszervezetének az elnöke, valamint Siska István szóltak az egybegyűltekhez, miközben a hallgatóság „frenetikus tetszésnyilvánítása" övezte szavaikat.[18]

1938 októberében számos település, társadalmi szervezet részéről özönlöttek a táviratok a miniszterelnök felé, kérve a magyar kormányt arra, hogy a müncheni egyezményben foglaltaknak megfelelően mindenképpen szerezzen érvényt a magyar nemzet nagy törekvésének, a magyarlakta Felvidék visszacsatolásának.[19]

A „magyar igazság diadalának" ünneplése

Az első bécsi döntés aláírásának időpontja után akárcsak szerte az országban, úgy Tokaj-Hegyalján, nem utolsó sorban az anyaországhoz visszatért nemzettársaink, és területeink okozta öröm kifejeződése jellemezte a hétköznapokat. Ondon november 2-án este, miután a helybéliek meghallgatták a rádióban a visszacsatolt települések neveit, lampionos felvonulást szerveztek és a református templom épülete elé vonultak. A templom tornyából Benke Kálmán református lelkész szólt a közönséghez, *„ismertette azt a történelmi eseményt,"* amely reményei szerint a jövőben

17 Igazságot! Igazságot! Igazságot! Magyarországnak! Hegyalja, 1938. október 21.

18 Igazságot! Igazságot! Igazságot! Magyarországnak! Hegyalja, 1938. október 21.

19 Tokaj-Hegyalján az MTI tudósítása szerint a következő települések, társadalmi szervezetek fordultak távirattal a miniszterelnökhöz: Sárospatak Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülete, Golop község, Abaújszántó község, Kereskedők Egyesülete Abaújszántó, Szepesi Szövetség Sátoraljaújhely, Bekecs község lakossága, Mezőzombor község lakossága, Sátoraljaújhely női társadalma, Sátoraljaújhelyi Kereskedelmi Társulat, MOVE Lövészegyesület Zemplén vármegye, OMKE (Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés) szerencsi kerülete, Frontharcosok Sátoraljaújhelyi Csoportja, OMKE tokaji kerülete, Zemplénvármegyei Nemzeti Kaszinó
In: MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. október 7./21., október 7./23., október 7./25., október 8./18., október 8./19., október 10./25., október 12./26.

„a *nagy nemzeti álmaink megvalósulásához vezet”* majd. Aztán Tóth Miklós, egy ifjú levente erre az ünnepi alkalomra írt versét osztotta meg a jelenlévőkkel. A lelkes ünneplők hazafias dalok éneklése közepette végigvonultak a község utcáin, a Hangya szövetkezet előtt megismételték rendezvényüket, majd haza indultak.[20]

Füzesséry Sándor, a sárospataki járás főszolgabírája[21] javaslatára a sárospataki főiskola és a város ünneplő közönsége úgy határozott, hogy országzászlójának felavatása nem a városban történik, hanem a visszacsatolt felvidéki területek emblematikus városának, Kassának ajánlja fel, mégpedig olyan módon, hogy *„Felső-Magyarországon át vezető zarándokúton pataki diákok viszik Kassára, ahol a bevonulás után ünnepélyes keretek közt, Rákóczi nagy szellemének és dicsőséges szabadságharca emlékének áldozva fogják felavatni.”*[22] Az 5 méter hosszú országzászlón hazánk címere mellett a Rákóczi család, Kassa és Sárospatak hímzett címere volt látható a következő felirattal: „Így volt, így lesz!” A november 22-én kezdődő 5 napos „zarándokút” után november 27-én vasárnap tartották meg az avatóünnepséget.[23] A sárospataki főiskola nevében Dr. Mátyás Ernő teológiai tanár mondott beszédet.[24]

Szerencs nagyközségben a történelmi fordulatot hozó első bécsi döntés megünneplése apropóján november elején két rendezvényt is tartottak. November 5-én a település képviselőtestületének díszközgyűlésére került sor, melynek szónoka Dr. Szén József esperes- plébános volt. A közgyűlés üdvözlő táviratban köszöntötte Horthy Miklóst, Magyarország kormányzóját, Imrédy Béla miniszterelnököt, Kánya Kálmán külügyminisztert, valamint Teleki Pál vallás és közoktatásügyi minisztert és egyben köszönetüket fejezték ki azért, mert a magyar külpolitika irányvonalát úgy alakították, hogy az első bécsi döntés létrejöhetett. November 6-án pedig az Országzászló előtti téren a környékbeli falvakból érkezettekkel együttesen összesereglett 4-5 ezer fő ünnepelte felvidéki és kárpátaljai nemzettestvéreink felszabadulását. Marton László tanár nevéhez fűződik az ünnepi beszéd elmondása, majd a MANSZ szerencsi alapszervezetének elnöke, Göllner Sarolta tanárnő tolmácsolta a szerencsi

20 A felszabadulás öröme Szerencsen. Hegyalja, 1938. november 18.

21 Elírás. Az MTI leírásában Széll Sándor neve szerepel. A hír közlője minden bizonnyal Füzesséry Sándorra, a sárospataki járás főszolgabírájára utalhatott.

22 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. november 3./16.

23 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. november 12./29.

24 MOT (1929-1948): 1938. november 28.

asszonyok lelkesedését, végül Lakárdy Albert az Országos Frontharcos Szövetség képviseletében szólt az egybegyűltekhez. A szónoklatokat örömteljes felkiáltások kísérték, a tömeg „a barátságos olasz, német, lengyel nemzeteket”, a kormányzót, a honvédséget, a magyar kormányt, és nem utolsó sorban gróf Teleki Pál minisztert, a tokaji választókerület országgyűlési képviselőjét éltette. A gyűlésen a nagyközség valamennyi társadalmi rétege jelen volt, az említett szervezeteken kívül az iparosok, a vasutasok, valamint a helyi iskolák tanárai és diákjai testületileg képviseltették magukat. A rendezvényen fellépet a Városi Dalárda is, a dalkör tagjai B. Tóth István karnagy vezetésével hazafias dalokat énekeltek.[25] A szerencsi cukorgyár tisztviselői és munkásai pedig egy megható gesztust gyakorolva „*ötperces munkaszünettel áldoztak annak az ünnepélyes pillanatnak, amikor a honvédcsapatok először lépték át a gyászos trianoni határt.”*[26]

Az Országos Frontharcos Szövetség segélyigazolványa Kaliczky Zsigmondné, mádi lakos nevére kiállítva (1938)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 85. 176. 1

November 6-án, Tállyán a helyi egyesületek, leventék, diákok lampionos felvonulásához csatlakozott a nagyközség ünneplő népe. Zene és énekszó mellett vonultak végig a település fellobogózott utcáin, majd a községháza előtti téren gyűltek össze és énekelték el a Magyar Hiszekegyet.

25 A felszabadulás öröme Szerencsen. Hegyalja, 1938. november 18.

26 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. november 7./13.

Ezt követően Füzesséry Károly római katolikus plébános, szentszéki tanácsos *„intézett hazafiságtól és lelkesedéstől izzó ünnepi beszédet”* a jelenlévőkhöz. A rendezvény a leventék díszmenetével, a Himnusz hangos eléneklésével ért véget.[27]

Tokajban ugyancsak egy emblematikus helyszínen, a vasútállomással szembeni hegyoldalban, az 1934-ben avatott Országzászlónál ünnepeltek. Az ünnepség kezdeteként a sok száz főből álló közönség elénekelte a Magyar Hiszekegyet, aztán Palotai Ferenc polgári iskolai tanár méltatta a november 2-i történések jelentőségét. Ezután felolvasta az országzászló parancsot, felvonták az országzászlót az árbóc csúcsára, ahol egy héten át lobogott a tokaji polgárok nevében üdvözölvén a felszabadult nemzettársainkat. A zászlófelvonás után Palotai felolvasta a város közönsége nevében megfogalmazott üdvözlő táviratok szövegét, melyben köszönetet mondanak a kormányzónak, az olasz, a német és a magyar kormányfőnek, Kánya Kálmánnak és Teleki Pálnak a bécsi eseményekben és az azokhoz vezető előzményekben betöltött szerepükért. Utána Jungheisz István, a polgári iskola tanulója intézett lelkes hangvételű beszédet hallgatóságához. A rendezvény a Himnusz eléneklésével zárult.[28]

Csonka-Sátoraljaújhely visszanyeri egységét

A Komáromban zajló csehszlovák-magyar tárgyalások kézzelfogható eredményeként értékelhetjük, hogy a csehszlovák fél hajlandónak mutatkozott Sátoraljaújhely elcsatolt városrészének, Sátoraljaújhely-gyártelepnek és a Hont vármegyei Ipolyságnak a visszaadására. Ezekre az eseményekre tehát még az első bécsi döntés elfogadása előtt került sor, 1938. október 11-én a magyar honvédség ünnepélyesen bevonult Zemplén vármegye székhelyének felszabadult, Ronyva patakon túl fekvő területére. Sátoraljaújhely városa már október 10-én délelőtt nemzeti színekbe öltözött. De nem csupán a megyeszékhelyen, hanem II. Rákóczi Ferenc szülőfalujában, Borsiban, Bodrogszerdahelyen és más környékbeli csehszlovák fennhatóság alatt lévő községben is két évtized után újra elővették az addig rejtegetett zászlókat.[29] Sátoraljaújhelyen a határ két

27 A „Magyar feltámadás” ünnepe Tállyán. Hegyalja, 1938. november 18.

28 Országzászló ünnepély. Hegyalja, 1938. november 18.

29 A felvidékről érkezett menekültek beszámolóira alapozva az MTI közlése szerint a cseh katonaság és rendvédelmi szervek bizonyos esetekben a magyar lakosságon torolta meg Sátoraljaújhely elcsatolt városrészének átadását. Szőlőskén a kitűzött magyar zászlókat „letépték és sárba taposták”, tettlegesen bántalmaztak magyar nemzeti színű kokárdát

oldalán, a hírhedté vált Ronyva patak mentén ezrével gyülekeztek a magyarok, miközben lelkes integetéssel üdvözölték egymást. A patakon átívelő kis határhidat mindkét oldalról valóságos virág és zászlóerdőbe öltöztették. A határsorompón hatalmas magyar zászló lobogott, a híd mellett álló csehszlovák őrség némán állt, nem próbálta megakadályozni az egyre gyarapodó tömeg hangos tetszésnyilvánítását. Már a cseh laktanya és a kisállomás épületein is magyar zászlók lengtek, amelyeket a környékbeli falvak lakói adományoztak erre a nemes célra. A vasútállomáson lázas csomagolás, pakolás zajlott, Milan Rastislav Štefánik tábornok szobrának elszállítása is megtörtént egy ökrösszekér segítségével. Délelőtt az utolsó „cseh” katonavonat is elhagyta a kisállomás épületét, nem egy esetben a katonák örömmel fogadták a tüntető tömeg üdvözlését, maguk is Magyarországot éltették, a „Horthy Miklós katonája vagyok én” kezdetű dalt énekelték.[30]

Ugyanezen hétfői nap délelőttjén ünnepi hangulatban került sor a városban Zemplén vármegye kisgyűlésének megtartására. Fáy István főispán beszédében hangsúlyozta a müncheni egyezmény jelentőségét, *mely „biztosította a békét és megmentette az emberi civilizációt.”*[31] Továbbá ismertette a magyar kormány komáromi tárgyalásainak eredményeit, és kijelentette, hogy szükség esetén bizonyosan a legnagyobb eréllyel fogja érvényesíteni annak tartalmát. Biztosította a kormányt, hogy *„Zemplén vármegye közönsége ez alkalommal még fokozottabb bizalommal és fegyelmezettséggel”* áll mögötte, és örömmel tolmácsolta a vármegye népének amiatt érzett nagy boldogságát, hogy *„a magyar revízió első állomása éppen a sátoraljaújhelyi kisállomás lett.”* A kisgyűlés táviratban fejezte ki a magyar kormánynak hálás köszönetét, miszerint *„elsőként Zemplén vármegyének egy megszállott magyar darabja került vissza még a mai nap folyamán Magyarországhoz.”*[32]

A sátoraljaújhelyi polgárok és az együttesen összesereglett mintegy 15 ezer főnyi magyar leírhatatlan lelkesedése fogadta a Füzesséry István őrnagy vezette 7/2 határbiztosító századot és a Gulyás

viselő nőket, számos magyar férfit a csendőrség épületében véresre vertek. Több férfit és három nőt letartóztattak, mert nem voltak hajlandóak házaikról levenni a kitűzött magyar zászlót. In: MTI Bizalmas értesítések (1920-1939): 1938. október 11./1598.

30 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. október 10./17.

31 MNL BAZVL SFL: Zemplén vármegye alispánjának iratai. IV. 2405/b: 9360/1938. 218. A törvényhatósági kisgyűlés október 10-i ülésének jegyzőkönyve.

32 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. október 10./17.

főhadnagy parancsnoksága alatt lévő 7. vadászzászlóaljat, amelyek október 11-én déli 12 órakor végrehajtották az ünnepélyes bevonulást.[33] Az ünnepséget megelőző órákban a határhídhoz vezető Rákóczi utca megtelt virágot, zászlót a kezükben tartó emberekkel. Természetesen a vármegye és a város előkelői mellett az iskolák, különböző társadalmi szervezetek képviselői is jelen voltak az eseményen. Délelőtt tíz óra- fél tizenegy körül a határhídnál találkozott Füzesséry István a cseh katonai parancsnokkal, és jegyzőkönyvben rögzítették az elszakított városrész átadását Magyarországnak.[34] 11 óra magasságában a 7. vadászzászlóalj árkászszakasza Gulyás főhadnagy vezetésével átlépte a határhidat és megvizsgálta a felvonulás helyszínét képező területet, nincsen-e esetleg aláaknázva.[35] Az élelmes sátoraljaújhelyi rikkancsok viszont nem törődtek a veszéllyel, hiszen már a kora reggeli órákban átszaladtak a Ronyva patakon a túlsó oldalra, miután újságjaikat boldogan vásárolta a gyülekező több ezer fős közönség.[36]

Tizenegy óra után egy hosszú menet indult meg a vármegyeházától a Ronyva felé, melynek élén Fáy István, Zemplén vármegye főispánja, Bornemissza Miklós alispán, és Orbán Kálmán haladtak. Mögöttük díszruhába öltözött megyei hajdúk vonultak Zemplén vármegye címeres zászlajával a kezükben, maguk után az összesereglett embertömeggel. Sokan azok közül, akik a Ronyva partján álltak, már az ünnepség megkezdése előtt átugrottak a trianoni határ sátoraljaújhelyi szakaszát képező patakmedren, hogy találkozzanak magyar testvéreikkel. A százával átkelő magyarok „határsértési" cselekedeteire a cseh rendőrök érthető módon nem reagáltak. Időközben visszaérkezett Füzesséry őrnagy árkászosztaga a túloldalról és jelentésükben elmondták, hogy mindent rendben találtak, így semmi sem akadályozhatja meg a bevonulás megtartását. Nemsokára a csehszlovák katonák motorkerékpárokra ültek és autóba szálltak, majd elhagyták a várost. A magyar rendőrség háromnegyed tizenkettő körül vette át a rend biztosításának feladatát a cseh kollégáiktól. Pontban 12 órakor megszólalt Sátoraljaújhely valamennyi harangja, és ebben a pillanatban az ünneplők a Himnuszt és a Magyar Hiszekegyet énekelték el. Füzesséry a felsorakozott

33 Szepesi Bódog (2011), 47.

34 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. október 11./18.

35 Demján Szabolcs: Az első bécsi döntés hatásai Zemplén vármegyében. In: Magyarország az első világháborúban és a trianoni békediktátum. Konferencia előadásai 2016. június 4. Tokaj-hegyaljai Borok Háza. Tokaj, 2016. 31.

36 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. október 11./18.

honvédek előtt állva kiadta a várva várt parancsot: -„ Vigyázz! Utánam indulj!"

Először az őrnagy haladt át a hídon lóháton, mögötte a 7. vadászzászlóalj honvédei következtek. Odaát virágeső fogadta őket az örömükben síró, nevető, ünneplő tömeg részéről. Egy magyar népviseletbe öltözött kislány egy hatalmas rózsacsokrot nyújtott át az őrnagynak, aki lováról leugorva köszönte meg neki a kedvességét. Miután a magyar katonák áthaladtak a trianoni gúnyhatárt megtestesítő Ronyva patak hídján, a kisállomás épülete elé vonultak és ott sorakoztak fel egységes alakzatban. Az asszonyok ajándékokkal, hangos éljenzéssel, könnyes csókokkal, meglett férfi emberek is könnyeikkel küzdve várták a bevonuló honvédeket. A tömeg a boldogság és hála kifejezéséül kenyérrel, cukorral, süteménnyel, borral kínálta őket. Cserkészfiúk dalai messze szállva hirdették a magyar világ kezdetét, piros-fehér-zöld zászlók erdeje borította be a város egészét.[37] Hatalmas sorokban kígyózott a tömeg a Borsi felé vezető országúton, egymással összeölelkezve éltették Magyarországot a megszűnt határvonalon belül és annak túloldalán élő magyarok. A cseh feliratokat tartalmazó táblákat eltávolították, sátoraljaújhelyi gimnazista cserkészek vonultak be elsőként a rendőr laktanyába, amelynek falára a még jelen lévő cseh rendőrség szeme láttára tűzték ki a magyar trikolort.[38] A jelképes átadóünnepség megtartása után Zemplén vármegye csonka székhelye ismét egységes várossá vált.[39]

A Hegyalja című lap felelős szerkesztője, Konkoly Győző, és munkatársa, Stéphán László is jelen volt az ünnepségen. Stéphán László leírása alapján idézzük fel az esemény euforikus hangulatát: *„Amikor meghallottuk, hogy 20 év után magyarrá, egészen magyarrá lesz Újhely városa és hogy a 20 évi felemás helyzet megszűnik, minden érdeklődésünk felé fordult. Kérdezgettük, -telefonálgattunk,- mikor lesz az a történelmi pillanat, amikor átlépjük a határt,- amikor jelképesen megszűnik a trianoni határ. Dátumot kaptunk. Sietve utaztunk fel, nehogy épen mi kimaradjunk. A tömeg már ellepte az utcát le a határig, amikor beértünk 12 órára. Próbáltunk közelebb jutni a sorompóhoz. Sehogy se ment. Hiszen ma mindenki fontos személyiség volt: én. Két méter magasra tartottuk az újságíró igazolványt, hogy lássák, mi kik vagyunk, hogy mi a nagy közönség vagyunk. Így is igen nehezen ment*

37 Demján Szabolcs (2016), 31-33.

38 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. október 11./18.

39 Demján Szabolcs (2016), 32-33.

a bejutás. Öregek, asszonyok, fiatalok, lányok-diákok meg-megdobáltak egy-egy szál virággal, amint meghallották, hogy újságírók vagyunk. Szerkesztőm, mint új Napoleon lépkedett mellettem s mindig szidott, hogy miért szedem magam tele virággal. Így is alig bírunk sietni, és ha le-le hajlok csak késünk. Morogtam és csak szedtem. Egyet-egyet bedugtam, hol kalapja, hol kabátja mellé. Még a rendőrnek is adtam. Máskor felírt volna s 5 pengőig megbüntet, -de ma végtelen szeretettel nézett ránk és mosolygott, -szalutált, -csinálta az utat. Körülöttünk zúgott az utca. Voltak vagy 10 000-en. Mindenki mosolygott, -mindenkinek könnyes volt a szeme. Mindenki ismerte, szerette egymást. Szerettünk volna mindenkihez szólni, -de nem tudtunk. Csak énekeltünk és kiáltoztunk mi is. A szent mámor elfogott minket is, -mint egy nagy Pillanat látóit. Végre lejutottunk. Hogy, hogy? Nem tudjuk. Eljutottunk. Talán egy pillanat, vagy 2 óra, vagy 20 év alatt. Tömeg. Tömeg. Boldog arc. Virág. Nemzeti szín. Könny. Ima. Megszentelődés. Büszkeség. Mind ott volt, ott fogadott. Próbáltunk beszélni, nagyosan, férfiasan (hisz azok vagyunk) s azt vettük észre, nagy gyermekek, -síró pendelyes kölykök vagyunk -kik helyüket nem találják. Nem volt ott az ember, -csak a magyar, -a sokat szenvedő magyar, ki sokat várt. Mi is vártunk. Egy döbbenetes nagy percet. Az igazság percét. Sírtunk. Szerkesztőm nem látom. Lehet, hogy amilyen vad magyar, már régen keresztül gázolt a „Hajózhatón" a többiekkel és most náthát szerez. Magamba gondolom: ejnye-ejnye. Egy kis mezitlábos inas gyereknek. Olyant ordított mellettem, hogy Kassán is meghallották. Túlordította még a tömeg kiáltozásait is, -a Hiszekegyet és a Himnuszt is. Felfigyeltem rá. Szurtos, piszkos, -kalapács van nála. Egész biztosan megszökött a műhelyből. Lökdösődik, furakodik. Rálép a cipőmre, de úgy, hogy az behorpad, -sőt be is szakad. Mint a gyík keresztül bújik mindannyionk között. Keresztül a sorompón is. Megy egyenesen a vámépületnek. Cseh finánc tisztek csak nézik. Szalutál. Mosolyog rájuk. Nagyon szemtelenül. Valahogy felkúszik a tetőre. Feszeget, -rombol. A csehek nézik. Egy lecet feszített le. Kopácsol. Derekáról legombolyít egy teljes magyar zászlót. A saját lecükre és szegükkel felveri, meglóbálja, kitűzi. Majd tisztességesen lejön és szalutál a cseh tiszteknek. Szemtelen, de mégis úgy érezzük, meg kell éljenezni. Visszajön. Hátba vágom, de szeretném megölelni.

Szerkesztőm is előkerül. Csillog a szeme. Megkérdi: Láttad? Rekedt a hangja, fátyolos a szeme. Mit felelhettem: Nem?! * Dübörög egy személyvonat az orrunk előtt. Kassáról jön. Hosszú. Lehet vagy 50 vagon. „Utolsó „szabad vonat". Nézzük. A 2-3 kupéból egy Gőre Gábor arc hajlik ki.

Nagyszerű magyar lehet. Valamit szorongat kezében. Elég lassan megy a vonat. Úgy látom, mintha napraforgó tányért mutogatna. Ide akarja adni? Nem kell ez most. Szinte bosszankodom, hogy most ezzel okoskodik. Egyszerre kibomlik a tányér. Mintha hunyorgatna. Bomlik, -bomlik, s végig huzódik a vonaton, az 50 vagon mellett. Kis vékony nemzetiszín szalag volt, -hosszan, szépen. Lekapom a kalapom, hogy integessek, -de a vonat már messze jár. Bocsásson meg bátyám! * Ütemesen kiáltanak az emberek: Mindent vissza, mindent vissza! Szembe velünk a cseh kaszárnya, - nagy bódé csak, s látjuk amint lázasan csomagolnak az „Urak". Szekér, szekér mellett, s mind tele van, mindre rakodnak. A kiáltás csak zúg: Mindent vissza… Egy öreg ősz Bácsi áll mellettem. Csendesen. Nem szól semmit. Már vagy tíz perce szól a „Mindent vissza" jelszó, amikor igen nyugodtan megszólal, miközben a pakoló csehekre néz: „Ne kajabáljatok már annyit: hogy „Mindent vissza", mert nem látjátok, hogy visznek is mindent -vissza. Fogadják a szót".[40] ***

Még gondolkozunk a hosszú, nemzeti színnel befuttatott vonatról, máris új dolgok történnek.

A város előkelői, vezetői jönnek a hídhoz. Érezzük a Pillanat közelgését, -a Történelmet. Gyors egymás után peregnek most már a dolgok. Zenekar, Himnusz, egyenletes dobbanás. Összefog minden-minden. Talán nem is emberek vagyunk, hanem egy exotikus népfaj, akik egy ép hangot nem tudnak kiadni. Ordítunk, sírunk. Lassan felemelkedik a 20 év sorompója, és Füzesséry őrnagy vezeti a csapatot, odaát. Egy pillanatra dermedt csönd támad, -amint a hídon mennek keresztül a csapatok. Eszünkbe jut a sok rémhír. A híd alá van aknázva. De csak egy pillanatig tart ez a Rémület. Nincs semmi baj, úgy látszik nincs robbanás és nincs halál. Mennek zeneszóval a mi katonáink. Át. Oda. Haza. Már előzőleg kiadták, -a lehet senkinek átmenni, csak aki hivatalos. Mellém áll a szerkesztőm és kiadóm. -No mond, hát mi nem hivatalosak vagyunk. Szerencsről hívott ez a nap. Hiába próbál kordont zárni a rendőrség, -mi egyszerűen áttörjük és „hivatalosak" leszünk. Ma nincs parancs, -nincs szó, -ma ünnep van. Ma magyar Igazság van. És mi az Igazság vagyunk. És nekünk ott kell lennünk. Ott is voltunk. Beszéd, -meghatottság, mámor, -tömeg. És mi ketten. Végigjárjuk a 20 évet. Közben ordítunk, ahogy bírunk. De nem megy már. Nincs hangunk. Ott hagytuk a híd mellett. Ha láttatok meghatottságot, -ott az volt. Ha láttatok boldogságot, -ott az volt. Ha láttatok alázatos, Istenhívő magyart, ott az volt. S ha láttatok, -Büszkeséget, ott az volt.

40 Epizódok az ujhelyi napokból. Hegyalja, 1938. október 14.

*Ha láttatok Embert, magyar, ott az volt. Mi voltunk. Beteljesült! * Jövünk haza Szerencsre. Csendesek, szótlanok vagyunk ketten. Szerkesztőm és én. De szemünkben a Bizakodás, a Hit, a Csoda fénye ragyog. Magyar élet fénye."*[41]

Egy nappal később, október 12-én tartotta képviselőtestületi közgyűlését Sátoraljaújhely városa, melyen Dr. Búza Béla képviselő napirend előtti felszólalásában ecsetelte a hasonlóságot a Trianonban megcsonkított ország, és az ugyancsak szétszakított Sátoraljaújhely sorsa között, majd indítványt nyújtott be, mely a következőket tartalmazza: 1. Jegyzőkönyvben örökítse meg a város képviselőtestülete 1938. október 11. napjának, *„a cseh megszállás alól való felszabadulás dicsőséges időpontjának"* emlékét. 2. Fejezze ki háláját a miniszterelnök és kormánya iránt a visszacsatolás érdekében végzett sikeres munkájukért. 3. Táviratban üdvözölje a miniszterelnököt a következő szavakkal: *„Dr. vitéz Imrédy Béla m. kir. miniszterelnök úr Őnagyméltósága Budapest. Sátoraljaújhely megyei város közönsége a mai napon tartott közgyűléséből a cseh megszállás alól történt dicsőséges felszabadulása alkalmából hálás szívvel és túláradó boldogsággal üdvözli Nagyméltóságodat a felszabadítás érdekében kifejtett munkájáért. A város minden lakosa Isten áldását kéri Nagyméltóságodra és további munkájának sikerére."* Ezután Orbán Kálmán tett indítványt annak érdekében, hogy október 11-én minden évben tartson díszközgyűlést a képviselőtestület. Dr. Chudovszky Móric képviselő pedig azzal a javaslattal állt elő, hogy a város egyik utcáját nevezzék át Október hó 11. utcává. Szepesi Bódog továbbá indítványozta egy üdvözlő távirat elküldését a pozsonyi Magyar Nemzeti Tanács elnökének. Mindegyik indítványt egyöntetű lelkesedéssel fogadták el a képviselők.[42]

Október 12-én a polgármester javaslatára a sátoraljaújhelyi Wekerle teret Olaszország miniszterelnöke iránti köszönet jegyében Mussolini térré nevezte át a képviselőtestület.[43]

Az újra egységes Sátoraljaújhely városa ugyancsak számos üdvözlő táviratban részesült, a többi között Veszprém megyei város polgármestere, Sopron polgármestere, a Miskolci Ügyvédi Kamara, a Miskolci Kerületi Kereskedelmi és Iparkamara elnöksége, a Győri Nádor városi polgári

41 Epizódok az ujhelyi napokból. Hegyalja, 1938. október 21.

42 Godzsák Attila: „S lettem kezdete feltámadásnak." Az első bécsi döntés hatása Sátoraljaújhelyre és Zemplén vármegyére. Sátoraljaújhely, 2011. 33

43 A város egy másik terét viszont Wekerle Sándor miniszterelnökről nevezte el a testület. In: Godzsák Attila (2011), 35.

kör, Bródy Aladár budapesti ügyvéd, és Dr. Noti Neuwirt Lajos részéről. A képviselőtestület levélben mondott köszönetet az említett személyeknek, testületeknek.[44]

A gyász fekete színű betűivel íródott sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária Emlékműrendszer stációira aranybetűkkel szedett sorok kerültek, kifejezve a sátoraljaújhelyiek és a nemzet leírhatatlan örömét az első bécsi döntés és Kárpátalja 1939. márciusban történt visszafoglalása révén hazatért nemzettestvéreink, városaink, községeink iránt. Ezek a feliratok a következők:

Sátoraljaújhely: „S lettem kezdete Feltámadásnak 1938. október 11-én."

Borsi: Visszatért 1938. november 10-én.

Kassa: Felszabadult 1938. november 10-én.

Krasznahorka: Újra miénk lett 1938. november 10-én.

Komárom: Hazatért 1938. november 6-án.

Ungvár: „Lesz még egyszer ünnep a világon" fekete betűs idézet alatt aranybetűk: Megértük 1938. november 10-én.

Kárpátalját visszaszereztük 1939. március 15-én.

Munkács: A Turul visszaszállt 1938. november 11-én.[45]

Irredenta képeslap (1939)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 87. 49

44 Godzsák Attila (2011), 33-34.

45 Szepesi Bódog (2011), 54.

Zemplén Vármegye Törvényhatósági Bizottsága november 14-én tartott díszközgyűlést[46] az elő bécsi döntés tiszteletére. Az elnöklő főispán üdvözölte a visszatért területek lakosságát: *„... e helyről a törvényhatósági bizottság és Zemplén vármegye egész lakossága nevében is a legőszintébb szeretettel üdvözöljük őket abból az alkalomból, midőn 20 év nehéz szenvedései és nélkülözései, 20 év rabsága után újból szabadnak vallhatják magukat…"*[47] Hangsúlyozta, hogy az első bécsi döntés nem csak magyar anyanyelvű honfitársaink számára jelent örömöt, hanem szlovák, ruszin és német nemzettestvéreink is hasonlóan éreznek, hiszen a sors hosszú évszázadok alatt eggyé kovácsolta népeinket, és bizodalmát fejezte ki amiatt, hogy a Kárpát-medence népei *„megtalálják igaz helyüket Szent István birodalmában."*[48] A főispán kitért arra, hogy hazánk hajdani miniszterelnökének, vitéz jákfai Gömbös Gyulának is elévülhetetlen érdemei vannak a területi revízió sikeres megvalósulásában. Beszédének végén a magyarság nagy győzelmének értékelte ezt az eseményt, és hitet tett a további nemzetpolitikai célkitűzések megvalósulása mellett: *„Én hiszem, hogy a szentistváni gondolatban megerősödött s a népies szociális tartalom jegyében újjászületett, nemzeti, keresztény alapon felépített, megnagyobbodott, egységes, erős Magyarország teljes egészében ki fogja küzdeni a nagy nemzeti célok diadalát, ki fogja küzdeni a teljes magyar feltámadást."* Dr. Jármy Béla ny. főispán, m. kir. közjegyző felszólalásában a nemzeti egység fontosságát hangsúlyozta: *„Mindnyájunknak szent kötelességünk ma a teljes egység végrehajtása és átérzése testben és lélekben és végre kell hajtanunk nekünk magunknak is a mi belsőnkben a magyar egységet. A hétköznapi élet gondjai az emberben sokszor haragot és bosszúságot idéznek elő, sokszor kél irigység a lélekben, de én arra kérek minden magyart, hogy valahányszor lelkében honfitársa iránt bárminemű rossz indulatot érez, -jusson eszébe 1938. november 2-nak estéje, amikor miniszterelnökünknek bejelentése után felzendült a magyar imádság és jussanak eszébe minden igaz magyarnak azok a könnyek, amelyek szemeinkből ezekben a szent pillanatokban szivárogtak."* Javaslatot

46 Eredetileg november 11-re tervezték a díszközgyűlés megtartását, azonban miután bizonyossá vált, hogy a kassai ünnepélyes bevonulás november 11-én történik meg, a főispán november 14-én délelőtt 10 órára tette át a díszközgyűlés időpontját. In: MNL BAZVL SFL: Zemplén vármegye alispánjának iratai. IV. 2405/b: 9967/1938. 219. Rendkívüli díszközgyűlés összehívása.

47 MNL BAZVL SFL: Zemplén vármegye alispánjának iratai. IV. 2405/b: 10335/1938. 219. Törvényhatósági Bizottság 1938. november 14-i díszközgyűlése.

48 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. november 14./21.

tett arra, hogy készítsenek életnagyságú festményt a kormányzóról, és azt helyezzék el a vármegyeháza tanácstermében. Harsányi Gyula, nyugalmazott táblabíró ünnepi beszédében gróf Bethlen István, Gömbös Gyula és Imrédy Béla politikáját méltatta, amelyek egyenes úton vezettek el a sikeres területi revízió békés úton történő megvalósulásához. És külön kiemelte örömét az anyaországhoz visszatért magyarság egyértelműen megnyilvánuló lelkesedése és magyar identitástudata miatt: *„Sokan voltunk, akik úgy az anyaországban, mint főként elszakított testvéreinknél nagyon féltettük a háború alatt és azután született fiatal nemzedéknek magyar érzéseit. Most a bevonulás ünnepségeivel kapcsolatban mindannyian tudjuk, hogy mily végtelenül meleg, igaz és nagy volt felvidéki testvéreinknek szívből fakadó magyar lelkesedése és hogy mily közvetlenül nyilatkozott az meg, már a négy-öt éves gyermekek lelkeiben is. Hála érte a magyar fajnak! Hála érte a magyar szülőknek és különösen a magyar anyáknak!"* A gyűlésen résztvevők köszönő táviratot fogalmaztak meg Horthy Miklós, Imrédy Béla, Kánya Kálmán és Teleki Pál részére, amiért „*a magyar Igazság diadalának ezen első állomását kiharcolták."*[49] Gasparik János, battyáni esperes-plébános a hazatért zempléni községek üdvözletét tolmácsolta. Beszédében kitért a bodrogközi magyarság elmúlt 20 esztendőben elszenvedett megpróbáltatásaira, „*s kifejezést adott örömének, hogy a cseh demokrácia húsz sötét éve után újra megjelenhetett a vármegye ősi közgyűlési termében és szabadon adhatott kifejezést magyar érzelmeinek."*.[50] *„...éljen a mi édes hazánk Magyarország, éljen Zemplén vármegye közönsége!* - zárta felszólalását. Farkas Andor, Sátoraljaújhely város nyugalmazott polgármestere *Üzenetet túlról* című saját, hazafias hangvételű költeményét szavalta el, majd Bernáth Aladár nyugalmazott alispán rövid beszéde zárta a közgyűlést. Az előző felszólalókhoz hasonlóan nagy boldogságának adott hangot a trianoni határok leomlása miatt: *„Nagy az én örömem, hogy a Mindenható megérni engedte azt a napot, amikor Zemplén vármegye testéről a trianoni bilincsek elseje pattan le, de kétszeres az én örömem, mert magam is szenvedő részese voltam az átkos trianoni határnak, hisz azok a halmok is, melyek áldott emlékű elődeim haló porait borítják, idegen területen domborultak."* Végül javaslatot tett arra, hogy az ünnepi díszközgyűlés történéseit, beleértve a szónokok ünnepi beszédét, teljes

49 MNL BAZVL SFL: Zemplén vármegye alispánjának iratai. IV. 2405/b: 10335/1938. 219. Törvényhatósági Bizottság 1938. november 14-i díszközgyűlése.

50 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. november 14./21.

terjedelemben vegyék jegyzőkönyvbe, megörökítendő az utókor számára.[51]

Sátoraljaújhely képviselőtestülete két nappal korábban, november 12-én tartotta meg díszközgyűlését. A Magyar Hiszekegy elszavalása után a polgármester hálás köszönetet mondott az olasz, és a német kormányfőnek, üdvözölte a „testvéri lengyel nemzetet", és annak a bizodalmának adott hangot, hogy Sátoraljaújhely is elindul majd a felemelkedés útján. Aztán Búza Béla képviselőnek a kormányzó személyét méltató szavai következtek, szorgalmazta üdvözlő táviratban való részesítését. Utána Szepesi Bódog emelkedett szólásra, aki hazatérő nemzettársainknak az elmúlt húsz esztendőben tanúsított kitartását méltatta, majd üdvözölte Sátoraljaújhely polgárait, hiszen a megyeszékhely lakói különösképpen elszenvedői voltak a trianoni diktátumnak. Végül a közgyűlés Orbán Kálmán polgármester indítványára elfogadta Horthy Miklós, Imrédy Béla, és Kánya Kálmán díszpolgárrá avatását. Köszönő táviratok elküldéséről döntöttek Horthy Miklós, Imrédy Béla, Teleki, Pál, Kánya Kálmán, Jaross Andor és Benito Mussolini részére.[52]

A Zemplén vármegyei 63 település visszafoglalására a Littay András vezette VII. vegyes dandár egységei kaptak megbízást. Vitéz Benkő Sándor alezredes zászlóaljára várt az a magasztos feladat, hogy 1939. november 10-én Magyarországhoz csatolja II. Rákóczi Ferenc fejedelmünk szülőfaluját, a Sátoraljaújhelytől kb. 1-2 km távolságra fekvő Borsi községét.[53] A sátoraljaújhelyi római katolikus templomban szentmise előzte meg az ünnepélyes bevonulást,[54] majd a város szinte egész lakossága az október 11-én visszacsatolt kisállomás elé sietett, ahol 9 óra körül a zászlóalj díszfelállásban várta vitéz Szűcs tábornokot, az önálló dandár parancsnokát, és az ő kíséretében érkezett vitéz Mező ezredest. Fáy István, Bornemissza Miklós, Orbán Kálmán, és még sokan mások jelentek meg azért, hogy felszabadító útjukra kísérjék a délzempléni alakulatot.[55] A parancsnok beszédet intézett a felsorakozott csapatokhoz, Orbán Kálmán pedig köszöntötte őket a történelmi nap alkalmából.[56] A zászlóalj 10 órakor vonult át a két évtizeden át oly sok keserűséget okozó határvonalon.

51 MNL BAZVL SFL: Zemplén vármegye alispánjának iratai. IV. 2405/b: 10335/1938. 219. Törvényhatósági Bizottság 1938. november 14-i díszközgyűlése.

52 Godzsák Attila (2011), 34-35.

53 Szepesi Bódog (2011), 48.

54 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. november 10./15.

55 Szepesi Bódog (2011), 48-49.

56 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. november 10./15.

Borsi után Szőlőske-Kisbári-Nagybári-Csarnahó-Zemplén-Céke-Magyarsas-Kásó-Kiszte-Bodzásúljak útvonalon haladt előre a magyar lakosság kitörő örömével kísérve.[57] A szőlőskei üdvözlés jelentőségét külön kiemelte, hogy ugyanaz a református pap köszöntötte a magyar csapatokat, aki kevéssel azelőtt a cseh hatóságok bántalmazásának lett az áldozata. Az üdvözlő beszédekre Benkő Sándor alezredes válaszolt rövid, szívhez szóló beszédében, biztosította a visszatérteket a magyarság kiapadhatatlan szeretetéről és nyomatékosította, hogy *„nincs erő amely őket ismét elszakítaná Magyarország testétől."*[58] Akkor még nem tudhatta az alezredes, hogy a történelem néhány esztendő múlva másként ítél majd.

Igazolvány

a Felvidék visszacsatolásának emlékére alapított emlékérem viselésének jogosultságára.

Blahota

A Felvidék visszacsatolásának emlékére alapított emlékérem viselésének jogosultságát megállapító igazolvány Blahota János nevére kiállítva (1939)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 95. 325

Karitatív akciók a hazatért nemzetrészek megsegítésére

A sikeres revízió lehetőségéből kiindulva, valamint annak megvalósulása után az országban különböző intézkedésekkel, nagyszabású karitatív-szociális akciók megindításával próbált segíteni az állam, a vármegyék és a társadalom a felvidéki és kárpátaljai honfitársainknak. Példának okáért említést tehetünk arról, hogy vetőmag, takarmány és fuvardíj kedvezményekben részesültek a visszacsatolt területek lakói.

57 Godzsák Attila, (2011), 28.

58 Szepesi Bódog (2011), 49.

Bármely állomásról a visszacsatolt területek állomásaira való szállítás esetén 1938. november 10-től 1939. február 10-ig 10 ezer kg súlyú rakomány felett mázsánként és km-ként 0.6 fillérben állapította meg a kormány a kedvezményes fuvardíj értékét, ehhez még 5%-os mértékű törvényes fuvarozási illetéket kellett fizetni. A feladónak a kedvezmény igénybevételének érdekében a fuvarlevélhez csatolnia kellett a M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium által kiadott, az illetékes gazdasági felügyelőség, vagy járási gazdasági felügyelők által hitelesített igazolványt, amely igazolja, hogy az említett árucikkeket a felszabadult területek lakosságának ellátására fordítják. A különböző élőállatok (szarvasmarha, ló, sertés és juh) szállításának fuvardíjára ugyanilyen feltételek mellett 80%-os kedvezményt állapítottak meg, amely a herélt állatokra nem vonatkozott.[59] A 20 kat. hold alatti birtokokkal rendelkező kisgazdák vetőmag kölcsönt igényelhettek. Kivételes esetekben ez a kedvezmény a 20 kat. hold és 50 kat. hold közötti birtokokkal rendelkezőket is megillette. Borsi, Bodrogszerdahely és Nagykövesd települések lakói kedvezményesen kaptak tűzifát 1938 telén. A visszacsatolt területeken a megüresedett állások betöltésénél előnyt élveztek a helyben élők, illetve akik az elnyomás évei alatt bizonyságot tettek a magyar nemzethez való lojalitásukról, valamint azok a személyek és leszármazottaik, akik magyarságuk miatt veszítették el állásukat.[60] A főispán a vármegye tisztségviselői és alkalmazottai figyelmét felhívta arra, hogy a visszacsatolt lakosság irányába az ügyintézések során a legelőzékenyebb magatartást tanúsítsák, a főszolgabírók a lakosság gazdasági helyzetével, életviszonyaival kapcsolatban a hivatali körükbe tartozó községekben tett látogatásuk után nyújtsanak számára tájékoztatást.[61] 1939 februárjában számos visszatért település részére Zemplén vármegye kedvezményes kölcsönt utalt ki.[62] A kormány óvodák és napközi otthonok létesítését rendelte el a visszatért területeken.

A jótékonysági-szociális akciókban Tokaj-Hegyalja, valamint egész Zemplén vármegye népe kivette a részét. A Hegyalja című lap részletesen tudósít a MANSZ és a Szociális Missziótársulat szerencsi csoportja októberben meghirdetett az irányú kezdeményezéséről, hogy nemzeti

59 MNL BAZVL SFL: Zemplén vármegye alispánjának iratai. IV. 2405/b: 10297/1938. 219. A felszabadult Felvidékre küldendő vetőmag, tenyészállat stb. fuvardíj kedvezménye.

60 Godzsák Attila (2011), 37.

61 MNL BAZVL SFL: Zemplén vármegye alispánjának iratai. IV. 2405/b: 11709/1938. 221. A felszabadult Felvidékre vonatkozó főispáni rendelet.

62 Godzsák Attila (2011), 38-39.

színű zászlókat juttassanak el Fáy Istvánhoz, azzal a céllal, hogy adja át azokat a zempléni felszabadult községek lakói számára. Érkeztek is a felajánlások a nemes célra, a szerencsi izraelita hitközség nem kevesebb, mint 100 pengőt, egy bizonyos Mandula Sándor 20 pengőt, a Szerencsi Társaskör 10 pengőt[63] adott Szerencs község elöljáróságának, amely összeget továbbították a Szociális Missziótársulatnak.[64] A Magyar Királyi Pénzügyőrség szerencsi szakasza hímzett, feliratos nemzeti színű zászlót ajánlott fel a szervezőknek.[65] A szerencsi állami elemi iskola ugyancsak szép gesztusként karácsony alkalmából magyar zászlót ajándékozott a visszacsatolt bodrogszerdahelyi állami elemi népiskolának.[66] A Hegyalja című lap tudósítása szerint a gyűjtés eredménye október hónap folyamán 125 pengő volt. A befolyt összegből 10 zászlót vásároltak, a fennmaradó 85 pengőt pedig felvidéki honfitársaink segélyezésére fordították.[67]

Egy nagyszabású, országos hatókörű társadalompolitikai kezdeményezéséről is említést kell tennünk, melynek Zemplén vármegyében is komoly eredményei voltak. A „Magyar a Magyarért" mozgalmat 1938. október 16-án hozták létre a Miniszterelnökségen rendezett értekezleten. Bizonyos források szerint a névadás ötletgazdája a miniszterelnök felesége, Imrédy Béláné volt, más vélekedések alapján viszont Kovrig Béla, a Miniszterelnökség Társadalompolitikai Osztályának vezetője fogalmazta meg az akció lényegét hatásosan kifejező megnevezést. A miniszterelnök a feleségét nevezte ki a mozgalom elnökének, követve azt a 19. században is jellemző szokást, miszerint meghatározó politikusok, ismert és elismert emberek feléségei álltak a különböző filantróp, szociális mozgalmak élén. Fővédnöke Horthy Miklósné volt. A mozgalom beszámolójában a következőképpen írnak annak elindulásáról: *„A magyar szeretet melegétől éledt és a magyar testvériség mindent felolvasztó erejéből támadt Mozgalom, mint legendás lobogású roppant erdőtűz, úgyszólván órák-napok alatt futott végig a Csonka országon és melegénél minden magyar eggyé lett a visszatérő testvéreken való segítés lelkes és áldozatos igyekezetében."*[68]

63 Szárnyat a hazának. Hegyalja, 1938. október 14.

64 Adományok a Nemzeti Zászlóra. Hegyalja, 1938. október 14.

65 Zászlót a Felvidéknek. Hegyalja, 1938. október 21.

66 Zászlót a Felvidéknek. Hegyalja, 1938. december 23.

67 A Mansz szerencsi csoportja. Hegyalja, 1938. október 21.

68 Godzsák Attila: A „Magyar a Magyarért" mozgalom Zemplénben, 1938-1939. In: Zempléni Múzsa, 2018/4. 31.

Imrédy Béláné az akció zempléni szervezésével Dr. Fáy Istvánt bízta meg, a Zemplén vármegyei munkabizottság elnöke a főispán felesége, Dr. Fáy Istvánné volt.[69] A főispán felhívást intézet Zemplén vármegye lakosságához buzdítva őket a jólelkűségtől áthatott cél érdekében történő adakozásra: „*A Magyar a magyarért" akciónak vármegyémben való megszervezésével Imrédy Béláné Ő Nagyméltósága engemet, mint a vármegye főispánját bízott meg. Hiszem, sőt teljes bizonyossággal remélem, hogy Zemplén vármegye közönsége éspedig úgy apraja, mint nagyja a nemes akciót tehetségéhez képest, teljes mértékben fogja támogatni éspedig azzal a lelkesedéssel és őszinte szívből jövő áldozatkészséggel, amit e magasztos történelmi pillanat megkövetel elsősorban is attól a vármegyétől, amely a felvidéki terület visszacsatolása által egy szebb és az eddigieknél remélhetjük boldogabb jövőnek néz elébe. A hazafiasan gondolkozó magyar társadalomnak ma tettekkel kell bebizonyítania áldozatkészségét. Nem elég, hogy a mai történelmi pillanatban csak hangoztassuk a magyar testvéri szeretetet, hanem annak ez alkalomból minél hatalmasabb formában, pozitív irányban kell megnyilatkoznia. A gyűjtés rövid pár napon belül a rendelkezésre bocsájtott gyűjtőíveken fogja kezdetét venni. Azonban már ez alkalomból és ezúton felkérem Zemplén vármegye lakosságának különösen tehetősebb részét, hogy a nagyobb adományokat szíveskedjenek a Nemzeti Hitelintézet RT. sátoraljaújhelyi fiókjának címére a „Magyar a magyarért" akcióra való hivatkozással már most beküldeni. Az így begyűlt összegeket külön az adományozók nevének feltüntetése mellett fogom az akció központi vezetőségének tovább juttatni és az adakozásokat hírlapilag nyugtázni. Biztosan remélem és tudom, hogy abban a nemes versenyben, amely az egyes törvényhatóságok lakossága részéről az áldozatkészség terén már eddig is erősen mutatkozik, Zemplén vármegye lakossága ősi tradícióihoz híven, igaz magyar lélekkel méltán fogja részét kivenni."*[70]

A Hegyalja című lap a teljesség igénye nélkül a szerencsi gyűjtés eredményeiről számol be.[71] Szerencsen 7892.4 pengőt, a Szerencsi

69 Godzsák Attila (2018), 31.

70 A főispán felhivása a vármegye lakosságához. Hegyalja, 1938. október 28.

71 A hírlapban szereplő adakozók nevei és az adományként felajánlott összegeik a következők: Magyar Cukoripar háztartási alkalmazottai: 22.90 P, szerencsi állami iskola tanítói kara és tanulói: 253.04 P, Erdősi József étteremtulajdonos: 50 P, Dr. Cindery Jenő m. kir. közjegyző: 100 P, Hitelszövetkezet Szerencs: 100 P, Hangya Szövetkezet: 50 P, cukorgyári tisztikar és alkalmazottak: 1300 P (valószínűleg ez nem a pontos összeg: D. Sz.), csokoládégyári tisztikar és alkalmazottak: 700 P (november 18-i adat: D. Sz.), MÁV tiszti- és altisztikar: 500 P, Kákonyi Károly: 20 P, Kákonyi Károlyné: 20 P, Faragó

járás területén pedig összesen 30 062.91 pengőt sikerült összegyűjteni. A tekintélyes összeg gyűjtésében természetesen nagyon sok magánszemély, illetve intézmények, termelő üzemek is jelentős szerepet vállaltak. A szerencsi cukorgyár, mint intézmény 1000, a szerencsi cukorgyár alkalmazottai 1291.06, a szerencsi csokoládégyári alkalmazottak pedig 778. 60 pengővel járultak hozzá felvidéki testvéreink megsegítéséhez. A Munk testvérek közvetlenül a főispánnak 1000 pengőt juttattak el az említett célra.[72] Az adakozók közül ki kell emelnünk az újsiskai gazdasági cselédek áldozatos adományát, akik miután a rádióban értesültek a „Magyar a magyarért" akció megindításáról, a legelsők között szerény jövedelmükből rövid egy óra leforgása alatt terményben és pénzben 181 P értékben nyújtottak támogatást.[73] A szerencsi állami elemi iskola a nemzeti színű zászló adományozása mellet egy újfent megmutatkozó, szép gesztusként 39 kötet tankönyvet juttatott a Felvidék felszabadult iskolásainak.[74]

A Magyar a Magyarért mozgalom tevékenységét a pénz, élelmiszer, termény, ruhanemű, könyv, gyűjtések mellett többek között közmunkák, tejakciók szervezése, egészségházak, óvodák létesítése jellemezte. A mozgalom keretében Zemplén vármegyében összesen 103 866 pengőt és 44 fillért sikerült gyűjteni, ehhez a jelentős összeghez képest jóval elhanyagolhatóbb tételt képviseltek a természetbeni adományok 13 pengő 30 fillér összesített értékben.[75] Ezekből az adományokból a vármegye Magyarországhoz visszakerült népességéből 6316 fő részesült, ők a vármegye lakosságának 13.4%-át alkották.[76]

Péterné: 30 P, Cornidesz Albert: 50 P, özv. Rimaszombaty Gáborné malomtulajdonos: 50 P, Kovács Lajos építőmester és munkásai: 12. 60 P, Dr. Szén József esperes-plébános: 30 P, Szuchy Elek esperes-plébános: 5 P, Keresztessy Ferenc vendéglős: 15 P, Kolos Tibor: 5 P, Holczer Kálmán: 1 P, Csesznik József szódás és fűszeres: 1 P, Kocsis Dezső szódás és fűszeres: 10 P, Scholtz Jenő áll. elemi isk. tanító: 30 P, Durcsinszky Erzsébet áll. elemi isk. tanító: 30 P, Juhász János ny. g. kat. igazgató tanító és neje: 10 P, Mád község: 1711 P, Laczkó Péter kisgazda: 19 P.
In: „Magyar a magyarért". Hegyalja, 1938. november 18.
Mád község…Hegyalja, 1938. november 18.

72 A „Magyar a Magyarért" akció szerencsi és járási eredménye. Hegyalja, 1938. december 2.

73 Megható hazafiasság. Hegyalja, 1938. december 9.

74 A „Magyar a magyarért". Hegyalja, 1938. december 23.

75 Godzsák Attila (2018), 34.

76 Godzsák Attila (2018), 36.

Az Orosz (Ruszin) Nemzeti Autonóm Párt küldöttsége Szerencsen

Bő egy hónappal a november 2-i események után Szerencs városában egy jelentős politikai eseményre került sor. December 8-án a helyi görögkatolikus parókián az országban első alkalommal történt meg, hogy a MANSZ nevében a szervezet egyik helyi küldöttsége magyar nemzeti színű, hímzett lobogót nyújtott át az Orosz (Ruszin) Nemzeti Autonóm Párt képviselőinek.[77] Az 1923-ben kulturális egyesületként létrejött, majd 1935-ben politikai párttá alakult mozgalom nem titkolt célkitűzése volt a ruszin népi önrendelkezés érvényesítése, az évtizedes cseh elnyomás ellen való küzdelem, és annak elérése, hogy a jelentős részben ruszinok és magyarok által lakott Kárpátalja újra egyesüljön Magyarországgal. Az említett decemberi napon a párt képviseletében Baletzky Bertalan, Krajnyák István és Csepinetz László[78] érkezett Szerencsre, hogy eleget tegyen a város elöljárói és a helyi asszonyok szívéjes meghívásának. Az ünnepélyes zászlóátadáson a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét Göllner Sarolta, a helyi alapszervezet elnöke, Diószeghy Jánosné, Dr. Cornidesz Albertné és Petheő Ilona képviselte. Szerencs városa küldöttei pedig Korcsmáros János főjegyző, György Antal igazgató, Juhász János ny. igazgató, Dr. Bálint Zoltán ügyvéd, és Klein Lajos ny. igazgató voltak. A kárpátorosz (ruszin) himnusz és a Himnusz eléneklését követően Göllner Sarolta *„rövid, magyar lélekből fakadt szavakkal”* adta át a zászlót a párt fekete formaruhába öltözött küldöttségének, majd Baletzky Bertalan

77 Orosz (Ruszin) Nemzeti Autonóm Párt: Ruszofil orientációjú, magyarbarát radikális politikai párt Kárpátalja területén. 1935-ben Huszton hozta létre Dr. Sztyepan Fencik (Fencik István) kárpátaljai görögkatolikus pap, tanár, szerkesztő, politikus, aki a párt elnöke, majd a csehszlovák parlament képviselője (1935-1939), 1938. október 11-től Podkarpatska Rusz autonóm terület kormányának tárcanélküli minisztere, a Ruszin Nemzeti Tanács tagja, 1938 decemberétől a magyar országgyűlés képviselője lett. A párt lapja az 1935-től 1944-ig orosz nyelven megjelenő „Kárpátorosz Hang.” 1938-1939-ben a párt tagjai részt vettek a „Feketeingesek Orosz Nemzeti Gárdája” elnevezésű paramilitáris szervezet megalakításában, amely szerepet vállalt a csehszlovák karhatalommal és a „Kárpáti Szics” nevet viselő ukránbarát önkéntesekből szerveződő fegyveres alakulattal való összeütközésekben. A háborút követően a párt tagjainak többségét a szovjet rendszer letartóztatta és elítélte a „Magyarországgal való kollaboráció” miatt. A szovjet csapatok bevonulása után Fenciket a 3. Ukrán Front SZMERS kémelhárítása letartóztatta, 1946 júniusában koholt vádak alapján halálra ítélték és kivégezték. 1992-ben rehabilitálták. In: Baráth Magdolna- Irina Lyabakh- Anna Morgun (szerk.): Visszhang: Az 1956-os magyar forradalom és az ukrán társadalom a KGB dokumentumainak tükrében. Budapest-Kijev, 2022. 1259-1260. lábjegyzet

78 Dr. Sztyepan Fencik személyi titkáraként és a párt propagandaosztályának egyik vezetőjeként tevékenykedett.

magyar nyelven szólt hallgatóságához: *„Ez a gyönyörű magyar zászló kell, hogy szimbóluma legyen nem csak a magyar igazságnak, hanem a kárpátorosz nép diadalának is, mert a magyar nép éppen úgy szenvedett, mint a kárpátorosz. Lelkünket, szívünket összeköti a golgota, a kálvária. Ha együtt harcoltuk végig a mohácsi vészt, a Rákóczi szabadságharcot, a 48-at, ha együtt véreztünk a 14-es világháborúban, együtt kell fel is támadnunk. Ez a zászló legyen szimbóluma a kárpátorosz nép szabadságának s a magyar Szent Korona diadalának. Amidőn ez első zászlót, mint fáklyát átadom a kárpátorosz vérző és szenvedő testvéreknek, ígérem, hogy vérünkkel és testünkkel fogunk addig harcolni, míg e zászlót a Jaszina ormára fel nem tűzzük, ahol összeölelkezhetünk a lengyel testvérekkel s örökké hirdethetjük a nagy Róma-Budapest-Ungvár-Varsó tengely győzelmét.”*[79]

A tartalmas, mély gondolatokat felvonultató beszéd után Csepinetz László lépett fel az emelvényre, és mivel ő nem beszélte a magyar nyelvet, Krajnyák István tolmácsolásában ruszinul mondta el gondolatait az egybegyűlteknek: *„A kárpátoroszok 1918-ban önként csatlakoztak a csehekhez, mert felültek az ő demokrata hazugságaiknak. Húsz évig a csehek azt tanították, hogy a magyarok brigantik, gyilkosok, s mindent, szabadságot elnyomtak. Most elsőízben voltam Pesten, s rövid pár nap alatt olyan lovagias, úri nemzetet ismertem meg, akiktől egy hónap alatt sokkal többet kapott a kárpátorosz nép, mint a csehektől húsz év alatt. Ha a magyar dicső honvédektől el is vették a jogot felmenni Uzsokig, Poprádig, mi kárpátorosz emigránsok, menekültek, megyünk s visszaszerezzük Kárpátalját Nagymagyarországhoz Horthy, Mussolini és Moscicki erős égisze alatt. Éljen Horthy!”* A rendezvény végén a résztvevők a Magyar Hiszekegyet mondták el közösen. [80]

A Zemplénvármegyei Általános Tanítóegyesület díszközgyűlése

Végezetül egy részben Tokaj-hegyaljai vonatkozású szakmai rendezvényről teszünk említést, amely szoros összefüggésben van a trianoni békediktátum 1938. évi revíziójával. Az első bécsi döntés eredményeképpen Zemplén vármegye 99 népiskolával, 200 fős tanítói karral gyarapodott. Ezen alkalomból Rozsonday István, a Zemplénvármegyei Általános Tanítóegyesület elnöke december 7-re ünnepi közgyűlést hívott

79 Magyar lobogó a Kárpátorosz gárdának. A szerencsi Mansz érdekes akciója. Hegyalja, 1938. december 9.

80 Magyar lobogó a Kárpátorosz gárdának. A szerencsi Mansz érdekes akciója. Hegyalja, 1938. december 9.

össze Sátoraljaújhelyre, amelyen a vármegye visszacsatolt iskoláinak tanítói testületileg képviseltették magukat Négyessy János nagygéresi igazgató, egyesületi elnök vezetésével. A vármegyeházán délelőtt tíz órakor kezdődő rendezvényen a körülbelül 500 főt számláló tanítói közösségen kívül részt vettek a vármegye tanügyi, egyházi és világi előkelői is. A közgyűlés kezdetén Rozsonday István köszöntötte Fáy István főispánt, Bornemissza Miklós alispánt, Orbán Kálmán polgármestert, Dr. Tomcsányi Boldizsárt, m. kir. tanfelügyelőt, az Országos Tanítóegyesület elnökét, és a jelenlévő elnökségeket. Beszédében méltatta a tanítóság *„nagy nemzeti munkáját”*, majd javaslatot tett az elemi oktatás vonatkozásában az eddig alkalmazott 4-6 tanéves módozat helyett a 8 osztályos rendszer bevezetésére. Ezt a változtatást nézete szerint az a kedvezőtlen állapot is szükségessé teszi, hogy nem ritkán 100-120 tanuló van bezsúfolva egy-egy osztályba, ugyanakkor az említett átszervezéssel ezen súlyos probléma kiküszöbölése mellett az állástalan tanerő elhelyezkedését is könnyebben lehetne biztosítani. Az elnök külön köszöntötte a hazatért felvidéki kartársakat, nagy örömének hangot adva amiatt, *„hogy végre hazatértek testvéri kézszorításra.”* Arra bíztatta őket, *„hogy a megszállás alatt kifejtett áldozatos munkásságukat, amelyért csak elismerés és hála illeti meg őket, egyesült erővel folytassák tovább a nemzet boldogulására.”* A következő felszólaló, Fáy István ugyancsak a tanítói hivatásnak a nemzet jelenében és jövőjében betöltött fontos szerepét hangsúlyozta: *„Örömmel jövök a tanítógyűlésekre, mert érdekel a tanítóság sorsa, és mert hirdetni akarom itt is a szent magyar tanokat. Mi magyarok egy új ezredévet akarunk, de ehhez egy új világ, új haza, és új reformok kellenek. Fanatikus nemzeti érzés kell a nagyokba és kicsinyekbe egyaránt és ezt az érzést a tanítóságnak kell beoltani a csemetékbe, amelyeket azután erős fákká kell nevelniök. Ez a tanítóság nagy hivatása. A másik nagy fontosságú dolog az, amit most már bátran kimondhatunk és ki is kell mondanunk, hogy Szent István ezt az országot kereszténynek és magyarnak alkotta, nekünk pedig elsőrendű kötelességünk azt ismét azzá tenni és annak megtartani.* Beszéde végén elmondta, hogy a jövőben is támogatni kívánja a tanítókat jelentőségteljes munkájukban, és boldog lesz, ha segítséget nyújthat számukra. A főispán nagy tapssal kísért beszéde után Bornemissza Miklós és Orbán Kálmán köszönték meg az elnök üdvözlő szavait, és ők is kifejezésre juttatták azt a gondolatot, milyen meghatározó szerepe van a tanítóságnak az állam életében. Aztán Kerék Péter az Országos Tanítóegyesület képviseletében mondta el, hogy *„a tanítóság teljes mértékben osztja a főispán által vallott eszméket és egész munkásságát azok szolgálatába állítja.* A felvidéki tanítók nevében Négyessy János *„köszönte meg a felszabadult területek magyar tanítósága iránti megnyilvánult meleg szeretetet,* majd Tomcsányi Boldizsár szólt a közönséghez, és többek között az alábbiakat mondta: *„Új korszak új követelményekkel áll előttünk, de még csak félúton vagyunk. Dolgozzunk, hogy a magyar trikolor mielőbb felkerülhessen a Kárpátok ormára.* Lakárdy Albert titkári jelentésében kifejtette, hogy a tervek szerint újjá fogják szervezni a Zemplénvármegyei Tanítóegyesületet, a hazatért felvidéki tanítók 5%-át felveszik az egyesület választmányába. A rendezvényen két szakmai témájú előadás is elhangzott. Karabélyos Ede sátoraljaújhelyi igazgató „Az egységes nemzeti szellemre nevelés a népiskolában”, Kántor Mihály, a cigándi református iskola tanítója pedig „Megemlékezés Kölcsey Ferencről” című előadását osztotta meg a jelenlévőkkel. Aztán különböző jelentések és indítványok hangzottak el, melyek után a közgyűlés véget ért, a rendezvényen résztvevőket a Városi Vigadóban közös ebédre várták.[81]

Összegzésül elmondható, hogy Tokaj-Hegyalja lakosságának túlnyomó többsége a vizsgált korszakban az ország gyakorlatilag teljes népességéhez hasonlóan egyöntetűen sorakozott fel a magyar kormányok revíziós törekvései mögött. Az 1938-ban kibontakozó különböző megmozdulások, tüntetések, és az első bécsi döntés aláírását követően számos településen rendezett ünnepségek, karitatív akciók meghatározó jellemzői voltak a tájegység közéletének, hiszen a trianoni békediktátum által különösképpen sújtott térség lakóinak jól felfogott gazdasági érdekei találkoztak a magyar nemzet területi egységének helyreállítását célul kitűző nemzetpolitikai elképzelésekkel.

81 Szent István ezt az országot kereszténynek és magyarnak alkotta… Hegyalja, 1938. december 16.

Szerzők

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS

A szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán 1985-ben, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1987-ben szerzett történelem szakos diplomát. 2002-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán jogászként végzett. Történettudományi PhD-dolgozatát 2004-ben védte meg az ELTE BTK-n. 1992-től a Kodolányi János Főiskola, majd Egyetem oktatója, főiskolai tanár. Jelenleg az intézmény általános rektorhelyettese. 2019-től a Magyarságkutató Intézet tudományos főigazgató-helyettese, a Történeti Kutatóközpont igazgatója. Kutatási területe a magyar nemesi felkelés története a francia háborúk korában, valamint a két háború közötti időszak magyar kül- és politikatörténete, a trianoni békeszerződés, s az azt magyar részről aláíró delegátusok élete.

UJVÁRY GÁBOR

Az ELTE BTK magyar nyelv és irodalom–történelem, majd levéltár szakán végzett, kandidátusi fokozatát 1997-ben szerezte, 2006-ban habilitált. Az egyetem elvégzése után könyvtárosként, archiválóként, majd főlevéltárosként, az ELTE Levéltárában mb. igazgatóként is dolgozott, közben a Művelődési és Közoktatási Minisztérium fogalmazója volt. 1994-től 1998 a bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgatóhelyettese, 2000-től 2002-ig ugyanott tudományos igazgató, egyben az általa újjáalapított Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója. 1998–2000-ben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában titkárságvezető-főosztályvezető, 2002-től a Balassi Bálint Intézet alapító főigazgatója, majd 2004-től a Kodolányi János Főiskola főiskolai tanára, intézetigazgatója (2008–2010), tudományos rektorhelyettese (2010–2012) és tanszékvezetője (2012–2013). Fél-féléven át a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen az Egyetemi Tudományszervező Központ mb. vezetője, majd az Országos Széchényi Könyvtár általános főigazgatóhelyettese, közben félállásban az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (2013–2017). 2014 júniusától a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos főmunkatársa, kutatócsoport-vezetője, 2016-tól intézetvezetője és kutatócsoport-vezetője. 2018-tól félállásban a Kodolányi János Egyetem tanszékvezetője. Fő kutatási területe a két világháború közötti Magyarország

és a 20. századi magyar kulturális politika története. Publikációinak, illetve az általa szerkesztett köteteknek a száma 400 fölötti, ebből egy tucatnyi önálló (vagy társszerzős) kötete jelent meg, tudományszervezői tevékenysége is jelentős.

KÁSA CSABA

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen 1988-ban kapott matematikusi, 1996-ban történészi oklevelet.
Kutatási területe Magyarország történelmének az 1867-es kiegyezéstől az 1949-es kommunista hatalomátvételig terjedő időszaka. Különös tekintettel a magyar nemzet érdekében dolgozó – eddig nem, vagy részben kutatott, továbbá nem a kellő objektivitással feltárt – politikusok, közéleti személyek életének, munkásságának feldolgozása. A magyar nemzeti érdekeink érvényesülésének, vagy annak akadályoztatása szempontjából fontos folyamatok, események történetének kutatása.
A Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának ügyvivő szakértője.

KÖŐ ARTÚR

A kalotaszegi Bánffyhunyadon született Erdélyben. A Benkő István Református Gimnázium történelemtanára, a Magyarságkutató Intézet tudományos segédmunkatársa. Történelem-pedagógia szakon szerzett diplomát a Pécsi Tudományegyetemen. Kutatási területe a román-magyar kapcsolatok alakulása a 19-20. században. Középfokú nyelvvizsgája van angol és román nyelvből. Nős, két gyerek édesapja.

KOCSIS LAJOS

Csíkszeredában született 1973-ban. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem-Filozófia Karának történelem szakán végezte 1993–1998 között. A Debreceni Egyetemen 2006-ban PhD fokozatot szerzett. Fő kutatási területei a dualizmus kori Székelyföld társadalmi-gazdasági és sajtó története, az országzászló mozgalom. Több tanulmánya és két könyve (A Csíki Magánjavak története; Országzászlók a trianoni Magyarországon) jelent meg ezekben a témákban. 2006-tól a Tokaj-Hegyalja Egyetem Tokaji Kereskedelmi és Idegenforgalmi Technikum, Szakképző Iskola és Kollégiumának tanára.

GODZSÁK ATTILA

Sátoraljaújhelyi történész. Tagja két alapítvány kuratóriumának, Sátoraljaújhely város lexikona szerkesztőbizottságának, a sátoraljaújhelyi Trianon100 munkacsoportnak és a város kulturális bizottságának. Kutatói munkássága egyrészről Zemplén történetével foglalkozik, különösen a kiegyezés és a második világháború közötti időszakra koncentrálva. Másrészről kutatója az egyháztörténetnek, – tagja a rákosi rendszer református ellenzékével foglalkozó Kulturális ellenállás a Tiszáninnen kutatócsoportnak.Kutatója az eszme és mozgalomtörténetnek, politikai pártok és rendszerek történetének.Doktoriját a szélsőjobboldal 1939-es választási előretöréséről írja.

DEMJÁN SZABOLCS

1984-ben született Sátoraljaújhelyen. 2009-ben a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem-földrajz szakos tanári oklevelet. Fő kutatási területei közé tartozik Tokaj és Zemplén vármegye története. 2015. óta a Tokaji Múzeumban dolgozik történészként.

1934.

2004.

2013.

2013. június 4.

**„Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában:
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában.”**

9 786150 072814